

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

«ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΑΓΚΑΛΟ ΣΤΟΝ ΒΕΝΙΖΕΛΟ:
ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ
ΣΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ (1926-1928)»

Διπλωματική εργασία

ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ:
ΑΛΚΗΣ ΡΗΓΟΣ

Αθήνα 2007

Περιεχόμενα

Εισαγωγή

Κεφάλαιο 1. Ο αντικομμουνισμός εν Ελλάδι

8

1.1. Η διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου

17

Κεφάλαιο 2. Ο αντικομμουνισμός και το Πανεπιστήμιο Αθηνών

21

2.1. Το νομοσχέδιο – πρόπλασμα «περί Ιδιωνύμου»

34

Κεφάλαιο 3. Κομμουνιστική Αριστερά και φοιτητικό κίνημα

43

3.1. Η στροφή του κομμουνιστικού κινήματος προς τους φοιτητές

43

3.2. Φοιτητικό κίνημα και κομμουνιστική νεολαία

51

3.3. Η φοιτητική απεργία του Νοεμβρίου 1927

65

3.4. Τα συγγράμματα

73

3.5. Ο λόγος των κομμουνιστικών εντύπων για το Πανεπιστήμιο

78

3.6. Η κομμουνιστική αριστερά και το φοιτητικό κίνημα

86

Συμπεράσματα

91

Πηγές - Βιβλιογραφία

96

Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια έχει υπάρξει μια σημαντική παραγωγή μελετών για το φοιτητικό κίνημα στην Ελλάδα και ιδιαίτερα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.¹ Η συναγωγή εμπλούτισε αποφασιστικά τη σχετική βιβλιογραφία προς νέες κατευθύνσεις, συγκριτικά με τις παλαιότερες, οι οποίες αναδείκνυαν τον εθνικό ρόλο και την δημόσια παρουσία του ιδρύματος.² Σε γενικές γραμμές, όπως έχει υποστηριχθεί,³ η βιβλιογραφία γύρω από τη συμμετοχή των φοιτητών στην πολιτική δημιουργούσε μια γενεαλογία, η οποία θα εξηγούσε και θα αποκαθιστούσε τη συνέχεια με τα γεγονότα του Πολυτεχνείου το 1973, και συνολικότερα τη συμμετοχή του φοιτητικού κινήματος στον αντιδικτατορικό αγώνα. Παράλληλα υπήρξαν λιγότερες μελέτες οι οποίες επιχείρησαν τη σκιαγράφηση της συνολικής φυσιολογίας του φοιτητικού πληθυσμού, την επισήμανση της ταυτότητάς του.⁴

Παρά τη σχετική βιβλιογραφία εξακολουθούν να παραμένουν αναπάντητα πολλά ερωτήματα γύρω από τη συγκρότηση του φοιτητικού κινήματος και τις διαδρομές του, ιδιαίτερα στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Ποιοί ήταν οι παράγοντες που οδήγησαν το συντηρητικό φοιτητικό σώμα των αρχών του αιώνα να ριζοσπαστικοποιηθεί και να στραφεί προς την κομμουνιστική αριστερά; Πώς αποτυπώθηκε η στροφή αυτή μέσα στην πανεπιστημιακή ζωή; Πώς είδε το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών η κομμουνιστική Αριστερά και συγκεκριμένα το Κ.Κ.Ε., και πώς το ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα οργάνωσε την άμυνα του απέναντι στις καινοφανείς ανατρεπτικές ιδέες, την περίοδο 1926-1928;

Η επιλογή του Αθήνησι δεν είναι τυχαία. Από την έναρξη της λειτουργίας του, το πρώτο ελληνικό πανεπιστήμιο απέκτησε έναν ρόλο

¹ Βλ. ενδεικτικά Χρήστος Δ. Λάζος, *Ελληνικό Φοιτητικό Κίνημα 1821-1973. Κοινωνικοί και Πολιτικοί Αγώνες*, Γνώση, Αθήνα, 1987, Γιώργος Γιάνναρης, *Φοιτητικά κινήματα και ελληνική παιδεία*. τομ. 1: «Από τον Ρήγα Φεραίο στην Κατοχή», Το Ποντίκι, Αθήνα, 1993, Άλκης Ρήγος, *Πανεπιστήμιο ιδεολογικός ρόλος και λόγος. Από το Μεσαίωνα στη Νεωτερικότητα*, Παπαζήση, Αθήνα, 2000, Αντώνης Λιάκος, «Σκέψεις για την ιστορία του φοιτητικού κινήματος», *Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Παιδεία. Ιστορική διάσταση και προοπτικές*, Αθήνα 21- 25 Σεπτεμβρίου 1987, Ι.Α.Ε.Ν. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 19, Αθήνα, 1989, Α', σ. 327- 333, καθώς και το βιβλίο του Αντώνη Φλούντζη (με πολλά αυτοβιογραφικά στοιχεία), *Το φοιτητικό κίνημα 1923-1928*, Κέδρος, Αθήνα, 1983.

²Βλ. ενδεικτικά Ιωάννης Πανταζίδης, *Χρονικόν της πρώτης πεντηκονταετίας του Ελληνικού Πανεπιστημίου*, Αθήνα 1889, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, *Κατάλογος Εκθεσης Ενθυμημάτων*, Μουσείο Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα, 1987, και Κ. Θ. Δημαράς: *Εν Αθήναις τη 3η Μαΐου 1837. Μελέτη ιστορική και φιλολογική*, Αθήνα, 1987.

³ Βλ. Βαγγέλης Καραμανωλάκης, *Η συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης και η διδασκαλία της ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1837 – 1932)*, Ι.Α.Ε.Ν. Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς – Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε. 42, Αθήνα, 2006, σ. 11.

⁴ Η πιο σημαντική είναι εκείνη του Κώστα Λάππα, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα*, Ι.Α.Ε.Ν. Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς - Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε. 39, Αθήνα, 2004.

διπτό. Εκτός από χώρο έρευνας, διδασκαλίας και παροχής εκπαίδευσης αναγνωρίστηκε ως φορέας δημόσιας παρέμβασης, ως ο θεσμός που διαμόρφωνε το πολιτιστικό κεφάλαιο της χώρας και τις ιδεολογικές της συνισταμένες· τη δόμηση της εθνικής ιδεολογίας. Από την άλλη πλευρά το Πανεπιστήμιο απέκτησε από νωρίς μια φυσιογνωμία με περιορισμένες δυνατότητες προσαρμογής στις κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις. Η εν μέρει αυτονομία του και οι δικές του εσωτερικές λειτουργίες το καθιστούσαν δύσκαμπτο, «ξεροκέφαλο» στις όποιες μεταρρυθμίσεις, κοινωνικές ή εκπαιδευτικές.

Η περίοδος αναφοράς μου, όπως σηματοδοτείται με το πέρασμα από τον Πάγκαλο στον Βενιζέλο, δεν αποτελεί κομβικό σημείο για την ιστορία του Μεσοπολέμου. Αποτελεί, βέβαια, το τέλος μιας δεκαετίας εθνικών περιπετειών και πολιτικών ανατροπών.⁵ Η Ελλάδα είχε βγει από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, με την πλευρά των νικητών, αλλά τραυματισμένη και σε μια βαθιά εσωτερική κρίση. Είχαν προηγηθεί και οι Βαλκανικοί πόλεμοι που είχαν προσθέσει αρκετά χρόνια πολέμου στην πλάτη της. Ο Διχασμός που ξεκίνησε το 1915, με αφορμή την διαμάχη για την στάση της Ελλάδας στον πόλεμο, γρήγορα ξεπέρασε το αρχικό του αντικείμενο και επεκτάθηκε σε όλη την δημόσια ζωή του τόπου, σηματοδύοντας της ελληνική κοινωνία. Παρά την ευφορία που γέννησε η πρόσκτηση των Νέων Χωρών, η ήττα του μικρασιατικού μετώπου, η έλευση των προσφύγων, η κατακρήμνιση της Μεγάλης Ιδέας, προκάλεσαν βαθύτατη κρίση σε όλα τα επίπεδα. Πολιτική εφ' όσον ο διχασμός συνεχίστηκε και πήρε άλλη διάσταση μετά τον πόλεμο, με αποκορύφωμα το πολιτειακό. Κοινωνική με την εγκατάσταση των προσφύγων που ανέτρεψαν τις προϋπάρχουσες δομές, ενέτειναν τα οικονομικά προβλήματα και έθιξαν καίρια την ανάγκη της ανάπτυξης του νεοελληνικού κράτους. Ιδεολογική κρίση, καθώς με την ήττα στην Μικρά Ασία αμφισβητήθηκε το σύστημα αξιών και τα εθνοκεντρικά ιδανικά της κοινωνίας, μετά το χρεωκοπημένο πια όραμα της Μεγάλης Ιδέας. Η γενική δυσαρέσκεια με το τέλος του πολέμου το 1922 είχε αντανάκλασεις και στην πολιτική σκηνή.⁶ Σ' αυτό συνέβαλε η απουσία των δύο ηγετικών προσώπων του διχασμού, του Βασιλιά και του Βενιζέλου και η δημιουργία νέων σχηματισμών στο προσκήνιο (Δημοκρατική Ένωση, Αγροτικό Κόμμα, Κόμμα Ελευθεροφρόνων). Την ίδια εποχή το συνδικαλιστικό και εργατικό κίνημα άρχισε να συμμετέχει πιο ενεργά στην κοινωνική και πολιτική ζωή της χώρας, ενώ το Σ.Ε.Κ.Ε.

⁵ Βλ. ενδεικτικά *Ιστορία του Ελληνικού έθνους*, τομ. ΙΕ': «Νεώτερος ελληνισμός, από το 1913 ως το 1941», Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1978, και Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Οι απαρχές 1900 – 1922*, Α', 1-2, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2001.

⁶ Για την περίοδο μετά το 1922 βλ. ενδεικτικά Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ο μεσοπόλεμος 1922- 1940*, Β', 1-2, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2003, *Ιστορία του Ελληνικού έθνους...*, ό.π. και Νίκος Σβορώνος, *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, μετφ. Αικατερίνη Ασοδραχά, βιβλιογραφικός οδηγός Σπύρος Ι. Ασοδραχάς, ιγ' έκδ., Θεμέλιο, Αθήνα, 1994, σ. 119- 136.

έχοντας ήδη προσχωρήσει στην Κομμουνιστική Διεθνή πήρε την τελική του ονομασία και χαρακτήρα, ως Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (Κ.Κ.Ε.). Η παρουσία αυτή αποτέλεσε ένα νέο πόλο μέσα στον παραδοσιακό προσανατολισμό -βενιζελικό - αντιβενιζελικό- των πολιτικών σχηματισμών. Η ανακήρυξη το 1924 της ελληνικής δημοκρατίας δεν επέλυσε την πολιτική αστάθεια του τόπου, με αποτέλεσμα η επιβολή της δικτατορίας του Παγκάλου να γίνει σχεδόν κάτω από την συναίνεση και ανοχή των πολιτικών σχηματισμών. Κλονισμένη από την εφήμερη αυτή δικτατορία και μετά την πτώση της, η πολιτική ηγεσία προσπάθησε να αποκαταστήσει τις λειτουργίες του κράτους. Οι κυβερνήσεις συνεργασίας που διαδέχτηκαν την δικτατορία, αφ' ενός φανέρωναν μια «σύμπτωση» και μια προσπάθεια από κοινού αποκατάστασης και λειτουργίας του κοινοβουλευτισμού, εφ' ετέρου την αναταραχή και την αβεβαιότητα που διέτρεχε το πολιτικό σύστημα. Η κοινωνική και πολιτική ανισορροπία της προηγούμενης περιόδου συνεχίστηκε και μετά το 1926. Η συνύπαρξη στην ίδια κυβέρνηση φιλοβενιζελικών και φιλοβασιλικών προσώπων διέυρνε το χάσμα και οδήγησε σε αναχαίτιση οποιασδήποτε ουσιαστικής μεταρρύθμισης. Οι προσπάθειες που επικεντρώθηκαν σε οικονομικούς παράγοντες και συνέβαλλαν στην αύξηση της εθνικής παραγωγής (σταθεροποίηση του νομίσματος, ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος, αύξηση καλλιεργουμένων εδαφών) συνέβαλλαν στην ανάπτυξη, βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα όμως, είχαν και σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις γιατί βασίστηκαν στον εξωτερικό δανεισμό. Οι πολιτικές δυνάμεις, δειλές και με ασθενική φωνή, δεν κατόρθωσαν να προωθήσουν τις απαραίτητες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις. Και οι δημοκρατικές δυνάμεις δεν κατάφεραν να απαλλαγούν από τον φιλελευθερισμό του Βενιζέλου, αλλά ακόμα περισσότερο από την ίδια την ηγετική του προσωπικότητα, γεγονός που αποδείχθηκε κατά την επιστροφή του στο πολιτικό σκηνικό και την σχηματισμό κυβέρνησης το 1928 με ισχυρή πλειοψηφία. Αυτή η μεταβατική περίοδος, όπως και κάθε αντίστοιχη, είχε τις επιπτώσεις της στα όσα ακολούθησαν βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα.

Η πολιτική ηγεσία εκείνη την εποχή όφειλε να συνδιαλλαγή με έναν νέο παράγοντα. Κατά την δεύτερη δεκαετία τα κινήματα αμφισβήτησης των αρχών του αιώνα είχαν βρει ως κύριο και επίσημο εκφραστή τους το Κ.Κ.Ε. Η παρουσία της κομμουνιστικής αριστεράς και του Κ.Κ.Ε., αποτέλεσε μια πολιτική σταθερά στον ελληνικό χώρο και στις συνειδήσεις τμήματος της κοινωνίας. Η νέα σταθερά που αμφισβητούσε σε μια λογική κοινωνικής ανατροπής, κάτω από τις προσταγές της Οκτωβριανής επανάστασης, προκάλεσε ποικίλες αντιδράσεις, με πιο ακραία την νομιμοποίηση και υιοθέτηση αντικομμουνιστικών εκδηλώσεων από επίσημους φορείς. Αυτός ο «άλλος» πολιτικός παράγοντας που έκανε την εμφάνισή του και στο χώρο του

Πανεπιστημίου, ο κομμουνισμός και η σχέση Πανεπιστημίου – κομμουνιστικής ιδεολογίας και δράσης, αποτελεί το αντικείμενο της συγκεκριμένης έρευνας. Σκοπός μου είναι να αναδείξω τις κοινωνικές και ιδεολογικές συνιστώσες της εποχής, να δω τις επιπτώσεις τους στο Πανεπιστήμιο και στους δυο εταίρους της διδακτικής πράξης, τους φοιτητές και το διδακτικό προσωπικό.

Η επιλογή της συγκεκριμένης περιόδου στηρίχτηκε σε δύο υποθέσεις εργασίας. Η πρώτη αφορά στην δυναμική εμφάνιση του κομμουνιστικού κινήματος και την στροφή του προς τα κινήματα νεολαίας, γεγονός που υπονοεί και την αύξηση ενδιαφέροντος προς την φοιτητική νεολαία. Η δεύτερη -και ενδεχομένως αποτέλεσμα της πρώτης- στην υιοθέτηση από το Πανεπιστήμιο ενός φαινομένου που εμφανίζεται διάχυτο στον δημόσιο βίο, του αντικομμουνισμού. Το φαινόμενο αυτό δεν ήταν πρωτόγνωρο για τον ύπατο θεσμό της εκπαίδευσης. Την περίοδο όμως αυτή, οι ανάλογες συμπεριφορές μέσα στο Πανεπιστήμιο μας κάνουν να υποθέσουμε ότι συγκροτήθηκαν με μια μεθοδευμένη και συστηματική στρατηγική.

Στο πλαίσιο αυτό θα διερευνηθεί η συμπεριφορά του Πανεπιστημίου απέναντι στην Αριστερά και στις κομμουνιστικές ιδέες. Πόσο και αν επηρέασαν τις αντιλήψεις του πανεπιστημιακού θεσμού ο κομμουνισμός ή ο αντικομμουνισμός που εμφανιζόταν την περίοδο εκείνη στην κοινωνία και οι τυχόν επιπτώσεις τους σ' αυτόν τον χώρο. Πιο συγκεκριμένα τί αντανάκλασεις είχαν οι ζυμώσεις αυτές, ο πολιτικός και κοινωνικός αντίκτυπος μέσα στην πανεπιστημιακή κοινότητα, η πιθανή υιοθέτηση ή όχι μέτρων από τις πρυτανικές αρχές, η αποδοχή ή η αντίσταση από το καθηγητικό προσωπικό, οι διώξεις. Παράλληλα θα διερευνηθούν και οι αντανάκλασεις των κομμουνιστικών ιδεών στο φοιτητικό σώμα και η εμφάνισή τους μέσα στον χώρο του Πανεπιστημίου.

Από την άλλη πλευρά πώς αντιλαμβάνονταν η αριστερά τον θεσμό του πανεπιστημίου; Πώς εκλάμβανε την φοιτητική κοινότητα, τί σχέση ήθελε να έχει με αυτό το νεολαϊστικό κίνημα; Για τις τυχόν ζυμώσεις και κινητοποιήσεις του φοιτητικού κινήματος συνέβαλε και το κομμουνιστικό κίνημα με την δυναμική του χαρακτήρα του; Και αν ναι ποιές ήταν οι συμπεριφορές και οι επιδράσεις της κομμουνιστικής Νεολαίας στο φοιτητικό σώμα.

Παράλληλα θα αναζητηθούν και οι αλλαγές στον ευρύτερο κοινωνικό χώρο, αλλαγές που έλαβαν χώρα την συγκεκριμένη χρονική περίοδο και που πιθανόν επηρέασαν τις συμπεριφορές τόσο της Αριστεράς, όσο και του Πανεπιστημίου. Επισημαίνω τη διάσπαση του *Εκπαιδευτικού Ομίλου* και την επαναδραστηριοποίηση της *Φοιτητικής Συντροφιάς*, με αριστερή πλέον φυσιογνωμία, εξελίξεις που είχαν τις επιπτώσεις τους, συντελώντας ενεργά στην αναζωπύρωση του γλωσσικού ζητήματος, με μια πολύ πιο ξεκάθαρη πολιτική διάσταση.

Βασική πηγή της έρευνας μου θα αποτελέσει ο *Ριζοσπάστης*, το κύριο φύλλο πολιτικής προπαγάνδας της κομμουνιστικής Αριστεράς και σταθερή, καθημερινή, πηγή πληροφοριών μείζονος ή ήσσονος σημασίας.⁷ Θα διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο αποτυπώνεται στην εφημερίδα το Πανεπιστήμιο Αθηνών, το «τέμενος των Μουσών», όπως αποκαλείται ειρωνικά και συνολικά η θέση του ΚΚΕ για την ανώτατη εκπαίδευση. Έμφαση θα δοθεί και στο φοιτητικό κίνημα: πώς αποτυπώνεται στην εφημερίδα, πώς προβάλλεται, τί θέση έχει σε σχέση με άλλα κοινωνικά κινήματα (ενταγμένο ή όχι στην ευρύτερη συζήτηση για την κοινωνική επανάσταση).

Πέρα από τον *Ριζοσπάστη*, θα αναζητηθεί ο λόγος των φοιτητών μέσα στην έντυπη περιοδική παραγωγή της Αριστεράς και ιδιαίτερα στα αριστερά φοιτητικά έντυπα της περιόδου. Η παράνομη ή ημιπαράνομη κυκλοφορία των αριστερών φοιτητικών εντύπων και ο μικρός αριθμός αντιτύπων τους οδήγησε στο να έχουν διασωθεί, σε σχέση με τις καταγραφές που έχουν γίνει,⁸ ελάχιστοι τίτλοι και φύλλα. Απουσιάζει, λοιπόν, μια βασική πηγή που θα μας επέτρεπε να συλλάβουμε σε όλη της την έκταση την σχέση της Αριστεράς με το Πανεπιστήμιο. Την «ανισότητα» αυτή έρχεται να καλύψει η συνεχής και σταθερή πληροφόρηση του *Ριζοσπάστη*, καθώς και τα περιοδικά έντυπα της Αριστεράς, *Αναγέννηση*, *Νέα Αγωγή*, *Νέα Επιθεώρηση*, *Νέος Δρόμος*, *Λογοτεχνική Επιθεώρηση* κ.ά.

Για την καλύτερη αντίληψη της περιόδου, θα αναζητηθούν, ακόμη, στοιχεία από τους πρωτανικούς απολογισμούς και τα επίσημα κείμενα του Πανεπιστημίου. Παράλληλα θα αποδελτιωθούν στοιχεία και από τον αστικό τύπο, προσπαθώντας να μελετήσουμε την προβολή και μετάδοση, μέσω του τύπου, της αντικομμουνιστικής ιδεολογίας και πρακτικής στην νεοελληνική κοινωνία και εκπαίδευση.

⁷ Βλ. Κώστας Μάγιερ, *Ιστορία του ελληνικού τύπου*, τομ. Β', Αθήνα, 1959, σ. 140 – 152.

⁸ Βλ. Κώστας Γ. Τσικνάκης, *Ελληνικός νεανικός τύπος (1915-1936)*, Καταγραφή, Ι.Α.Ε.Ν. – Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 5, Αθήνα, 1986.

Κεφάλαιο 1. Ο αντικομμουνισμός εν Ελλάδι

Οι πολιτικές συνθήκες, οι συνέπειες των πολιτικών και κοινωνικών ανακατατάξεων, οι κοινωνικές ταραχές που έλαβαν χώρα σ' όλη την περίοδο του Μεσοπολέμου είχαν, εύλογα, αντίκτυπο και στο καθεστώς των συλλογικών και ατομικών ελευθεριών. Σύμφωνα με τον Νίκο Αλιβιζάτο «κατά παράδοση κατοχυρωμένες στα συνταγματικά κείμενα της Ελλάδας, πανηγυρικά διακηρυγμένες από τον συνταγματικό νομοθέτη του 1910-1911, οι ατομικές και συλλογικές ελευθερίες υπέστησαν, πράγματι, τα πρώτα μόνιμα ρήγματά τους, υπό την επήρεια του εθνικού διχασμού και κάτω από την πίεση της κοινωνικής σύγκρουσης που βάθυνε στις δεκαετίες του 1920 και του 1930».⁹ Ο περιορισμός ελευθερίας είτε ατομικής, είτε συλλογικής θεσμοθετήθηκε κατά την δεκαετία του 1920, αρχικά με το νομοθετικό διάταγμα «Περί κατοχυρώσεως του δημοκρατικού πολιτεύματος», διάταγμα που συνέταξε η κυβέρνηση Αλέξανδρου Παπαναστασίου,¹⁰ με σκοπό να περιορίσει τις φωνές των μοναρχικών και όλων αυτών που ήταν επιφυλακτικοί με το νέο πολίτευμα. Αποτέλεσμα της αναζωπύρωσης του Διχασμού και των αντιθέσεων για το πολιτειακό ζήτημα, το διάταγμα αυτό άνοιξε τον δρόμο προς την «οριστική θεσμοθέτηση του εγκλήματος γνώμης στην

⁹ Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922-1974). Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, πρόλ. Αριστόβουλος Μάνεσης, μετφ. Βενετία Σταυροπούλου, γ' έκδ., Θεμέλιο, Αθήνα, 1995, σ. 337.

¹⁰ Το διάταγμα συντάχθηκε κάτω από την πίεση του Υπουργού Στρατιωτικών Γεώργιου Κονδύλη και Υπουργού Δημοσίας (Εννόμου) Τάξεως Θ. Πάγκαλου. Για τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου και την πολιτική του δράση βλ. Ξ. Λευκοπαρίδης (επιμ.), *Αλέξανδρος Παπαναστασίου. Μελέτες, λόγοι, άρθρα*, πρόλ. Κωνσταντίνος Τριανταφυλλόπουλος, Αθήνα, 1957.

Ελλάδα».¹¹ Στην συνέχεια η προσπάθεια άσκησης πολιτικού και ιδεολογικού ελέγχου ολοκληρώθηκε με τη σύσταση Επιτροπών Δημοσίας Ασφαλείας,¹² με την Ειδική Υπηρεσία Ασφαλείας, μέσα στην Αστυνομία Πόλεων, το 1925, ως ανεξάρτητο τμήμα,¹³ αλλά κυρίως με τη θεσμοθέτηση του μέτρου της διοικητικής εκτόπισης την περίοδο της δικτατορίας του Παγκάλου. Το επόμενο καθοριστικό βήμα ήταν, το 1929, η ψήφιση του νόμου «περί ιδιωνύμου αδικήματος»¹⁴ από την κυβέρνηση Ελευθερίου Βενιζέλου. Αν η επιδίωξη της κυβέρνησης Παπαναστασίου ήταν η εδραίωση και η αποδοχή του νέου πολιτεύματος από τους οπαδούς της Βασιλείας και εν γένει απ' όλα τα πολιτικά μορφώματα της εποχής -έστω και με αμφισβητήσιμης συνταγματικότητας μεθόδους- για την δικτατορία του Παγκάλου και τις επόμενες κυβερνήσεις, ο στόχος τους ήταν πιο καθορισμένος και ευκρινής. Επρόκειτο για το κομμουνιστικό κίνημα και πιο συγκεκριμένα για τον κύριο εκφραστή του στην Ελλάδα, το Κ.Κ.Ε.

Από την αρχές του 20ού αιώνα η εμφάνιση στην Ελλάδα των σοσιαλιστικών κινημάτων με τις διεκδικήσεις στον εργατικό και αγροτικό τομέα και η ίδρυση του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδος (Σ.Ε.Κ.Ε.) προκάλεσαν σημαντικές διαφοροποιήσεις στον πολιτικό στίβο και την αντίδραση των αστικών κομμάτων και κυβερνήσεων, όχι όμως σε σημείο ρήξης. Οι περιπτώσεις διώξεων ήταν μεμονωμένες, αποσπασματικές, αφορούσαν όλο το διεκδικητικό κίνημα (το σοσιαλιστικό, το συνδικαλιστικό, τους αγροτιστές) και με κανέναν τρόπο δεν εντάσσονταν στην προοπτική μιας μαζικής κινητοποίησης κατά του κομμουνισμού. Η πολεμική ήταν, σε μεγάλο βαθμό, άνευρη, θεωρητική και αφηρημένη. Οι μακροχρόνιοι πόλεμοι, η ήττα στην Μικρά Ασία, η εγκατάσταση των προσφύγων και οι οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις που προκάλεσε, διέρρηξαν περισσότερο το ρήγμα μεταξύ των κυρίαρχων τάξεων στην χώρα και του κομμουνιστικού κινήματος. Η σταδιακή συγκρότηση ενός διεκδικητικού και πολιτικού κινήματος του «προλεταριάτου», αμφισβητούσε τις αξίες, την ιεραρχία και τα θεμέλια της ελληνικής κοινωνίας του Μεσοπολέμου, σε μια εποχή που επικρατούσε μια ιδιαίτερη ανασφάλεια για τις κυρίαρχες τάξεις και η

¹¹ Βλ. Ν. Αλιβιζάτος, *ό.π.*, σ. 350.

¹² Οι Επιτροπές Δημοσίας Ασφαλείας που λειτουργούσαν σε όλους τους νομούς της χώρας είχαν δημιουργηθεί το 1924 από την κυβέρνηση Αλ. Παπαναστασίου για την πάταξη της ληστείας που λυμαινόταν την ελληνική ύπαιθρο μέχρι την δεκαετία του 1930. Στην πορεία άλλαξαν χαρακτήρα και επιδιώξεις. Στο ίδιο, σ. 344 κ.ε.

¹³ Για την δράση της Ειδικής Υπηρεσίας Ασφαλείας, τον διευθυντή της, Γεώργιο Φεσσόπουλο, συγγραφέα αντικομμουνιστικών βιβλίων και εν γένει για την αντικομμουνιστική δραστηριότητα των υπηρεσιών Ασφαλείας, του στρατού και των παρακρατικών οργανώσεων βλ. Αλέξανδρος Δάγκας, «Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος, ελληνικό τμήμα της Κομμουνιστικής Διεθνούς», στο: Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, Β', 2, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2003, σ. 194 κ.ε.

¹⁴ Νόμος 4229/1929 «Περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας της ελευθερίας των πολιτών».

υπάρχουσα κοινωνική οργάνωση ετίθετο υπό αμφισβήτηση. Η Μικρασιατική Καταστροφή και το τέλος της Μεγάλης Ιδέας δημιούργουσε ένα ιδεολογικό κενό, το οποίο η εμφάνιση του «κομμουνιστικού κινδύνου» δεν κατάφερε να γεμίσει. Όπως επισημαίνει και ο Άλκης Ρήγος, πρόκειται, άλλωστε, για μύθο αρνητικό, που δεν είναι δυνατόν από την ίδια του την φύση να δημιουργήσει όρους υπέρβασης –έστω και μεταφυσικής- των άμεσων και καυτών κοινωνικών προβλημάτων και ταξικών συμφερόντων των υποτελών τάξεων.¹⁵

Για την διαμόρφωση της αντικομμουνιστικής ιδεολογίας και πρακτικής βάρυναν κατ' αρχήν οι παγκόσμιες εξελίξεις, η Οκτωβριανή Επανάσταση και η δημιουργία της ΕΣΣΔ, η συγκρότηση ενός διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος που αποτελούσε πραγματικό και συμβολικό κίνδυνο και δημιούργουσε φόβο στο σύνολο της αστικής ευρωπαϊκής τάξης. Στα καθ' ημάς συνέβαλε καθοριστικά η ριζοσπαστικοποίηση της εργατικής τάξης και η δυναμική των διεκδικήσεων της, που αυξήθηκε από την δεύτερη δεκαετία του 20ού αιώνα και στις οποίες άσκησε, σε σημαντικό βαθμό, ιδεολογικό «έλεγχο» το Σ.Ε.Κ.Ε και στη συνέχεια το Κ.Κ.Ε. Στην πολεμική αυτή, συνέβαλαν ουσιαστικότερα και άλλοι παράγοντες, όπως η πολιτική δραστηριότητα του Κ.Κ.Ε. που βασιζόταν σε «ακραίες» για το πολιτικό σκηνικό θέσεις. Ήταν αντιπολεμική, αντιμιλιταριστική, μιλούσε για βίαιη ανατροπή του καθεστώτος και επιβολή δια της βίας της δικτατορίας του προλεταριάτου. Αρνιόταν κάθε εθνικό χαρακτηριστικό,¹⁶ με αποκορύφωμα την αντίθεση του κόμματος για την εκστρατεία στην Μικρά Ασία και κυρίως τις θέσεις του για το «Μακεδονικό».¹⁷ Το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των μειονοτήτων και η πρόταση του Κ.Κ.Ε. για δημιουργία αυτόνομου κράτους στην Μακεδονία και στην Θράκη, περιοχές που μετά το 1922 και την εγκατάσταση των προσφύγων δεν μπορούσε να αμφισβητηθεί η ελληνικότητά τους -σε μια περίοδο που οι ελληνοβουλγαρικές σχέσεις υπήρξαν ιδιαίτερα τεταμένες-,¹⁸ έδωσε έρεισμα στην κυρίαρχη ιδεολογία να προτάξει την εθνική προδοσία και τον αντεθνικό χαρακτήρα του Κ.Κ.Ε, να τον επισημάνει ως

¹⁵ Άλκης Ρήγος, *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924 – 1935. Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής*, προλ. Νίκος Σβορώνος, γ' έκδ., Θεμέλιο, Αθήνα, 1999, σ. 266.

¹⁶ Βλ. Στρατής Σωμερίτης, *Η μεγάλη καμπή. Μαρτυρίες αναμνήσεις 1924 – 1974*, μέρος πρώτο: «Από τη δημοκρατία στο φασισμό 1924 – 1941», Ολκός, Αθήνα, 1975, σ. 81.

¹⁷ Για το Μακεδονικό βλ. ενδεικτικά Άγγελος Ελεφάντης *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης. Κ.Κ.Ε. και αστισμός στον Μεσοπόλεμο*, Ολκός, Αθήνα, 1976, Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Κοινοβούλιο και δικτατορία», στο: Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922 – 1940*, Β', 2, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2003, σ. 70 και Α. Ρήγος, *Η Β' Ελληνική... ό.π.*, σ. 245. Πρέπει να σημειώσουμε ότι η επιρροή του Κ.Κ.Ε. στην περιοχή της Βόρειας Ελλάδας, ήταν μεγάλη και κυρίως στα εργατικά σωματεία. Οι καπνεργάτες, ένας εργασιακός τομέας με την πιο ισχυρή σωματειακή οργάνωση ελεγχόταν από το Κ.Κ.Ε. και το 1927-1928 που ξέσπασαν απεργιακές κινητοποιήσεις με μαζικότητα και αντίκτυπο στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον η νευρικότητα της κυρίαρχης τάξης αυξάνει.

¹⁸ Βλ. *Ιστορία του Ελληνικού έθνους...*, ό.π., σ. 294.

εσωτερικό εχθρό.¹⁹ Φαινόμενα που μπορεί να διαδραματίζονται στις αρχές της δεκαετίας του 1920, αλλά εκβάλλουν στα επόμενα χρόνια και αποτελούν πρώτο λόγο για την εφαρμογή του αντικομμουνισμού και την κυριαρχία του πολλές δεκαετίες μετά από την εκδήλωσή τους. Ο κομμουνιστικός κίνδυνος, όστις απειλεί να ανατρέψει το Κοινωνικόν Καθεστώς, να καταλύση την Θρησκείαν, να διαφθείρη τα ήθη, να υπονομεύση την Οικογένειαν και να καταρρακώση την έννοιαν της Πατρίδος,²⁰ δεν είναι απλώς ένας πολιτικός αντίπαλος, αλλά το «τέρας» που αποσκοπεί στην ολοσχερή διάλυση του ελληνικού έθνους. Και η υπόνοια για «αντεθνική» δράση επεκτάθηκε πολύ εύκολα από την κομμουνιστική αριστερά στο σύνολό της, παρασύροντας ως ένα βαθμό και τις εργατικές διεκδικήσεις, βάζοντας σε όποιο διεκδικητικό κίνημα την ταμπέλα του κομμουνιστικού ή του «κομμουνίζοντος».

Οι διώξεις παγιώθηκαν στην δικτατορία του Παγκάλου. Η δικτατορία ήταν σύντομη (25 Ιουνίου 1925 – 22 Αυγούστου 1926), οι αυταρχικές της όμως προθέσεις εκδηλώθηκαν από την πρώτη στιγμή της επιβολής της. Οφείλουμε να διευκρινίσουμε ότι οι διώξεις και η εξορία κατά την περίοδο αυτή δεν αφορούσε μόνο τους κομμουνιστές και τους αριστερούς πολίτες, αλλά εν γένει τους πολιτικούς αντιπάλους του δικτάτορα, στρατιωτικούς και ηγετικά πρόσωπα όλου του πολιτικού φάσματος (Γ. Καφαντάρης, Α. Παπαναστασίου, Γ. Κονδύλης, Α. Μιχαλακόπουλος, Γ. Παπανδρέου κ.ά.). Η καταστολή όμως της κομμουνιστικής αριστεράς έγινε σκληρότερη και δυναμικότερη. Η διοικητική εκτόπιση θεσμοθετήθηκε σε διευρυμένη μορφή,²¹ ελήφθησαν μέτρα κατά της ελευθεροτυπίας και το Κ.Κ.Ε. πέρασε στην παρανομία, λειτουργώντας, για πρώτη φορά στην ιστορία του κόμματος, εκτός νόμου. Η δίωξη μελών του Κομμουνιστικού Κόμματος για το «Μακεδονικό», η δίκη συντακτών του *Ριζοσπάστη*, και η απαγόρευση κυκλοφορίας του για τον ίδιο λόγο,²² αποτέλεσαν την απαρχή ενός κύματος καταστολής που θα συνεχίσει με μεγαλύτερη ή μικρότερη ένταση τα επόμενα χρόνια.

¹⁹ Βλ. Α. Ελεφάντης, *ό.π.*, σ. 49. Ο Α. Ελεφάντης χρησιμοποιεί την έκφραση αυτή, θέλοντας να τονίσει την συμπεριφορά και το ιδεολογικό αδιέξοδο της ηγέτιδας τάξης μετά την μικρασιατική καταστροφή και την ακύρωση της Μεγάλης Ιδέας.

²⁰ *Η εκπαίδευσις και ο Κομμουνισμός. Υπόμνημα των Συνεργαζομένων Σωματείων*, Αθήνα, 1933, σ. 3. Το υπόμνημα που φέρει την υπογραφή 12 προέδρων και αντιπροσώπων συλλόγων και ομοσπονδιών, μεταξύ των οποίων και του Εθνικού Παμφοιτητικού Συλλόγου, υπογράφεται στις 29 Ιουλίου 1933, λίγα χρόνια μετά από την περίοδο που μας αφορά. Οι αιτιάσεις και η γλώσσα της πολεμικής, όμως, είναι στοιχεία κοινά από την εμφάνιση του αντικομμουνισμού στον μεσοπόλεμο.

²¹ Ο Ν. Αλιβιζάτος στο κεφάλαιο που ασχολείται με την διοικητική εκτόπιση κατά την παγκαλική δικτατορία αναφέρει ότι πρόκειται για μια αυθαίρετη πρακτική για προληπτικούς λόγους, χωρίς προηγούμενη δικαστική απόφαση, με αναδρομική ισχύ, που θεσμοθετείται όμως στην οριστική της εκδοχή και θα παραμείνει σε ισχύ για μισό αιώνα, μέχρι το 1975. Βλ. Ν. Αλιβιζάτος, *ό.π.* σ. 340-350.

²² Για την δίωξη μελών του Κ.Κ.Ε και της εφημερίδας «Ριζοσπάστης» βλ. Α. Ρήγος, *Η Β' Ελληνική...* *ό.π.*, σ. 245-246.

Μετά την ανατροπή της δικτατορίας, τον Αύγουστο του 1926 και τον σχηματισμό οικουμενικής κυβέρνησης τον Δεκέμβριο, με πρωθυπουργό τον Αλέξανδρο Ζαΐμη, δόθηκε η εντύπωση ότι τα πράγματα σταδιακά ομαλοποιούνται. Η για πρώτη φορά, παρουσία του Κ.Κ.Ε. στη Βουλή, με το Ενιαίο Μέτωπο Εργατών-Αγροτών-Προσφύγων, που συγκροτήθηκε με την πρωτοβουλία του κόμματος,²³ η πολυκομματική σύνθεση της κυβέρνησης, που φανέρωνε μια προσπάθεια συμφιλίωσης των ανταγωνιζόμενων παρατάξεων που συμμετείχαν για πρώτη φορά από κοινού σε κυβερνητικό σχήμα, η ψήφιση του Συντάγματος τον Ιούνιο του 1927, -ενός Συντάγματος από τα πιο φιλελεύθερα που γνώρισε η χώρα-,²⁴ αποτελούσαν, θεωρητικά, εχέγγυα για την αποκατάσταση της δημοκρατίας και τον ομαλό πολιτικό βίο. Δεν συνέβη όμως έτσι. Στα πρώτα χρόνια του δημοκρατικού πολιτεύματος η πολιτική αστάθεια ήταν έντονη, μαζί της και η αμηχανία των περισσότερων κομμάτων στο νέο καθεστώς. Μία κυβέρνηση, όπως η οικουμενική του 1926 και η κυβέρνηση «ευρέος Συνασπισμού» που την διαδέχτηκε, τον επόμενο χρόνο, στις οποίες συνυπήρχαν ο Ι. Μεταξάς από την μια πλευρά και ο Αλ. Παπαναστασίου από την άλλη, ήταν δύσκολο να λειτουργήσουν για πολύ καιρό χωρίς τριγμούς, λόγω των μεγάλων αντιθέσεων ανάμεσα στους κυβερνητικούς εταίρους, του ανταγωνισμού τους και της επίδρασης των πελατειακών σχέσεων των κομμάτων. Από την άλλη η φωνή του Κ.Κ.Ε. μέσα στην Βουλή και εκτός αυτής ήταν περισσότερο καταγγελτική παρά ανατρεπτική, αδύναμη στο να δημιουργήσει στρατηγικά ρήγματα στο αστικό καθεστώς.²⁵

Μέσα σ' αυτές τις πολιτικές συνθήκες και στην προσπάθεια αποκατάστασης του κοινοβουλευτισμού ο «εσωτερικός εχθρός» στα μάτια της κυρίαρχης τάξης παρέμεινε. Η κυβέρνηση που διαδέχτηκε την δικτατορία του Παγκάλου αποκατέστησε πολλές δημοκρατικές ελευθερίες, αλλά δεν θέλησε να γεφυρώσει το χάσμα. Δεν έπαψε να θεωρεί, στην πλειοψηφία της, την συμπεριφορά του Κ.Κ.Ε. υπονομευτική και να κυνηγά εν γένει την ριζοσπαστική Αριστερά και το εργατικό κίνημα. Οι κομμουνιστές βρέθηκαν πάλι στο στόχαστρο της κρατικής καταστολής. Ο κομμουνιστικός φόβος της πολιτικής ηγεσίας δημιούργησε ρήξη μεταξύ κράτους και Αριστεράς και συντέλεσε στη

²³ Στις εκλογές της 7^{ης} Νοεμβρίου 1926 το Ενιαίο Μέτωπο συγκέντρωσε 41.982 ψήφους, ποσοστό 4, 37% και κατέλαβε 10 έδρες στην Βουλή. Βλ. Α. Ελεφάντης, *ό.π.* σ. 392-393. Η «Δημοκρατική Ένωση» του Αλέξανδρου Παπαναστασίου, κόμμα προοδευτικό, πήρε ποσοστό 6, 48 % και έγινε δεκτό στην κυβέρνηση με τον ίδιον υπουργό Γεωργίας. Για την σύνθεση της οικουμενικής κυβέρνησης βλ. Α. Ρήγος, *Η Β' Ελληνική...*, *ό.π.*, σ. 345.

²⁴ Ν. Αλιβιζάτος, *ό.π.*, σ. 338.

²⁵ «Το κομμουνιστικό κίνημα αντιδρά ανατακλαστικά στις βαναυσότητες της αστικής κυριαρχίας και διαλαλεί υψίτονα της σήψη της αστικής ιδεολογίας. Αλλά δεν δείχνει τα συγκεκριμένα αδιέξοδά της, δεν την αναλύει, δεν την ανατρέπει, δεν παράγει συνεπώς κομμουνιστική ιδεολογία για τον εαυτό του και για τις μάζες που το ακολουθούν». Βλ. Α. Ελεφάντης, *ό.π.*, σ 84.

ριζοσπαστικοποίηση της τελευταίας. Η προληπτική διοικητική εκτόπιση διατηρήθηκε και μετά την πτώση του εμπνευστή της, το 1926.²⁶

Λίγους μήνες μετά τον σχηματισμό της οικουμενικής κυβέρνησης, τον Μάρτιο του 1927, παρατηρήθηκαν πιο έντονα αντικομμουνιστικές ενέργειες: εκθέσεις της Γενικής Ασφάλειας για την δράση του Κ.Κ.Ε. στην Ελλάδα· το υπουργικό συμβούλιο συνεδρίασε για την λήψη μέτρων κατά του κομμουνισμού και στις 31 Μαρτίου το Υπουργείο Παιδείας κατάρτισε επιτροπή «για την καταπολέμηση του κομμουνισμού εις τα σχολεία».²⁷ Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους η επιτροπή αυτή κατέθεσε στη Βουλή προς έγκριση –με αφορμή δολοφονική απόπειρα κατά του Προέδρου της Δημοκρατίας Π.Κουντουριώτη, που αποδόθηκε στους κομμουνιστές-²⁸ νομοσχέδιο «περί Οργανισμού Ασφαλείας του Κράτους». Προς παρακολούθησιν πάσης υπόπτου δια την ασφάλειαν του Κράτους οργανώσεως, των πάσης φύσεως προπαγανδών, των ενεργουμένων εναντίον της ασφαλείας του Κράτους και του υφισταμένου κοινωνικού καθεστώτος και προς υπόδειξιν μέτρων προς εξουδετέρωσιν αυτών, συνιστάται παρά τω υπουργείω των Εσωτερικών υπηρεσία ασφαλείας του Κράτους αποτελουμένη 1) εκ μονίμου γνωμοδοτικού συμβουλίου και 2) εξ υπηρεσίας ειδικής ασφαλείας. [...] Κατά το άρθρον 15^{ον}. Η υπό δημοσίου υπαλλήλου ή του προσωπικού ωρισμένων υπηρεσιών κρατικής ωφελείας εξυπηρετήσεις των σκοπών οιασδήποτε προπαγάνδας στρεφομένης εναντίον της ασφαλείας του Κράτους και του υφισταμένου κοινωνικού καθεστώτος, αποτελεί λόγον απολύσεως. [...] Ως εκτροπή των Σωματείων εκ των σκοπών, δι' ους ανεγνωρίσθησαν, θεωρείται και η καθ' οιονδήποτε τρόπον ανάμιξις των εις κομμουνιστικάς ενεργείας ή εις ξένας ανατρεπτικάς

²⁶ Στην εφημερίδα *Εμπρός* δημοσιεύθηκε ονομαστική λίστα εκτοπισμένων και κρατούμενων κομμουνιστών στις φυλακές κατόπιν αποφάσεων των κατά τόπους επιτροπών ασφαλείας [...] επικίνδυνοι εις την δημόσιαν τάξιν. Επρόκειτο για 66 εξορισμένους και 69 κρατούμενους κυρίως στις φυλακές Συγγρού και Θεσσαλονίκης [Γεντί Κουλέ], ενώ καταζητούνταν άλλοι 40. Οι κατηγορίες που τους απαγγέλλθηκαν -πέρα από το «επικίνδυνοι για την δημόσια τάξη», ήταν για προσβολή των αρχών και της Κυβέρνησης κατά την διάρκεια κομμουνιστικών συλλαλητηρίων και απεργιών, για πολιτικό φόνο, για τα καπνεργατικά, αλλά κυρίως επί εσχάτει προδοσία για το εθνικό. «Οι απελαθέντες εις τας νήσους κομμουνισταί. Οι διατελούντες εν προφυλακίσει και οι μη συλληφθέντες», *Εμπρός*, 27/12/1927, σ. 3. Ο *Ριζοσπάστης*, τον Φεβρουάριο του 1928, σημείωνε ότι οι κρατούμενοι για το «εθνικό», στις φυλακές Συγγρού ήταν 51, μεταξύ των οποίων οι φοιτητές Λουλές και Πολίτζος. βλ. «Η λευκή τρομοκρατία», *Ριζοσπάστης*, 14/2/1928, σ. 1. Γενικότερα για τις πολιτικές διώξεις βλ. Ρούσος Σ. Κούνδουρος, *Η ασφάλεια του καθεστώτος. Πολιτικοί κρατούμενοι, Εκτοπίσεις και Τάξεις στην Ελλάδα 1924 – 1974*, εισ. Αριστόβουλος Ι. Μάνεσης, Καστανιώτης, Αθήνα, 1978.

²⁷ Βλ. Κ.Κ.Ε., *Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας, Επίσημα Κείμενα*, τομ. Β', 1925-1928, β' έκδ., Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1974, σ. 626-627.

²⁸ Για τον ίδιο λόγο έγινε επιδρομή στα γραφεία του «*Ριζοσπάστη*», προς ανακάλυψη στοιχείων σχετικών με την απόπειρα. *Ασχέτως του σημείου τούτου η δίωξις του «Ριζοσπάστου» είναι δικαιολογημένη λόγω των δημοσιευθησών τελευταίως εις αυτόν προκηρύξεων δι' ων παρεκινούντο οι στρατιώται να πετάξουν τα όπλα.. «Ο κ. Παπαναστασίου εις διάστασιν μετά των λοιπών μελών της κυβερνήσεως. Ουδέν εκ των αποφασισθέντων μέτρων κατά του κομμουνισμού εγκρίνει. Η δίωξις του «Ριζοσπάστη». Διετάχθη η έρευνα εις τα γραφεία του», *Εμπρός*, 1/11/1927, σ. 4.*

προπαγανδιστικές κινήσεις. Εν περιπτώσει διαλύσεως σωματίου τινός δια τους άνω λόγους διατάσσεται δια της αυτής αποφάσεως η δήμευσις [...], ότι ήτο προωρισμένον προς επιτυχίαν ανατρεπτικών σκοπών, ή ενίσχυσιν κομμουνιστικών ενεργειών.²⁹

Στα μέσα Δεκεμβρίου 1927 πραγματοποιήθηκε στην Βουλή συζήτηση για την άρση της βουλευτικής ασυλίας και την ποινική δίωξη βουλευτών του Ενιαίου Μετώπου με αφορμή το Μακεδονικό.³⁰ Τον Απρίλιο 1928 η Κυβέρνηση προετοίμασε την εισαγωγή για συζήτηση στην Βουλή νομοσχεδίου που αποτέλεσε την βάση για το μετέπειτα Ιδιώνυμο. Συντάχθηκε από επιτροπή του υπουργείου Δικαιοσύνης με την επίβλεψη του Υπουργού Αθανάσιου Τουρκοβασίλη.³¹

Η επιλεκτική παράθεση των συγκεκριμένων πολιτικών κινήσεων και των αποφάσεων κατά του κομμουνισμού αποτυπώνει τη διαμορφωμένη ή διαμορφούμενη αντικομμουνιστική νοοτροπία που καταλαμβάνει όλο το κοινωνικό σύστημα και οι επιπτώσεις της μπορεί να θίγουν κατά κύριο λόγο τους αριστερούς, αλλά φανερώνουν και τις αγκυλώσεις της κοινής γνώμης και του πολιτικού συστήματος να αποδεχθεί μια «πολυφωνική» δημοκρατία.

Την ίδια περίοδο το Κομμουνιστικό Κόμμα βίωνε ποικίλα εσωτερικά προβλήματα και αντιφατικές ιδεολογικές τάσεις. Παράλληλα αντιμετώπιζε και τις επιπτώσεις της κρίσης του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος που την εποχή εκείνη είχαν οξυνθεί. Παγιδευμένο σε εσωκομματικές διαμάχες για την επικράτηση μιας

²⁹ Το απόσπασμα του νομοσχεδίου μεταγράφεται από το άρθρο: «Προς αποτελεσματική καταπολέμησιν του κομμουνισμού. Ολόκληρον το διάταγμα περί συστάσεως Υπηρεσίας Ασφαλείας. Αι απελάσεις των κομμουνιστών δημοσίων και ιδιωτικών υπαλλήλων», *Εμπρός*, 26/10/1927, σ. 3. Η προσπάθεια ψήφισης του νομοσχεδίου ανακόπτεται από την αντίρρηση του Α. Παπαναστασίου. Η διάσταση προεκλήθη εκ της επιμονής του ηγέτου της Δημοκρατικής Ενώσεως όπως μη ληφθή ουδέν μέτρον κατά του κομμουνισμού καθ' όσον, κατά την γνώμιν του, οι εν Ελλάδι οπαδοί του είναι ανίκανοι να δημιουργήσουν ανησυχαστικήν δια το σημερινό καθεστώς κατάστασιν. Βλ. «Ο κ. Παπαναστασίου εις διάστασιν...», ό.π.

³⁰ Η κοινοβουλευτική Επιτροπή εξήντηλησεν όλην την προσοχήν της διότι επρόκειτο περί διώξεως ολοκλήρου κόμματος και μετ' ακρόασιν και αυτού του αρχηγού του κόμματος [εννοεί τον Σεραφείμ Μάξιμο] απεφάσισε κατά πλειοψηφίαν την χορήγησιν της αδείας διώξεως, «Ζωηρά συζητήσιν δια τη δίωξιν των κομμουνιστών. Μακροί αγορεύσεις δια την αυτονόμησιν της Μακεδονίας», *Εμπρός*, 13/12/1927, σ. 1.

³¹ Οριζόταν ως Νόμος περί εκδοτών, διανομέων, πωλητών βιβλίου, εγγράφων κ.ά. και ανέφερε: Οστις προφορικώς, ή εγγράφως, ή δια του Τύπου ή δια κινηματογραφικών ταινιών προσπαθεί να διεγείρη άλλον εις επιχειρήσιν πράξεων, αίτινες δύνανται να προκαλέσωσιν διατάραξιν της δημοσίας τάξεως ή παραβιάσιν των Νόμων του Κράτους και επιχειρή να προσελκύση άλλους εις δοξασίας, τείνουσας εις την βιαίαν ανατροπήν της καθεστηκυίας θρησκευτικής ή οικονομικής ή κοινωνικής ή οικογενειακής τάξεως, ή προσπαθεί να διεγείρη το μίσος και την διχόνοιαν μεταξύ των κοινωνικών τάξεων, τιμωρείται δια φυλακίσεως τουλάχιστον εξ μηνών. Ο καταδικασθείς, μετά την απότισιν της ποινής του υποβάλλεται εις αστυνομικήν επιτήρησιν [...] Η οριζομένη ποινή επιβάλλεται και εις τον εκδότην, πωλητήν, διανομέα ή τοιχοκολλητήν εντύπου ή δακτυλογραφημένου ή χειρογράφου δημοσιεύματος [...]. Βλ. «Με το ίδιο λυσσώδες πείσμα εξακολουθεί η τρομοκρατία. Ακόμα πιο αντιδραστικό το νομοσχέδιο Ηλιόπουλου υιοθετήθη από τον Υπουργό Δικαιοσύνης» *Ριζοσπάστης*, 14/4/1928, σ. 1.

πολιτικής γραμμής, σύμφωνης με τις οδηγίες της Γ' Διεθνούς -ενάντια στον λικβινταρισμό, τον φραξιονισμό, τις δεξιές παρεκλίσεις και σε άλλες αντιτιθέμενες φωνές- έφτιαξε πολλαπλά μέτωπα και τους δικούς του εσωτερικούς εχθρούς και βρέθηκε σε μια διαδικασία επιθετικής άμυνας, όχι μόνο κατά της καθεστηκίας τάξης, αλλά και των ιδεολογικών τάσεων που δημιουργήθηκαν μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση και την πορεία του κομμουνιστικού κινήματος.³²

Από το 1927 το Κομμουνιστικό Κόμμα έδειξε μια άκαμπτη εσωστρέφεια, μια σταθερή αδιαλλαξία και μια άρνηση στην δυνατότητα σύναψης συμμαχιών με την ευρύτερη Αριστερά. Οι σοσιαλδημοκράτες της περιόδου ορθώνονταν στα μάτια του ως σοσιαλφασίστες, οι αρχαιομαρξιστές ως προδότες. Σε μια εποχή που το αστικό κράτος είχε στοχοποιήσει τον εχθρό του, οι αγκυλώσεις του Κ.Κ.Ε. το στερούσαν, σε μεγάλο βαθμό, από την πιθανότητα να διευρύνει ή να αποδεχτεί τον κύκλο των φιλικά διακείμενων παρατάξεων, και μαζί τους να αντιταχθεί στον «ταξικό εχθρό» και στην κυρίαρχη αντικομμουνιστική του ιδεολογία.

Πρέπει να τονιστεί ότι βάσει της εκλογικής δύναμης του Κ.Κ.Ε. και του αριθμού των μελών του Κόμματος,³³ δεν εξηγείται η έκταση και η ένταση της αντικομμουνιστικής δράσης. Όσο δυναμικό και διεκδικητικό θα μπορούσε να ήταν το κομμουνιστικό κίνημα, όση επιρροή να είχε στην εργαζόμενη τάξη και στα αιτήματά της, δεν θα μπορούσε ποτέ να θεωρηθεί απειλή για τα θεμέλια και τις αρχές του πολιτειακού και κοινωνικού καθεστώτος. «Το κίνημα αυτό, κατά τα λεγόμενα των ίδιων των αντιπάλων του και των σοβαρότερων ιστορικών της ταραγμένης εκείνης εποχής, δεν μπόρεσε σε καμιά στιγμή να ξεπεράσει το στάδιο της εφηβείας του και να προσβάλει σοβαρά την καθεστηκία τάξη».³⁴

Είναι αξιοσημείωτο ότι, σε μια περίοδο δημοκρατίας, σε μια περίοδο μετά από ένα αιώνα και πλέον που ένα δημοκρατικό πολίτευμα στην Ελλάδα χωρίς μοναρχική ηγεμονία προσπαθούσε να αποκαταστήσει τον ομαλό πολιτικό βίο, εμφανίζονται φαινόμενα καταστολής και απολυταρχίας, έναντι μιας μερίδας πολιτών καθ' όλα νόμιμης και με αναγνωρισμένα συνταγματικά δικαιώματα. Ο αντικομμουνισμός που διέτρεχε όλα τα πεδία του κοινωνικού συστήματος, πρώτη φορά σε μια δημοκρατική διακυβέρνηση έγινε τόσο συνειδητός και οργανώθηκε συστηματικά και μεθοδευμένα για να οδηγήσει στο Ιδιώνυμο, ένα χρόνο μετά. Στο αντικομμουνιστικό στρατόπεδο οι φόβοι επικεντρώνονται σε δυο αλληλένδετα ζητήματα, εκ των οποίων το πρώτο έχει διχάσει την

³² Για την οργάνωση του Κ.Κ.Ε. τις εσωτερικές του κρίσεις και τις σχέσεις του με την υπόλοιπη ελληνική Αριστερά την περίοδο 1925 – 1928 βλ. Α. Ελεφάντη, *ό.π.*, σ. 56 κ.ε.

³³ Ο Α. Ελεφάντης, αναφέρει ότι το 1931 η οργάνωση απαρτιζόταν από 1.800 μέλη. Υποθέτουμε ότι κατά την κομματική κρίση και την ύφεση της περιόδου 1926 -1930, ο αριθμός των μελών θα ήταν μικρότερος. Στο ίδιο, σ. 123.

³⁴ Ν. Αλιβιζάτος, *ό.π.*, σ. 374-375.

ελληνική κοινωνία από το τέλος του 19^{ου} αιώνα. Αναφερόμαστε στο γλωσσικό ζήτημα και στην εκπαίδευση. Στη δεκαετία του 1920 η συντηρητική κοινή γνώμη εμφανίστηκε εξαιρετικά ανήσυχη στην πιθανότητα διαφθοράς των ελληνόπουλων στα σχολεία από κομμουνιστικές, αντεθνικές ιδέες. Ο φόβος για το γλωσσικό ζήτημα, όπως είχε εκφραστεί κυρίως εναντίον των βενιζελικών εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων, αποκτούσε νέες διαστάσεις συνδέοντας τον δημοτικισμό με τον αντικομμουνισμό. Χαρακτηριστικό της έντασης αλλά και της σύγχυσης των ιδεών ήταν το γεγονός της διάσπασης του Εκπαιδευτικού Ομίλου (Ε.Ο), τον Μάρτιο του 1927 και οι όποιες εξελίξεις ακολούθησαν στο κίνημα του εκπαιδευτικού δημοτικισμού.

1.1. Η διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου

Οι τριγμοί στο σκαρί του Εκπαιδευτικού Ομίλου είχαν φανεί από νωρίς. Η κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας και η συνολικότερη κρίση των εθνικών αξιών κλόνισαν τον προσανατολισμό του σωματείου, όπως είχε διατυπωθεί στα καταστατικά κείμενα της ίδρυσής του, το 1910. Στην Ελλάδα παρουσιαζόταν μια άλλη κοινωνική πραγματικότητα, η οποία ζητούσε λύσεις. Και λύσεις στα κοινωνικά ζητήματα διατεινόταν ότι πρόσφερε το σοσιαλιστικό και το κομμουνιστικό κίνημα. Μέσα σε αυτές

τις συνθήκες δημιουργήθηκαν δύο διαφορετικά ιδεολογικά ρεύματα εντός του Ε.Ο. σχετικά με την νεοελληνική παιδεία και τις μεταρρυθμίσεις της. Από τη μια ήταν η συντηρητική πλευρά, η οποία πρόσβευε την υπερταξική παιδεία, την εθνική αγωγή κ.ά. και κυρίως την δυνατότητα μεταρρύθμισης της εκπαίδευσης και της καθιέρωσης της δημοτικής γλώσσας στο υπάρχον κοινωνικό σύστημα.³⁵ Και από την άλλη πλευρά, υπήρχε η πιο ριζοσπαστική, η σοσιαλιστική, με προεξέχοντα τον Δημήτρη Γληνό, που βασιζόταν στην αρχή ότι το εκπαιδευτικό πρόβλημα συσχετιζόταν άρρηκτα με το κοινωνικό ζήτημα και ότι δεν εννοείτο καμία σημαντική κοινωνική μεταρρύθμιση, άρα και εκπαιδευτική, χωρίς την πάλη των κοινωνικών τάξεων ως μέσο.³⁶ Η διάσταση αυτών των απόψεων στον Εκπαιδευτικό Όμιλο οδήγησε στην διάσπασή του, κατά την συνεδρίαση της Διοικητικής του Επιτροπής, στις 24 Μαρτίου του 1927.³⁷ Είχε μεσολαβήσει η έκδοση του περιοδικού του Ε.Ο. *Αναγέννηση*, τον Σεπτέμβριο του 1926, αμέσως μετά την δικτατορία, όπου η αρθρογραφία του υποστήριζε τις απόψεις των ριζοσπαστικών μελών και οι σελίδες του προσφέρονταν για την ανάπτυξη μαρξιστικών θεωριών,³⁸ υποδηλώνοντας άρρηκτα ότι η επικράτηση της προοδευτικής πτέρυγας του Ομίλου είχε προηγηθεί της διάσπασης.

Με την διάσπαση τα πράγματα οριοθετήθηκαν πιο εύκολα, όχι μόνο για τον Εκπαιδευτικό Όμιλο και τα μέλη του, απερχόμενα ή μη, αλλά κυρίως για την αντίθετη πλευρά, τους οπαδούς της «γλωσσικής καθαρότητας», τους εκπροσώπους της συντηρητικής κοινωνίας που κυνηγούσαν τον δημοτικισμό. Μέσα στον αντικομμουνιστικό αγώνα η διάσπασή του θεωρήθηκε αυτόματα ως πέρασμα στο κομμουνιστικό

³⁵ Πέρα από τους Αλ. Δελμούζο και Μ. Τριανταφυλλίδη, ιδρυτικά στελέχη του Ε.Ο., αναφέρουμε ενδεικτικά και κάποια άλλα μέλη του, τα οποία αποχώρησαν μετά την διάσπαση: Θρ. Πετιμεζάς, Κ. Τριανταφυλλόπουλος, Κ. Βαρβαρέσος, Πην. Δέλτα, Μ. Παπαμαύρος, Μ. Βάρβογλης, Τέλος Αγρας, Α. Ζάνας, Κ. Δημαράς, σύνολο 52 μέλη. Βλ. «Παραιτήσεις», *Αναγέννηση* τ. 9-10, Μάης – Ιούνης 1927, σ. 571. Τα μέλη αυτά, όπως φαίνεται μέσα από την *Αναγέννηση* έστειλαν επιστολή που δημοσιεύθηκε στην εφ. *Ελεύθερο Βήμα*, στις 8 Μαΐου ξεκαθαρίζοντας ότι παραιτούνταν γιατί πίστευαν «πως ο Εκπαιδευτικός Όμιλος έπρεπε να μείνει σωματείο καθαρά εκπαιδευτικό». Για τις αρχές τους πάνω στα εκπαιδευτικά ζητήματα βλ. «Διακήρυξη της Διοικητικής Επιτροπής του "Εκπαιδευτικού Ομίλου", *Αναγέννηση*, τ. 11-12, Ιούλιος – Αύγουστος 1927, σ. 581 -582. Για τον Εκπαιδευτικό Όμιλο βλ. και Αλέξης Δημαράς, *Εκπαιδευτικός Όμιλος. Κατάλογος μελών 1910- 192. Σύνοψη – περιγραφή – εκτιμήσεις*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, 1994.

³⁶ Την σοσιαλιστική πλευρά εκτός από τον Δ. Γληνό αποτελούσαν οι Αλ. Σβώλος, Αύρα Θεοδοροπούλου, Γαλ. Καζαντζάκη, Κ.Δ. Σωτηρίου, Β. Λαχανάς, Ν. Μπέρτος, Μπ. Αλιβιζάτος, Βλιζιώτης, ο Στρατής Σωμερίτης κ.ά. βλ. «Διακήρυξη της Διοικητικής Επιτροπής...», *ό.π.*, σ. 598.

³⁷ Για την διάσπαση του Ε.Ο. βλ. «[Ρουμπρ. Μικρά χρονικά] Εκπαιδευτικός Όμιλος», *Αναγέννηση*, τ. 9-10, Μάης – Ιούνης 1927, σ. 567- 571, «Διακήρυξη της Διοικητικής Επιτροπής...», *ό.π.*, σελ. 578 – 598. Για την ίδρυση, την δράση και την διάσπαση του Ε.Ο. βλ. και Σ. Σωμερίτη, *ό.π.*, σ. 185 κ.ε.

³⁸ Για το περιοδικό *Αναγέννηση* βλ. Χριστίνα Ντουσιά, *Λογοτεχνία και πολιτική. Τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο*, β' εκδ., Καστανιώτης, Αθήνα, 1999, σ. 91-96. Την *Αναγέννηση* θα την διαδεχτεί *Ο Νέος Δρόμος*, *Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου*, τον Νοέμβριο του 1928.

στρατόπεδο, εικασία που προϋπήρχε στο μυαλό τους, αλλά πήρε σχήμα μετά τον Μάρτιο του 1927.

Οφείλουμε να τονίσουμε ότι κατά την διάσπαση και μέχρι τα τέλη του 1928,³⁹ ούτε ο Ε.Ο., ούτε ο Δ. Γληνός, βρίσκονταν κάτω από την επιρροή του Κ.Κ.Ε. Ο Όμιλος παρέμενε μια διαμορφωμένη προοδευτική συσσωμάτωση, πολιτικά ανένταχτη,⁴⁰ με σοσιαλιστικές ιδέες, χωρίς να αποτελεί μετωπικό σχήμα του Κομμουνιστικού Κόμματος. Και δεν δίσταζε να ασκεί κριτική και προς τις δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις. Για τον λόγο αυτό η πολεμική που δέχτηκε ο Ε.Ο. και ιδιαίτερα ο Γληνός, προερχόταν και από τις δύο πλευρές και από την συντηρητική μερίδα της κοινωνίας και από την κομμουνιστική αριστερά. Η «αντίθεση» του Ε.Ο. με το Κ.Κ.Ε. προσωποποιήθηκε στον Γληνό, που έγινε αντικείμενο οξύτατης κριτικής, όπως αποτυπώθηκε στις στήλες του *Ριζοσπάστη* και της *Νέας Επιθεώρησης* αναδεικνύοντας την απροθυμία ή την αδυναμία του Κόμματος να αναζητήσει συμμάχους πέρα από την κομμουνιστική δεξαμενή. Είναι χαρακτηριστικά μια σειρά άρθρων στον *Ριζοσπάστη* σχετικών με την διάσπαση του Ε.Ο.⁴¹ Στην αρθρογραφία του ο συντάκτης τους ήταν ιδιαίτερα επικριτικός, αναγνώριζε σαφώς στον Γληνό τις σοσιαλιστικές του αρχές, αλλά τον κατηγορούσε ότι έπασχε από «ιδεολογικό κομφούζιο». Από την πλευρά της, για την απολογία του στην δίκη του Παναϊτ Ιστράτι,⁴² η *Νέα Επιθεώρηση* του άσκησε δριμεία έως υβριστική κριτική.⁴³ Ο Γληνός και η συντακτική επιτροπή της

³⁹ Το 1929 γίνεται μια δεύτερη διάσπαση του Ε.Ο. ύστερα από ανάμειξη του Κ.Κ.Ε. όπου τότε ουσιαστικά μετά και από διαφωνία σοσιαλιστών-κομμουνιστών γίνεται κομμουνιστικός, μετωπικό σωματείο του Κ.Κ.Ε., για να οδηγηθεί σε διάλυση μετά από λίγο καιρό. Βλ. Στρ. Σωμερίτης, *ό.π.*, σελ. 223-241.

⁴⁰ Στην Διακήρυξη του Ε.Ο. οι συντάκτες του, ισχυρίζονται ότι δεν είναι ο Ε.Ο. πολιτικό σωματείο, αλλά σωματείο εκπαιδευτικής πολιτικής. «Γιατί ο Όμιλος δίχως να είναι ποτέ ίσαμε τώρα πολιτικό σωματείο, δηλαδή χωρίς να ανήκει ποτέ σε κανένα πολιτικό κόμμα ή να προπαγανδίζει ορισμένη πολιτική γραμμή, ήταν πάντα σωματείο εκπαιδευτικής πολιτικής», και στην συνέχεια αναφέρει ότι στον Ε.Ο. που αντικαθρεπτίζει και την κοινωνική σύνθεση του τόπου και την κίνηση των δημιουργικών στοιχείων της κοινωνίας υπάρχουν και λίγα μέλη με καθαρή κομμουνιστική ιδεολογία ή συμπαθητικά στον κομμουνισμό, βλ. «Διακήρυξη της Διοικητικής Επιτροπής...», *ό.π.*, σ. 584.

⁴¹ Βλ. Π.Κ., «[Εκπαιδευτικά προβλήματα] Απ' αφορμή μιας διακήρυξης του Εκπαιδευτικού Ομίλου», *Ριζοσπάστης*, 24-31/8/1927, σ. 3.

⁴² Πρόκειται για την άφιξη στην Ελλάδα του ελληνορουμάνου κομμουνιστή λογοτέχνη Παναϊτ Ιστράτι, και την διάλεξή του, τον Ιανουάριο του 1928, διοργανωμένη από τον Ε.Ο., με συνομιλητές τον Νίκο Καζαντζάκη και τον Δ. Γληνό. Για τη συγκεκριμένη διάλεξη τα τρία πρόσωπα αυτά τον Ιούνιο του ίδιου έτους παραπέμφθηκαν σε δίκη. Η κατηγορία προς τον Γληνό ήταν ότι ενώ ήταν πρόεδρος ενός εκπαιδευτικού σωματείου ενεργούσε με σκοπό «πολιτικά κομμουνιστικό». Ο Γληνός στην απολογία του ισχυρίστηκε ότι αγνοούσε το ότι ο Ιστράτι ήταν κομμουνιστής, αλλά και να το γνώριζε πάλι θα τον καλούσε να μιλήσει στην διάλεξη. βλ. «[Ρουμπρ. Μικρά Χρονικά] Η Δίκη του κ. Γληνού», *Αναγέννηση* τ. 9-10, Μάης 1928, σ. 451- 460. Για τον Π. Ιστράτι και την διάλεξη βλ. και Α. Πανσέληνος, *Τότε που ζούσαμε*, επιμ. Γιώργος Βακιρτζής, εκδ. Κέδρος, Αθήνα, δ' εκδ., 1976, σ. 197 – 205.

⁴³ Δεν φανταστήκαμε ποτέ πόσο χαμηλά μπορεί να πέσει ένας «προοδευτικός» διανοούμενος. Κομμουνιστής, φυσικά δεν είναι, και κανείς δεν θα είχε την αξίωση να μεταβληθεί σε απολογητή του κομμουνισμού. Ούτε καν μια επαναστατική εμφάνιση, κι ένα επαναστατικό θάρρος περιμέναμε. Μα, από το σημείο αυτό [...] ίσαμε που να επιτρέψει στον δικηγόρο του να κάνει υπαινιγμούς για «αλήτες»

Αναγέννησης, εμμένοντας στην ανεξαρτησία του Ε.Ο. και στις αμιγώς σοσιαλιστικές τους ιδέες, έδιναν αφορμή πολλές φορές στο Κ.Κ.Ε. Προσπαθώντας να υπερασπιστεί το Κ.Κ.Ε. σχετικά με την επικείμενη συζήτηση του νομοσχεδίου «κατά του κακουργούντος κομμουνισμού», τον Απρίλιο του 1928, χαρακτήριζε τον Ριζοσπάστη ως «μια μετριότατη εφημερίδα που φυτοζωεί».⁴⁴ Οι ιδεολογικές αντιθέσεις αποσβέστηκαν σε λίγο καιρό με την ένταξη του Γληνού στο Κομμουνιστικό Κόμμα, την εποχή αυτή όμως, είναι έντονες, παρά τις συνθήκες που θα επέβαλλαν ενδεχομένως, έναντι του ανερχόμενου αντικομμουνισμού, μια πιο συμπαγή, συσπειρωμένη αντιμετώπιση από όλες τις δυνάμεις της Αριστεράς.

Για τους υπερασπιστές της καθαρεύουσας, αλλά και για την συντηρητική μερίδα της κοινωνίας εν γένει, ο δημοτικισμός συνδέθηκε με τον κομμουνισμό. Και ο κομμουνισμός ήταν η αιτία «της αβύσσου της αμαθείας» και της διαφθοράς της γλώσσας. Από τον «μαλλιαρισμό» της προηγούμενης δεκαετίας, στο τέλος της δεκαετίας του '20 και ιδίως από το 1927 και πέρα, με την διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου, οδηγούμαστε στον «μαλλιαροκομμουνισμό» και από τα ρούβλια της Ρωσίδας βασίλισσας Ολγας των Ευαγγελικών, στα ρούβλια των μπολσεβίκων της Μόσχας.

Ένδειξη για το πόσο μεταβαλλόμενα υπήρξαν τα πράγματα στο πεδίο του αστικού συντηρητικού τύπου και της κοινής γνώμης, απέναντι στον κομμουνισμό και το γλωσσικό ζήτημα ήταν το γεγονός ότι, αρκετούς μήνες από την διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου και την αποχώρηση του Αλ. Δελμούζου από αυτόν, η εφημερίδα *Εμπρός* τον παρουσίαζε ως «αρχηγό των κομμουνιζόντων εκπαιδευτικών».⁴⁵ Είχαν προηγηθεί τα «όργια των Μαρασλειακών» το 1925, και η δίωξη του Α. Δελμούζου και της Ρόζας Ιμβριώτη.⁴⁶ Πρόκειται για τη δυσκαμψία της ακραίας

κ.τ.λ. – γνωστό τροπάριο των μανιασμένων αντιδραστικών-, ομολογούμε, δεν πήγε ο νους μας ίσαμε αυτού. Ξέραμε καλά πως η σημερινή αντίδραση, θα συγχωρούσε τις αερόλογες μπουρμπουλιθρες του κ. Γληνού. Γιατί ξέραμε τον κ. Γληνό μόνο κουτοπόνηρο. Γλοιώδη σε τέτοιο βαθμό –όχι! Δεν τον φανταστήκαμε. Να γλύφει εκεί που άλλοι έφτυναν, ενώ αυτός χειροκροτούσε, όταν έφτυναν. Βλ. «[Ρουμπρ. Επίλογοι] Και ολίγη...γλυπτική», *Νέα Επιθεώρηση*, τ. 6, Ιούνιος 1928, σ. 199.

⁴⁴ Το Κράτος, η Βουλή, η Κοινωνία είναι, λένε, κατατρομαγμένες από την δράση του κακουργούντος κομμουνισμού. Η δράση αυτή ούτε σε καμία στάση, ούτε σε καμία απεργία, ούτε σε τίποτα άλλο παρουσιάστηκε, παρά μόνο στην έκδοση μιας μετριότατης εφημερίδας που φυτοζωεί, και σε κάποιους φαναστικούς κυριακάτικους περιπάτους μερικών εκατοντάδων ατόμων. Βλ. «Χαίρε, ω Χαίρε, ελευθερία», *Αναγέννηση*, τ. 8, Απρίλης 1928, σ. 437 – 440. Για να συνεχίσει σε επόμενο άρθρο του το περιοδικό απαντώντας στις επιθέσεις που δεχόταν ο Γληνός από τις στήλες της *Νέας Επιθεώρησης* και του *Ριζοσπάστη*, ότι η τακτική αυτή είναι ολέθρια και ο ζήλος μερικών ανθρώπων που πιστεύουν πως εργάζονται για την νίκη του προλεταριάτου, πολύ ύποπτος. [...] Τον ήθελαν διαδηλωτή κόμματος; Δεν είναι. Είναι εργάτης μιας ιδέας, που προσπαθεί να την κατανοήσει ο ίδιος και να την μεταδώσει επιστημονικά. Αυτή βέβαια η θέση δεν ικανοποιεί κανέναν από τους φανατικούς ή τους ύποπτους σημαιοφόρους των πολιτικών διαδηλώσεων. Βλ. «[Ρουμπρ. Σχόλια] Ο “Ριζοσπάστης” και η “Νέα Επιθεώρηση”», *Αναγέννηση*, τ. 9-10, Μάης - Ιούνιος 1928, σ. 466-467.

⁴⁵ Βλ. «Η αποτυχία», *Εμπρός*, 13/10/1927, σ. 3.

⁴⁶ Χθεςινά είχε ακόμα τα εν τω Μαρασλειώ συμβάντα τα απολύψαντα την ένοχον και αντεθνικήν δράσιν της κλίκας του διδασκαλικού προσωπικού βλ. «Κομμουνισμός και κράτος», *Εμπρός*, 4/10/1927,

συντηρητικής ομάδας να δεχτεί μια άλλη θέση στο γλωσσικό, να αποδεχθεί την ύπαρξη του αστικού δημοτικισμού που προηγήθηκε του σοσιαλιστικού αρκετές δεκαετίες πριν.⁴⁷ Εντάσσοντας τον στο κομμουνιστικό στρατόπεδο, τον δαιμονοποιούσε, στόχευε στα αντανακλαστικά όλων εκείνων που φοβόντουσαν τις νέες ανατρεπτικές ιδέες.

σ. 1. Βλ. και «[Ρουμπρ. Σχόλια] Συμπέρασμα από μίαν έκθεση», *Αναγέννηση*, τ. 5, Ιανουάριος 1927, σ. 310-311. Τον Απρίλιο 1927 ο Δημ. Γληνός και ο Αλ. Δελμούζος δέχτηκαν κλήση από την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας να απολογηθούν επί της αποδιδομένης κατηγορίας υπονομεύσεως της ορθοδόξου ημών πίστεως και διαδόσεως αθεϊστικών θεωριών και δοξασιών εν γένει. Βλ. «[Ρουμπρ. Μικρά Χρονικά] Ένα ιστορικό έγγραφο», *Αναγέννηση*, τ. 8, Απρίλης 1928, σ. 380 και «[Ρουμπρ. Μικρά Χρονικά] Τα νέα αθεϊκά», *Αναγέννηση*, τ. 10, Ιούνιος 1928, σ. 450-451.

⁴⁷ Χαρακτηριστικό των πολύ ακραίων εκδηλώσεων ήταν και η έκδοση το 1927 βιβλίου με τον τίτλο *Ο δολοφόνος μου το σχολείον*. Ο συγγραφέας κάνοντας αποτίμηση της ζημιάς που είχε προκαλέσει ο μαλλιαρισμός και ο σκοπός του να κρημνίση το αστικόν καθεστώς και να φέρη το Κομμουνιστικόν του προλεταριάτου ασχολήθηκε με κάθε έναν ξεχωριστά από τους δημοτικιστές και τους χαρακτήριζε. Από τον ιδρυτή του μαλλιαρισμού Ι. Ψυχάρη, τον μαλλιαροκομμουνιστή εκατομμυριούχο που τροφοδοτεί τους μαλλιαροκομμουνιστάς Α. Πάλλη, τον κομμουνιστή και τύπο εκφύλου ανδρός Δήμο Τανάλια [Κ. Βάρναλη], τον Μαλλιάρο, θεωρών εαυτόν Μέγαν ποιητήν της Ελλάδας και Δάντην της...Ελληνικής Γλώσσας και υμνητή του κομμουνισμού Κ. Παλαμά, τον άθεο μαλλιαροκομμουνιστή Α. Δελμούζο κ.ά. Βλ. Νικολάου Ι. Συφάκι, *Ο Δολοφόνος μου το σχολείον*, (Κριτική μελέτη), εκδ. «Πατρίδος των Γραμμάτων», Αθήνα, 1927. Σε βιβλιοκρισία της η *Αναγέννηση* του άσκησε δριμεία κριτική. Βλ. Κ.Δ. Σωτηρίου, «Ένα αποκαλυπτικό βιβλίο», *Αναγέννηση*, τ. 3, Νοέμβριος 1927, σ. 138-141.

Κεφάλαιο 2. Ο αντικομμουνισμός και το Πανεπιστήμιο Αθηνών

Απέναντι σε αυτή την «απειλή» που πλανιόταν πάνω από την κοινωνία το Πανεπιστήμιο Αθηνών, το «ιερό τέμενος των μουσών», όπως το αποκαλούσε, σκωπτικά, ο Ριζοσπάστης δεν έμεινε αμέτοχο. Θεσμός που λειτουργούσε ως εργαστήριο παραγωγής, συντήρησης και διάδοσης της κυρίαρχης εθνικής ιδεολογίας, κλήθηκε να συμπράξει άμεσα στην αντιμετώπιση του νέου εχθρού. Και η σύμπραξή του δεν περιορίστηκε μόνο στην ανώτατη εκπαίδευση. Τον Οκτώβριο του 1927, μετά τις εισαγωγικές εξετάσεις στο Πανεπιστήμιο, ξεκίνησε μια εκστρατεία στον αστικό τύπο, προερχόμενη πιθανόν, από το ίδιο το Αθήνησι και με κύριο φορέα την Φιλοσοφική Σχολή, για την αγραμματοσύνη των αποφοίτων γυμνασίου και το χαμηλό μορφωτικό τους επίπεδο, ιδίως στο θέμα της γλώσσας.⁴⁸ Ως αιτίες θεωρήθηκαν η αποτυχία του εκπαιδευτικού συστήματος και η «παραφθορά» της γλώσσας. Και γι' αυτό αποδόθηκαν ευθύνες στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο του υπουργείου Παιδείας, που αναφανδόν κεκηρυγμένον υπέρ των μαρξιστικών θεωριών κυβερνά ουσιαστικώς την εκπαίδευσιν⁴⁹ και συλλήβδην στον Εκπαιδευτικό Όμιλο. Στη σχετική αρθρογραφία διάχυτη ήταν η κινδυνολογία για τη διάβρωση της εκπαίδευσης και του διδακτικού της προσωπικού από τους κομμουνιστές.⁵⁰ Η κινητοποίηση αυτή οδήγησε τον υπουργό Παιδείας Θεολόγο Νικολούδη να ξεκινήσει μια διαδικασία μεταρρυθμιστικών μέτρων για την παιδεία, ανασυγκρότησης του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, καθώς και πρωτοβουλίες εκκαθάρισης της εκπαίδευσης από

⁴⁸ Σχετικά άρθρα δημοσίευσε και η εφημερίδα *Εμπρός* και απ' ότι συνάγουμε από τη αρθρογραφία του *Ριζοσπάστη* πρέπει να υπάρχουν και στην *Καθημερινή* και στην *Εστία*. Η δυσαρέσκεια για το πνευματικό επίπεδο των νέων είναι εμφανής ιδίως στους πρωτανικούς απολογισμούς αυτών των ετών: *Αι εισιτήριον εξετάσεις κατέδειξαν δυστυχώς την πλήρη ανεπάρκειαν πολλών ουχί μόνον εις τα φυσιογνωστικά μαθήματα, την ιστορίαν και τα λατινικά, αλλά και εις αυτήν την ελληνικήν γλώσσαν. Αι ανορθογραφία αυτών κατέπλησσαν, οι βαρβαρισμοί, οι σολοικισμοί, αι ακυρολεξίαι ήσαν παμπληθείς, η δε ασυναρτησία, η ασυνταξία και η έλλειψις ύφους εις την διατύπωσιν των ιδεών αυτών προϋκάλεσαν πλέον το αίσθημα της λύπης, ίνα μη τι άλλο είπω, και ευρέθην εις την ανάγκην και από των στηλών του ημερησίου τύπου να υποδείξω τον επερχόμενον κίνδυνον σχετικώς προς την μόρφωσιν της νέας γενεάς, της μετ' ολίγον ηγέτιδος του Ελληνισμού. [...] Εκ των ολίγων δημοσιευθέντων αποσπασμάτων των εκθέσεων των υποψηφίων συνεκινήθη η κοινή γνώμη και εζητήθη η βελτίωσις της εις τα σχολεία της μέσης εκπαίδευσεως μορφώσεως των νέων. Βλ. Πανεπιστήμιον Αθηνών, Γεωργίου Θ. Ματθαιοπούλου, τακτικού καθηγητού της οργανικής χημείας. Εκθεσις των επί Πρωτανείας αυτού κατά το πανεπιστημιακόν έτος 1928 -1929 πεπραγμένων, αναγνωσθείσα εν τη αιθούση των τελετών του Πανεπιστημίου τη 9 Φεβρουαρίου 1930, Αθήνα, 1931, σ. 6-8. Ο Γ. Ματθαιόπουλος, αναφέρεται στο φαινόμενο που παρατηρήθηκε από το 1926, από την καθιέρωση των εισακτήριων εξετάσεων στο Πανεπιστήμιο την χρονιά αυτή.*

⁴⁹ «Κομμουνισμός και κράτος», ό.π.

⁵⁰ *Εις την εκπαίδευσιν οι κομμουνισταί έχουν απλώσει των πράκτορά των, Στο ίδιο. Η κομμουνιστική προπαγάνδα εργάζεται εντατικώς μεταξύ τω μαθητών, «Η ανασυγκρότησις του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου», Εμπρός, 7/10/1927, σ. 1. Η Παιδαγωγική Ακαδημία η εκθρέψασα κομμουνιστάς και αθέους, «Το έργον του κ. Νικολούδη», Εμπρός, 10/10/1927, σ. 1.*

κομμουνιστικά στοιχεία.⁵¹ Ο Θ. Νικολούδης, μέλος του κόμματος των «Ελευθεροφρόνων» με αρχηγό τον Ιωάννη Μεταξά, εξέφραζε τις πιο συντηρητικές θέσεις στην οικουμενική κυβέρνηση, θέσεις οι οποίες συνάντησαν ισχυρές αντιδράσεις εντός του κυβερνητικού στρατοπέδου. Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου και ο Γεώργιος Καφαντάρης αρνήθηκαν να ψηφίσουν τις προτάσεις του καθ' ολοκληρία. Συμφωνήθηκαν τελικά κάποιες τροποποιήσεις τον Νοέμβριο 1927 σχετικές με την βαθμιαία αποχώρηση των νυν μελών του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, καθώς και με τη νέα του σύνθεση, μεταξύ των οποίων και δύο καθηγητές του Πανεπιστημίου. Το σημαντικότερο σημείο ήταν, ότι παρά την επίθεση που δεχόταν, στο δημοτικό η διδασκαλία θα γινόταν στην δημοτική γλώσσα, ενώ στις δύο τελευταίες τάξεις θα διδασκόταν και η καθαρεύουσα.⁵²

Στην κινητοποίηση για την «αποκατάσταση» της παιδείας το Πανεπιστήμιο Αθηνών ήταν παρόν, ταυτιζόμενο με τις πιο συντηρητικές αντιλήψεις. Αρωγοί, ιδιαίτερα, στις προσπάθειες του Υπουργού στάθηκαν κάποια μέλη του διδακτικού προσωπικού του, που με την αρθρογραφία τους ενίσχυσαν τα επιχειρήματα της συντηρητικής μερίδας και με την θέση τους προσέδωσαν μια άλλη, σοβαρότερη διάσταση, στην επιχειρηματολογία της κοινής γνώμης.⁵³ Για τις συνθήκες στην εκπαίδευση επέλεξαν να μιλήσουν είτε με άρθρα, είτε με επιστολές τους στον τύπο, οι Κωνσταντίνος Λογοθέτης, καθηγητής της Ιστορίας της Φιλοσοφίας στην Φιλοσοφική Σχολή, ο Κοσμήτοράς της, καθηγητής της Βυζαντινής Αρχαιολογίας Αδαμάντιος Αδαμαντίου και ο Πρύτανης καθηγητής της Ιατρικής Νικόλαος Αλιβιζάτος. Δεν μίλησαν όμως μόνο για την εκπαίδευση· κυρίως επικεντρώθηκαν στον κίνδυνο που διέτρεχε η γλώσσα και το έθνος από τον κομμουνισμό, με άμεσες ή έμμεσες αναφορές. Ο Κ. Λογοθέτης επαινώντας τον Υπουργό που αποφάσισε να θέσει τέρμα στο κακό και στους αντιπροσώπους και τους προστάτες των «εθνοκτόνων ιδεών», στράφηκε στην γνώμη τους για την Φιλοσοφική:

⁵¹ Η εκκαθάριση αφορούσε και στην αντικατάσταση των διδακτικών βιβλίων τα οποία σύμφωνα με τις απόψεις του συντάκτη γράφτηκαν από κομμουνιστές, μέλη του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Βλ. «Ο κομμουνισμός και η εκπαίδευσις», *Εμπρός*, 11/10/1927, σ. 1.

⁵² Πρόκειται για τον νόμο 3438 του 1927, που ήταν αντίστοιχος με τον νόμο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917. Βλ. Άννα Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι. Αγνοί αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*, Κέδρος, Αθήνα, 1977, σ. 63.

⁵³ Η ανακίνηση του ζητήματος για το γλωσσικό στην εκπαίδευση έλαβε μεγαλύτερη διάσταση. Πέρα από εκπαιδευτικούς και ανθρώπους του πνεύματος, κινητοποιήθηκαν με επιστολές και υπομνήματα η Ιερά Σύνοδος, βλ. «Η Ιερά Σύνοδος δια την αθεϊστικήν και ανατρεπτικήν προπαγάνδαν εις το Πανεπιστήμιον και τα σχολεία», *Εμπρός*, 12/10/27, σ. 2 και διάφορες επαγγελματικές οργανώσεις. Αξίζει να αναφερθεί και ένα ακόμα φυλλάδιο. Πρόκειται για το: *Ο Αντίχριστος, το προσκύνημα των αντιχριστών μαλλιαροκομμουνιστών και τινών διδασκάλων, καθηγητών και κληρικών δολοφόνων του Ελληνισμού*, Παράρτημα της *Εφημερίδος των Ζηλωτών του Χριστού*, Πειραιάς, τυπ. Ευθ. Ν. Προυκάκι, Μάρτιος 1928. Σε περιόδους κρίσης, ιδίως για τα εκπαιδευτικά ζητήματα, η κινητοποίηση της συντηρητικής πλευράς άγγιζε ευρύτερους τομείς της νεοελληνικής κοινωνίας που δεν σχετιζόνταν άμεσα ή έμμεσα με την διαδικασία της εκπαίδευσης. Αντίστοιχο φαινόμενο με μεγαλύτερη ισχύ είχε παρατηρηθεί και στα Ευαγγελικά.

Αλλ' έχουσι δίκαιον οι ένδοξοι αναμορφωταί να αιτιώνται και να κακίζωσι την φιλοσοφικήν Σχολήν του Εθνικού Πανεπιστημίου, διότι αυτή ανέκαθεν το καθήκον αυτής επιτελούσα εστηλίτευσε και εστιγμάτισε καυστικώτατα το ολεθροποιόν εκείνων έργον. Από των αιδημένων μεγάλων διδασκάλων του Γένους μέχρι της σήμερον δεν λείπουσιν εντυχώς, ουδέ θα λείπωσιν, ελπίζομεν, και εις το εξής πάντοτε οι καθηγηταί, οίτινες θα ίστανται άγρυπνοι σκοπιωροί επί των εθνικών επάλξεων, ίνα αποκρούωσι τους πιο ιταμούς επιδρομείς και ματαιώσι τα μυσαρά σχέδια των είτε εν συνειδήσει, είτε ασυνειδήτως αποβαινόντων επικινδυνότερων και αυτών έτι των δεινοτάτων της πατρίδας πολεμίων.⁵⁴ Για να συγκεκριμενοποιήσει σε επιστολή του, την επόμενη μέρα, ουδέν δε θαυμαστόν ότι την αμάθειαν ταύτην, την πνευματικήν διαστροφήν και την ηθικήν κατάπτωσιν της ατυχούς ημών νεολαίας επωφελούνται αρκούντως οι υπέρμαχοι της αναρχίας και θιασώται του κομμουνισμού. Οι εισηγηταί άρα και εκτελεσταί του από ετών κρατούντος παρ' ημίν εκπαιδευτικού συστήματος πρέπει να θεωρηθώσι ως οι κυρίως και πραγματικοί αίτιοι της παιδευτικής και ηθικής καταπτώσεως και της εμφανιζομένης επικινδύνου ροπής εις αναρχικά δόγματα και κομμουνιστικά κινήματα.⁵⁵ Στην ίδια λογική ήταν και η συγχαρητήρια επιστολή του Α. Αδαμαντίου, μετά από έκτακτη συνεδρίαση της Φιλοσοφικής, προς τον Υπουργό για τα μέτρα που προτίθετο να πάρει για την καταπολέμησιν του λυμαιομένου της εκπαίδευσιν κομμουνισμού και εις την εκπλήρωσιν των υψηλών ιδανικών του Ελληνικού Έθνους και η ανακοίνωση ότι η Σχολή είναι πρόθυμος αρωγός εις το επιδιωκόμενον έργον, καθ' ό έχει καθήκον ως ανώτατον επιστημονικόν και εκπαιδευτικόν κέντρον.⁵⁶ Και η επιστολή του Πρύτανη Ν. Αλιβιζάτου προς τον Υπουργό έθιγε –πέρα από την τρομερά αμάθεια- την αποκάθαρσιν του Σχολείου από των αναρχικών στοιχείων που λυμαινόνται και αυτήν την εκπαίδευσιν ημών.⁵⁷

Το Πανεπιστήμιο, από τη ίδρυσή του 90 χρόνια πριν, είχε αναλάβει τον επίσημο ρόλο της προάσπισης των αρχών «της Θρησκείας, της Ηθικής, της Ιδέας της Πατρίδος» και της μεταλαμπάδευσής τους. Το μεγαλύτερο βάρος το είχε επιφορτιστεί η Φιλοσοφική Σχολή, ως η κατ' εξοχήν αρμόδια σε θέματα γλώσσας, ιστορίας και εκπαίδευσης. Η απόδοση των προβλημάτων της εκπαίδευσης στον κομμουνισμό δεν ήταν θέμα το οποίο υποκινήθηκε από το Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ήταν όμως,

⁵⁴ Κ. Ι. Λογοθέτης, «[Εκπαιδευτικά] Φωνασκοῦσιν οι ένοχοι», *Εμπρός*, 13/10/1927 σ. 1.

⁵⁵ Ο Κ. Λογοθέτης στην συνέχεια της επιστολής του βάλλει κατά του Εκπαιδευτικού Ομίλου, επιροίπτοντάς του ευθύνες για την εκπαίδευση τονίζοντας ότι η ανατρεπτική του δράση και οι παιδαγωγικές αρχές του προϋπήρχαν της διάσπασης. Βλ. Κ. Ι. Λογοθέτης, «[Εκπαιδευτικά] Οι κύριοι αίτιοι της σημερινής καταστάσεως», *Εμπρός*, 14/10/1927 σ. 1.

⁵⁶ Βλ. «Η Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου υπέρ των εξυγιαντικών της εκπαιδεύσεως μέτρων», *Εμπρός*, 19/10/1927, σ. 3.

⁵⁷ «Ανάγκη της εκπαιδευτικής αποκαθάρσεως. Το ενδιαφέρον της Συγκλήτου του Πανεπιστημίου», *Εμπρός*, 18/10/1927, σ. 2.

ένα θέμα, που το Πανεπιστήμιο το εγκολπώθηκε και το υπερασπίστηκε με μια αξιοσημείωτη δυναμική, καθώς με την πολεμική του μπορούσε να επηρεάσει τις απόψεις της κοινής γνώμης και να ενισχύσει την βούληση της πολιτικής εξουσίας. Ο σκοπός ήταν κατ' αρχάς να υποδέχεται ως φοιτητές απόφοιτους της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης επαρκώς μορφωμένους, ανεπηρέαστους από κομμουνιστικές ιδέες και να τους παραδίδει πάλι, ως πτυχιούχους, στην εκπαίδευση κάτω από την ίδια λογική.⁵⁸ Από την πρώτη στιγμή της παρουσίας τους στο ίδρυμα ήταν σαφής η καταδίκη των ανατρεπτικών ιδεών. Είναι χαρακτηριστικά τα όσα ανέφερε στην τελετή υποδοχής των πρωτοετών φοιτητών στο Πανεπιστήμιο, στις 6 Νοεμβρίου 1927, ο Πρύτανης Ν. Αλιβιζάτος: *Θέλω, φοιτηταί, να φωτίσω υμάς, να προφυλάξω υμάς από του κινδύνου να εισδέχησθε αβασανίστως ιδέας ανατρεπτικάς, νεωτερισμούς αυθαιρέτους και ασυλλογίστους, οι οποίοι δεν έχουν ούτε της ιστορίας το κύρος, ούτε της σπουδαίας επιστήμης την φερεγγυότητα, εμφανίζονται όμως όλαι με το ύποπτον και απατηλόν γόητρον πάσης δημοκοπίας. Μη λησμονείτε ότι ανήκομεν εις μίαν ιστορίαν και δρώμεν εις τον στήμονα μιας εθνικής λειτουργίας, [...] Μη μένετε, είνε δικαίωμά σας, αδιάφοροι εις τας επαγγελίας των ψευδοπροφητών του νέου κοινωνικού παραδείσου. Εις το βάθος όμως των σκέψεών σας και των αισθημάτων σας θα παραμείνη είμαι βέβαιος, ο άφθιτος χρυσός της εμμονής εις τας παραδόσεις και τα ιδανικά άτινα διετήρησαν και εμεγάλωσαν το Γένος [...]. Για να λάβει απάντηση σε λίγο από το ακροατήριο, κατά την διαδικασία της ορκωμοσίας και οι νόμοι ούτοι του Πανεπιστημίου έχουν αναγκαίαν προϋπόθεσιν και στηρίζονται επί των νόμων, οίτινες διέπουν την καθεστώσαν έννομον τάξιν. Ο αντιτιθέμενος προς αυτήν, ο επιζητών καθ' οιονδήποτε τρόπον την ανατροπήν αυτής, είτε κομμουνιστής λέγεται, είτε αναρχικός, είτε ό,τι δήποτε άλλο, παραβιάζει τον όρκον τον οποίον δίδει προ του Πρυτάνεως ότι θα τηρήσει του νόμους του Πανεπιστημίου.*⁵⁹ Εάν ο πατερναλιστικός λόγος του Πρύτανη επιδίωκε θεωρητικά τη νουθεσία και όχι τον εξαναγκασμό, ο

⁵⁸ Κατά των τελευταίων τούτων ηγαγκάσθη η Σύγκλητος να λάβη αυστηρά μέτρα, ίνα κατά το δυνατόν περιορίση την διάδοσιν των κομμουνιστικών ιδεών εις τας σχολάς κυρίως εκείνας, εξ ων πρόκειται να εξέλθουν οι μέλλοντες διδάσκαλοι των Ελληνοπαίδων. Βλ. Πανεπιστήμιον Αθηνών, Γεωργίου Θ. Ματθαιοπούλου..., ό.π., σ. 12.

⁵⁹ Πανεπιστήμιον Αθηνών, Νικολάου Σ. Αλιβιζάτου, τακτικού καθηγητού της χειρουργικής κλινικής. Εκθεσις των επί της Πρυτανείας αυτού κατά το πανεπιστημιακόν έτος 1927 – 1928 πεπραγμένων, Αθήνα, 1930, σελ. 31-39. Ο λόγος του Πρύτανη, μαζί με άλλες πληροφορίες της τελετής, δημοσιεύεται και στον αστικό τύπο της εποχής. Οφείλουμε να επισημάνουμε, κρίνοντας από την δημοσίευση στην εφημερίδα *Εμπρός*, ότι την σύνταξη του συγκεκριμένου άρθρου πιθανόν να την είχε κάνει ένας από τους πιο συντηρητικούς και αντικομμουνιστές φοιτητές της Φιλοσοφικής, ο Π. Πατριαρχέας. Βλ. Θ.[sic] Πατριαρχέας, «Η χθεσινή τελετή εις το Πανεπιστήμιον. Ο όρκος των φοιτητών. Ο λόγος του κ. Πρυτάνεως», *Εμπρός*, 7/11/1927, σ. 2. Για τον ρόλο του Π. Πατριαρχέα και του ξαδέλφου του Β. Πατριαρχέα, βλ. Α. Φλούντζης, ό.π., σ. 357. Από την συμπεριφορά τους και την συνεργασία τους με την Πρυτανεία και με τις συντηρητικότερες δυνάμεις μέσα και έξω από το Πανεπιστήμιο, ο Ριζοσπάστης κ.ά. φοιτητικά έντυπα της εποχής καθιερώνουν τον όρο οι «Πατριαρχείς», υποδηλώνοντας όλους τους «αντιδραστικούς» φοιτητές.

όρκος των φοιτητών αναδεικνυε τις πραγματικότητες του Πανεπιστημίου: ο κομμουνισμός ήταν εχθρός και αντίκειτο στους νόμους, όχι μόνο του Πανεπιστημίου, αλλά κυρίως της κοινωνίας.⁶⁰

Πέρα από τους επίσημους λόγους και τα μαθήματα των καθηγητών το Πανεπιστήμιο προέβη σε συγκεκριμένα μέτρα εναντίον των κομμουνιστών φοιτητών. Στο πλευρό των πρυτανικών αρχών, οι οποίες σταθερά κινήθηκαν εναντίον του κομμουνισμού συντάχθηκαν αρκετοί καθηγητές, οι οποίοι πρωτοστάτησαν σε καταγγελίες φοιτητών τους. Τα μέτρα εναντίον των κομμουνιστών έγιναν με τη σύμφωνη γνώμη ή και την υποκίνηση της κρατικής μηχανής, καθώς ήταν αναγκαίος ο συντονισμός των ενεργειών και η νομική τους κατοχύρωση.

Στις αρχές Μαρτίου 1927 το Υπουργείο Παιδείας, εξέδωσε εμπιστευτική εγκύκλιο προς όλα τα δημόσια εκπαιδευτικά ιδρύματα που συνιστούσε αυστηρή παρακολούθηση κάθε κομμουνιστικής κίνησης στην σπουδάζουσα νεολαία. Παράλληλα πρότεινε την διενέργεια διαλέξεων κατά του κομμουνισμού.⁶¹ Τον Ιούλιο του ίδιου χρόνου ανακοινώθηκε στις εφημερίδες η απόφαση του Υπουργείου Παιδείας όπως ληφθή νομοθετικών μέτρων απαγορεύον εις τους φοιτητάς να μετέχωσι συλλόγων μη επιδιωκόντων καθαρώς επιστημονικούς σκοπούς, καθισταμένης υπευθύνου της Συγκλήτου δια την τήρησιν του σχετικού νόμου. Θα συστηθή εις τους καθηγητάς όπως εκάστοτε δράττονται της ευκαιρίας προς διαφώτισιν των φοιτητών, όσον αφορά τας περί ιστορικού υλισμού θεωρίας.⁶²

⁶⁰ Η τελετή δεν πέρασε απαρατήρητη. Ο Ριζοσπάστης σχολιάζοντας την ορκωμοσία τόνιζε ότι ως γνωστόν ουδέποτε άλλοτε έλαβε χώρα παρόμοια «τελετή», οι μόνοι δε λόγοι της γενομένης χθες τοιαύτης είναι η δημιουργία αντικομμουνιστικού περιβάλλοντος μέσα εις το Πανεπιστήμιον. Χαρακτηριστική υπήρξεν η παρουσία κατά την τελετήν των υπεραντιδραστικών υπουργών Βελέντζα και Νικολούδη, καθώς και του Μητροπολίτου Αθηνών. Στην συνέχεια ανέφερε ότι παρά τον συνωστισμό ο αριθμός των φοιτητών ήταν ελάχιστος εμμένοντας στο μακαρονοειδή και πλήρη μαργαριταριών λόγο του Πρύτανη και στην άσκηση πίεσης των φοιτητών να ορκισθούν ότι θα τηρήσουν τους νόμους της Οχράνας. Βλ. «Το Πανεπιστήμιο παράρτημα της Οχράνας. Η χθεσινή “τελετή”», Ριζοσπάστης, 7/11/1927, σ. 4. Και το περιοδικό Αναγέννηση σχολιάζει: Ο πανεπιστημιακός νόμος κάπου έλεγε, πως οι φοιτητές δίνουν όρκο ή υπόσχεση στον Πρύτανη, πως θα τηρούν τις διατάξεις του Πανεπιστημίου, εννοώντας μ’ αυτό φυσικά, πως θα συμμορφώνονται με όσα λέει ο νόμος, θα συμπεριφέρονται, όπως ταιριάζει σε ακαδημαϊκούς πολίτες, θα φοιτούν στις παραδόσεις και τα φροντιστήρια, θα σέβονται τους καθηγητές και τις πανεπιστημιακές αρχές και τα τέτια. Και πώς ερμήνευσε τον νόμο αυτό η σεβάσμια Σύγκλητος; Έβαλε τα παιδιά να ορκιστούν, πως δεν θα γίνουν κομμουνιστές, δε θα πιστέψουν δηλαδή στο ιδανικό μιας νέας κοινωνικής τάξης καλύτερης από την σημερινή ή αν θέλετε ακόμη δε θα παραδεχτούν ωρισμένες κοινωνιολογικές θεωρίες. Μα αν η επιστημονική τους έρευνα τους οδηγήσει σ’ αυτό; Ωστε η επιστήμη είναι ελεύθερη έρευνα, υπό τον όρο να μην καταλήγει σε ωρισμένες θεωρίες δηλαδή να μην είναι ελεύθερη. Καμαρώστε τα κύριοι ομφαλοσκοποί της νεοελληνικής πραγματικότητας. Βλ. «[Ρουμπρ. Σχόλια] Ο όρκος», Αναγέννηση, τ. 2, Οκτώβρης 1927, σ. 93-94.

⁶¹ Βλ. «Εκστρατεία κατά του κομμουνισμού. Μέτρα του Υπουργείου της Παιδείας», Ριζοσπάστης, 23/3/1927, σ. 4.

⁶² «Πόλεμος κατά του κομμουνισμού εις το Πανεπιστήμιον και τα Σχολεία. Ποιά μέτρα σκέπτεται να λάβη το Υπουργείον», Καθημερινή, 4/7/1927. Το απόσπασμα έχει αντιγραφεί από το βιβλίο του Φλούντζη, βλ. Α. Φλούντζης, ό.π., σ. 264 -265. Βλ. και «[Ρουμ. Από την αποψη μας] Τα σχέδια των Αργυρών και των Ανδρούτσων», Ριζοσπάστης, 6/7/1927, σ.3 και «Η αντικομμουνιστική εκστρατεία», Ριζοσπάστης, 7/7/1927, σ. 1-2.

Όταν τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου η Σύγκλητος του Πανεπιστημίου αποφάσισε την αύξηση των διδάκτρων προκάλεσε την αντίδραση των φοιτητών και οι κινητοποιήσεις τους, τον Σεπτέμβριο και κυρίως τον Οκτώβριο του 1927 εντεινόνταν όλο και περισσότερο. Οι κινητοποιήσεις ανησύχησαν τις πρυτανικές αρχές, όχι για τα αιτήματά τους, τα οποία εν πολλοίς θεωρήθηκαν δίκαια, όσο για τη συμμετοχή της αριστερής παράταξης.⁶³ Η Πρυτανεία συνεργάστηκε μαζί με τις υπηρεσίες Ασφαλείας για τον έλεγχο τους. Οι κλήσεις σε απολογία στην Σύγκλητο, οι αποβολές και οι συλλήψεις αριστερών φοιτητών, οι συγκρούσεις με την αστυνομία και τους «φασίστες» φοιτητές παρουσιάστηκαν αναλυτικά στον *Ριζοσπάστη*.⁶⁴

Λίγες μέρες πιο πριν, στην ίδια εφημερίδα, δημοσιεύθηκε η είδηση ότι η Σύγκλητος αποφάσισε να προχωρήσει στην έκδοση κονδυλίου για το βιβλίο του Γεωργίου Φεσσόπουλου *Ο κομμουνισμός εν τη πράξει*⁶⁵ και σε σύσταση προς τους φοιτητές για την ανάγνωσή του.⁶⁶ Και στις αρχές Νοεμβρίου 1927 η Σύγκλητος –σε συνεργασία με την Ασφάλεια και τον Γ. Φεσσόπουλο– κατάρτισε υπόμνημα προς το Υπουργείο Παιδείας για μέτρα υποχρεωτικής δήλωσης των φοιτητών: *εν γνώσει ότι εν περιπτώσει παραβάσεως θα αποβληθώ του Πανεπιστημίου, δίδω την επίσημον βεβαίωσιν, ότι εφ’ όσον διατελώ φοιτητής του Πανεπιστημίου ουδεμίαν σχέσιν θα έχω προς οιανδήποτε κομμουνιστικήν οργάνωσιν, ουδέ θα συντελέσω είτε αμέσως είτε εμμέσως εις την διάδοσιν των κομμουνιστικών ιδεών.* Παράλληλα ζητήθηκε από την Σύγκλητο η αποβολή δια παντός για τους κομμουνιστές ή τους «κομμουνίζοντες».⁶⁷ Η συνεργασία των πανεπιστημιακών αρχών με τις υπηρεσίες Ασφαλείας υπήρξε συστηματική και η παρακολούθηση των «υπόπτων» γινόταν και από τις δύο πλευρές. Σύμφωνα με την εφημερίδα *Εμπρός*, οι πανεπιστημιακές αρχές τηρούσαν καταλόγους με ονόματα φοιτητών με κομμουνιστική ή κομμουνίζουσα δράση,⁶⁸ ενώ υπήρξαν συχνές αναφορές του *Ριζοσπάστη* για τη συνεργασία Ειδικής Ασφάλειας και Συγκλήτου με την ανταλλαγή

⁶³ Για την συγκεκριμένες κινητοποιήσεις βλ. εδώ, σ. 56-64.

⁶⁴ Βλ. ενδεικτικά «Χαφεδισμοί εις το Πανεπιστήμιον», *Ριζοσπάστης*, 8/10/1927, σ. 4, και «Μέτρα κατά των φοιτητών», *Ριζοσπάστης*, 15/10/1927, σ. 4.

⁶⁵ Βλ. Γεώργιος Φεσσόπουλος, *Ο κομμουνισμός εν τη πράξει*, τύποις Μαστοράκου – Σκλαβούνου, Αθήνα, 1927.

⁶⁶ Βλ. Προλετάριος, [Ν. Κατηφόρης], «[Ρουμπρ. Κόκκινες πινελιές] Η νέα επιστήμη», *Ριζοσπάστης*, 2/10/1927, σ. 3.

⁶⁷ Βλ. «Το Πανεπιστήμιο παράρτημα της Οχράνας. Τα αντιφοιτητικά μέτρα της Πρυτανείας. Πώς πρόκειται να τρομοκρατηθούν οι φοιτηταί.», *Ριζοσπάστης*, 2/11/1927, σ. 4.

⁶⁸ [...] ενώ εκ των σχετικών καταλόγων, τους οποίους τηρεί το Πανεπιστήμιον, αποδεικνύεται ότι οι αποτελούντες την επιτροπήν, ήτις διεμαρτυρήθη, είνε κομμουνισταί προσπαθήσαντες να εξαπατήσουν την Πρυτανείαν. Βλ. «Η χθεσινή συνεδρίασις της Συγκλήτου. Λεπτομερής εξέτασις του Πανεπιστημιακού ζητήματος παρισταμένου και του κ. Υπουργού της Παιδείας». *Εμπρός*, 7/10/1927, σ. 3.

πληροφοριών για τις κινήσεις των κομμουνιστών και τη σύνταξη καταλόγων με ονόματα και δραστηριότητες.

Είναι ενδεικτικό το δημοσίευμα της εφημερίδας *Εμπρός* για τη συνεργασία του Πανεπιστημίου με την κυβέρνηση και τις δυνάμεις καταστολής: *Εις το Υπουργείον της Δικαιοσύνης εγένετο χθές μακρά σύσκεψις εις ην μετέσχον οι κ.κ. Τουρκοβασίλης, υπουργός της Δικαιοσύνης, Αδαμαντίου καθηγητής του Πανεπιστημίου και κοσμήτωρ της Φιλοσοφικής Σχολής και ο αρχηγός της Χωροφυλακής κ. Πέτσας. Η σύσκεψις αφεώρα την λήψιν μέτρων αμύνης εναντίον της ασκουμένης προπαγάνδας εν τω Πανεπιστημίω, έλαβον δε γνώσιν οι συνελθόντες πολλών στοιχείων αυτής τα οποία κατέχει η Πρυτανεία, αλλά υπό των διεπόντων αυτήν νόμων δεν δύναται ουδέ καν να τιμωρήσει τους ταραξίας κομμουνιστάς τροφίμους της. Η σύγκλητος οσάκις ηθέλησε να τιμωρήσει τους αναρχικούς φοιτητάς ευρέθη προ της εμμόνου αντιρρήσεως του καθηγητού της Νομικής κ. Τριανταφυλλοπούλου. Από του χρόνου τούτου η δράσις των κομμουνιστών κατέστη εντονωτέρα. Εκδίδονται δε και κυκλοφορούν μεταξύ των φοιτητικών κύκλων τα εξής κομμουνιστικά περιοδικά. «Αστικόν δίκη»⁶⁹ όργανον των κομμουνιστών της Νομικής, «Επανάσταση» της Φιλοσοφικής, «η Νέα αγωγή»,⁷⁰ παιδαγωγικόν περιοδικόν και η «Μαρξιστική Βιβλιοθήκη».⁷¹ Τα περιοδικά ταύτα τελούσιν υπό την εποπτείαν της ομοσπονδίας των κομμουνιστών φοιτητών της «Φοιτητικής Αχτίδας», ήτις πάλι υπάγεται υπό τον Κομμουνιστικόν πυρήνα των νεολαιών της Ελλάδας».⁷² Εκείνον το οποίον ενεποίησε μεγάλη εντύπωσιν εις το κ. υπουργόν της Δικαιοσύνης και τον κ. αρχηγόν της Χωροφυλακής, είνε η επιτηδειότης των κομμουνιστών όπως εις κάθε φοιτητικόν ζήτημα ως οι πρώτοι και ως τα μάλιστα ενδιαφερόμενοι, ενώ πράγματι δημιουργούν τας σκηνάς καταρρίπτουν το φοιτητικόν γόητρον και γίνονται οι αίτιοι της αποτυχίας των δικαίων πολλάκις αιτημάτων των φοιτητών. Την τακτικήν ταύτην ακολουθούντες οι αποβληθέντες του Πανεπιστημίου κομμουνισταί φοιτηταί [...].⁷³ Επιτροπεία συντηρητικών φοιτητών επεσκέφθη παράπαν τον κ. Πρύτανιν και τον κ. Αδαμαντίου και απήτησε την λήψιν αυστηροτάτων μέτρων κατά της κακοήθους ταύτης προπαγάνδας, ήτις επιφέρει ταραχάς εις το Πανεπιστήμιον και συντελεί εις το να*

⁶⁹ Πρόκειται για την εφημερίδα *Επαναστατικό Δίκη*. Όργανο του Κομμουνιστικού Πυρήνα της Νομικής Σχολής.

⁷⁰ *Η Νέα Αγωγή*, Μηνιαίο παιδαγωγικό δελτίο. Εκδίδεται από την φιλοκομμουνιστική παράταξη του Εκπαιδευτικού Ομίλου κατά την στιγμή της διάσπασής του. Βλ. Χάρης Αθανασιάδης (επιμ.), *Ελληνικά παιδαγωγικά περιοδικά 1831-1991, Βιβλιογραφία 1831-1974, Α' φάση, εποπτεία Αλέξης Δημαράς, Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας, Αθήνα, 2004, σελ. 291-292.*

⁷¹ Περιοδική έκδοση του Κ.Κ.Ε., με μεταφράσεις των κυριότερων έργων μαρξιστικής θεωρίας.

⁷² Εννοεί την Κομμουνιστική Νεολαία Αθήνας (Κ.Ν.Α.). Το κεντρικό όργανο των κομμουνιστικών οργανώσεων των σχολών του Πανεπιστημίου ήταν η Φοιτητική Αχτίδα που διαιρούταν σε Κομμουνιστικούς Πυρήνες, για κάθε σχολή.

⁷³ Πρόκειται για την απόφαση αποβολής για ένα μήνα κομμουνιστών φοιτητών. Βλ. εδώ, σ. 33, 63-64.

παρασύρωνται οι νέοι και αδαείς των κομμουνιστικών σχεδίων φοιτηταί. Η Πρυτανεία κατόπιν τούτου εξουσιοδότησε τον κ. Αδαμαντίου όπως επισκεπτόμενος τον κ. υπουργόν της Δικαιοσύνης απαιτήσει την λήψιν τοιούτων μέτρων παρομοίων προς εκείνα, άτινα ισχύουσιν εις τα Πανεπιστήμια της Αγγλίας. Καθ' α πληροφορούμεθα εις τον κ. Τουρκοβασίλην εγνωστοποιήθη ότι η Σύγκλητος είναι αποφασισμένη, εάν δεν τεθώσιν εκτός νόμου υπό της Πολιτείας οι κομμουνισταί να παραιτηθή. Η σύσκεψις θα επαναληφθή εντός της εβδομάδος καταρτιζομένων και των σχετικών νομοσχεδίων δια την περιφρούρηση του Πανεπιστημίου από των αναρχικών στοιχείων [...].⁷⁴

Τα πράγματα για τις πρυτανικές αρχές έγιναν πιο πιεστικά τον Νοέμβριο, όταν ύστερα από φοιτητική συγκέντρωση –«παρουσία αστυνομικών και χαφιέδων», στις 18 Νοεμβρίου 1927 με την συμμετοχή της Ομοσπονδίας Ελλήνων Φοιτητών (Ο.Ε.Φ.), κηρύχθηκε παμφοιτητική απεργία. Η στάση της Πρυτανείας εναντίον των κομμουνιστών υπήρξε πιο πιεστική, καθώς και η «παρουσία» των οργάνων ελέγχου και αστυνόμευσης, εμφανής ή όχι, με την συναίνεση των πρυτανικών αρχών. Για την φοιτητική απεργία θα μιλήσουμε διεξοδικότερα αλλού.⁷⁵ Αυτά που αξίζει να επισημανθούν εδώ είναι δύο ζητήματα· πρώτον ότι οι συλλήψεις αριστερών φοιτητών από την αστυνομία πήραν και την δικαστική οδό και δεύτερον ότι κατά την κλήση και την ανάκριση φοιτητών σε συνεδρίαση της Συγκλήτου οι ερωτήσεις στους υπόλογους φοιτητές σχετιζόνταν και με «το δογματικό μέρος της θρησκείας», «το τρισυπόστατο της θεότητας» και «το άσπιλο της θεοτόκου».⁷⁶ Το προαναφερόμενο περιστατικό φανερώνει τους αυτοματισμούς που είχαν δημιουργηθεί στο μυαλό κάποιων μελών από το διδακτικό προσωπικό. Η αποδοχή των Αγίων Γραφών και η στάθμιση της θρησκευτικότητας ενός ατόμου αποτελούσε απόδειξη για την ύπαρξη ή μη κομμουνιστικών αρχών.

Η φοιτητική απεργία του Νοεμβρίου 1927, σηματοδότησε τις αυστηρότερες διώξεις των αριστερών φοιτητών και εγκαίνιασε τη στενότερη συνεργασία του Πανεπιστημίου, της κυβέρνησης και των δυνάμεων καταστολής στην αντιμετώπιση του κομμουνισμού. Οι κατάλογοι που συντάχθηκαν, σύμφωνα με τον Ριζοσπάστη, χρησιμοποιήθηκαν και συμπληρώθηκαν κατά το 1928, για τους

⁷⁴ «Η προπαγάνδα εις το Πανεπιστήμιον. Σύσκεψις εις το Υπουργείον Δικαιοσύνης. Η Σύγκλητος απειλεί παραίτησιν», *Εμπρός*, 2/11/1927, σ. 4.

⁷⁵ Για την παμφοιτητική απεργία βλ. εδώ, σ. 65-72.

⁷⁶ Η Σύγκλητος του Πανεπιστημίου σε συνεννόηση με τον κ. υπουργό της Παιδείας και τους χαφιέδες της ασφάλειας απόβαλε φοιτητές από το Πανεπιστήμιο γιατί δεν δέχτηκαν να αρνηθούν τις φιλοσοφικές πεποιθήσεις τους.[...] Η Σύγκλητος στην ανακριτική της έρευνα υποχρέωσε τους φοιτητές να απαντήσουν στο ερώτημα αν πιστεύουν στο άσπορον της Θεοτόκου. «Σημειώματα», *Νέα Αγωγή*, τ. 1, Γενάρης 1928. Βλ. και «[Ρουμ. Από την άποψή μας] Σύγχρονοι ιεροεξεταστές», *Ριζοσπάστης*, 19/11/1927, σ.2 και Α. Φλούντζης, *ό.π.*, σ. 316-319.

«θορυβοποιούς» κομμουνιστές.⁷⁷ Μετά από συνεδρίαση η Σύγκλητος ειδοποιούσε ξανά: *Πας φοιτητής ο οποίος μέλλει να αποδειχθεί ότι συμμετείχε έστω με την παρουσία του σε κομμουνιστικές ενέργειες που αποβλέπουν εις επίτευξιν των σκοπών ους επιδιώκουν αι τοιαύται οργανώσεις προς ανατροπήν, πλήν των λοιπών θεμελιωδών όρων της υπάρξεως του Πανεπιστημίου, αποβάλλεται οριστικώς του Πανεπιστημίου άνευ τινός επιεικείας.*⁷⁸ Οι έλεγχος που ασκούν οι πανεπιστημιακές αρχές συμπληρώνεται και με ένα άλλο μέτρο. Την απαγόρευση του δικαίωματος του «συνέρχεσθαι», χωρίς την αδεία της Συγκλήτου.⁷⁹

Εάν οι πανεπιστημιακές αρχές, ταυτισμένες με το κράτος, συνεργούσαν και κάποτε ενορχήστρωναν την αντικομμουνιστική εκστρατεία, παράλληλα ένα μεγάλο μέρος των καθηγητών συμμετείχε, πρωτοστατούσε σε αυτήν. Η στιγμή είναι κρίσιμη, γιατί για πρώτη φορά στην ιστορία του Πανεπιστημίου Αθηνών είναι τόσο φανερή η αντίθεση διδακτικού προσωπικού – φοιτητικού σώματος. Δεν σημαίνει αυτό ότι δεν υπήρξαν παρόμοιες συγκρούσεις στο παρελθόν, με αφορμή φοιτητικά αιτήματα και κυρίως από το τέλος του 19ου αιώνα το γλωσσικό, είναι όμως, η πρώτη φορά που η σύγκρουση αυτή αποκτά τέτοια σφοδρότητα και ένταση και από τις δυο πλευρές. Τα παραδείγματα είναι πολλά και εξόχως ενδιαφέροντα.

Με αφορμή την έκδοση από τον Κομμουνιστικό Πυρήνα της Φιλοσοφικής της εφημερίδας *Επανάσταση*, λίγες μέρες μετά την κυκλοφορία της ο Εμμανουήλ Πεζόπουλος, άμεσα θιγμένος από την αρθρογραφία της,⁸⁰ εισηγήθηκε στην Πρυτανεία και κλήθηκαν σε απολογία 16 φοιτητές για την έκδοσή της.⁸¹ Ο ίδιος καθηγητής, λίγες μέρες πριν είχε οδηγήσει στην Πρυτανεία φοιτητή που μοίραζε προκηρύξεις της Κομμουνιστικής Νεολαίας Αθηνών για τα φοιτητικά ζητήματα και σύμφωνα με το άρθρο του *Ριζοσπάστη*, απείλησε και άλλο αριστερό φοιτητή, ότι «θα τα πουν στις εξετάσεις».⁸² Για το ίδιο πρόσωπο, τον «διώκτη της ανηθικότητας» και «καλλιεργητή αγαθών ψυχικών ιδιοτήτων», η εφημερίδα ανέφερε ότι στην από καθ' έδρας διδασκαλία του

⁷⁷ Μετά από έγγραφο του Διευθυντή Δημοσίας Ασφαλείας Φοντάνα, ο Υπουργός Παιδείας έστειλε έγγραφο στην Σύγκλητο με εντολή να λάβει αυστηρά μέτρα κατά των «ταραξιών» κομμουνιστών φοιτητών. Σύμφωνα με το έγγραφο κατονομάζονται 22 φοιτητές. Βλ. «Επαίσχυντος απόφασις της Πανεπιστημιακής Συγκλήτου. Αποφασίσθη ν' αποβάλλωνται οι κομμουνισταί φοιτηταί», *Ριζοσπάστης*, 28/4/1928, σ. 4.

⁷⁸ Στο ίδιο.

⁷⁹ Η απαγόρευση εφαρμόστηκε πρώτη φορά σ' έναν μη πολιτικό σύλλογο, στον Σύλλογο των Κρητών Φοιτητών που θα έκανε συνέλευση. Βλ. «[Ρουμ. Από την άποψή μας] Δικαίωμα του συνέρχεσθαι», *Ριζοσπάστης*, 21/5/1928, σ. 2.

⁸⁰ Τον χαρακτήριζαν ως επικίνδυνο εγκληματία, επειδή προπαγανδίζει τις ιδέες του βασιζόμενες σε μια ηλίθια προγονολατρία και τον κατηγορούσαν για άγνοια των απλούστερων νόμων της ιστορίας, βλ. «Προγονοπληξίες», *Επανάσταση*, φ. 1, 10/3/1927, σ. 3.

⁸¹ Βλ. «Η αντίδρασις κατά των φοιτητών», *Ριζοσπάστης*, 18/3/1927, σ. 4.

⁸² Βλ. «Αθλοι Καθηγητού του Πανεπιστημίου», *Ριζοσπάστης*, 1/3/1927, σ. 4.

προέτρεπε τους φοιτητές να παρακολουθούν και να καταγγέλλουν τους κομμουνιστές συναδέλφους τους.⁸³ Από τον Απρίλιο του 1927, μια μερίδα συντηρητικών καθηγητών άρχισε να καλεί ομαδικά προσδευτικούς φοιτητές στα γραφεία τους για «συζήτηση».⁸⁴ Τον Οκτώβριο του 1927, «τύποι φασιστών φοιτητών» με την προτροπή των καθηγητών Αδαμάντιου Αδαμαντίου, Εμμανουήλ Πεζόπουλου και Ερρίκου Σκάσση προκάλεσαν επεισόδια με φοιτητές που μοίραζαν προκηρύξεις σχετικές με φοιτητική συγκέντρωση.⁸⁵ Οι περιπτώσεις διώξεων φοιτητών με αριστερή ιδεολογία, με την συναίνεση ή την υποκίνηση συγκεκριμένων καθηγητών του Πανεπιστημίου, ήταν αρκετές και παρατηρείται η αύξηση τους από τα μέσα του 1927. Ξεκίνησαν με μεμονωμένες καταγραφές στον *Ριζοσπάστη* και σιγά-σιγά πυκνώνουν, όταν δυνάμωσε το διεκδικητικό φοιτητικό κίνημα και η συμμετοχή των αριστερών φοιτητών σε αυτό. Αξίζει όμως, να επισημανθεί σ' αυτό το σημείο, ότι τα πρόσωπα που αναλάμβαναν αυτοβούλως ή κάτω από την συναίνεση των πανεπιστημιακών αρχών τον ρόλο του «ελεγκτή» της ιδεολογίας στο Πανεπιστήμιο ήταν κυρίως τα τρία προαναφερόμενα, οι καθηγητές της Φιλοσοφικής Σχολής Αδ. Αδαμαντίου, Εμ. Πεζόπουλος, Ερ. Σκάσσης και ο Κωνσταντίνος Λογοθέτης⁸⁶ - επί κεφαλής το αντιδραστικό γκρουπ της Σχολής, όπως αναφέρεται στον *Ριζοσπάστη*⁸⁷ με τον Αδαμαντίου να κατέχει τον ηγετικό ρόλο στις επαφές με την Πρυτανεία, το Υπουργείο και την Ειδική Ασφάλεια για την λήψη μέτρων κατά του κομμουνισμού.⁸⁸

⁸³ Βλ. «[Ρουμπρ. Από την άποψή μας] Να μετατεθή», *Ριζοσπάστης*, 19/3/1927, σ. 2.

⁸⁴ Βλ. Π. Ζαλίκας, «[Ρουμ. Ζωή και τέχνη] Η λύσσα της αντιδράσεως στο Πανεπιστήμιο», *Ριζοσπάστης*, 8/5/1927, σ. 2.

⁸⁵ Βλ. «Η χθεσινή συγκέντρωση των φοιτητών. Παταγώδης αποδοκιμασία της Πρυτανείας και των φασιστών», *Ριζοσπάστης*, 30/10/1927, σ. 1.

⁸⁶ Βλ. Α. Φλούντζης, *ό.π.*, σ. 163

⁸⁷ Βλ. Ε. Ζαχαρίας, «[Ρουμπρ. Εργάται -Αγρόται ανταποκρίται] Ο χαφιεδισμός στο Πανεπιστήμιο», *Ριζοσπάστης*, 5/11/1927, σ. 2

⁸⁸ Ο *Ριζοσπάστης* σε άρθρο του σχετικό με την δίωξη φοιτητών ανέφερε ότι κατόπιν συνεργασίας καθηγητών και συγκεκριμένα του Αδαμαντίου με το Τμήμα Ασφάλειας συνήλθε στις 2 Νοεμβρίου ειδική αντικομμουνιστική επιτροπή καθηγητών για την λήψη συμπληρωματικών μέτρων. Βλ. «Η Οχράνα εις το Πανεπιστήμιον. Συνεχίζονται τα τρομοκρατικά μέτρα, επίδρομή χαφιέδων και αστυνομικών», *Ριζοσπάστης*, 3/11/1927, σ. 4. Τον Νοέμβριο του 1927 στο *Επαναστατικό Δίκηρο, Όργανο του Κομμουνιστικού Πυρήνα της Νομικής Σχολής*, δημοσιεύθηκε σατυρικό ποίημα με τίτλο «Ο όρκος του φτωχού φοιτητού». Το παραθέτουμε γιατί είναι χαρακτηριστικό.

Με την κοιλία αδειανή και πεινασμένη
τον πιο μεγάλο όρκο μου σας δίνω!
Θα χω με σας τη σκέψη μου δεμένη
και χαφίές του κράτους σας θα γίνω!
Γα τους φτωχούς –καθένας σας το ξέρει –
η σκέψη είναι επικίνδυνο μαχαίρι.
Ορκίζουμε, λοιπόν, πως δια βίου
θα μαι μακριά από σκέψη κι επιστήμη
καθώς πουν' ο σκιτζής ο Αδαμαντίου
πνευματικό σαν όλους σας ψοφήμι.

Η παράθεση του ποιήματος έγινε από το βιβλίο του Αντώνη Φλούντζη, *ό.π.*, σ. 303.

Εάν η αναφορά στην Πρυτανεία, τη Σύγκλητο και τους συντηρητικούς καθηγητές έδωσε έως τώρα μια εικόνα καθολικής στράτευσης του Πανεπιστημίου εναντίον των κομμουνιστών, τα πράγματα δεν ήταν ακριβώς έτσι. Μέσα στο σώμα των διδασκόντων υπήρξαν μεμονωμένα πρόσωπα τα οποία αντιμετώπισαν με μεγαλύτερη ανοχή ή συμπάθεια τις κομμουνιστικές ιδέες, ή αντιτάχθηκαν στις διώξεις των φοιτητών. Τα παραδείγματα είναι αρκετά και κατά κύριο λόγο προέρχονται από μια ομάδα καθηγητών, οι οποίοι είχαν εισέλθει, είτε εκλεγμένοι είτε κάποτε και διορισμένοι στο Πανεπιστήμιο στα χρόνια των βενιζελικών κυβερνήσεων, ενστερνιζόμενοι, σε μεγάλο βαθμό, μια φιλελεύθερη πολιτική σκέψη, καθώς και έναν ήπιο δημοτικισμό. Σημειώνω, ότι οι περισσότεροι από αυτούς με μακρόχρονες σπουδές στο εξωτερικό, κυρίως στη Γαλλία και στη Γερμανία επέστρεψαν επιθυμώντας να μεταφέρουν και να εφαρμόσουν στη χώρα τους τις καινοτόμες γνώσεις τους και εύλογα στράφηκαν προς το Πανεπιστήμιο, ως το μοναδικό χώρο για πολλές δεκαετίες στην ελληνική επικράτεια ανάπτυξης και διάθλασης της επιστημονικής τους σκέψης. Η θητεία τους στο εξωτερικό είχε διευρύνει τις οπτικές τους, τις προσεγγίσεις τους προς μια πιο φιλελεύθερη κατεύθυνση. Αναφέρω ενδεικτικά τους καθηγητές της Φιλοσοφικής Σχολής Σίμο Μενάρδο, Γεώργιο Σωτηριάδη, Σωκράτη Κουγέα, Κωνσταντίνο Άμαντο, Νίκο Βέη, Παναγή Λορεντζάτο, καθώς και της Νομικής Σχολής Κωνσταντίνο Τριανταφυλλόπουλο, Νικόλαο Σαρίπολο, Θρασύβουλο Πετιμεζά και Αλέξανδρο Σβώλο, εξαιρέσεις προοδευτικής σκέψης σε δυο κατά τεκμήριο συντηρητικές σχολές, σχολές άμεσα συναρτημένες με το πολιτικό και ιδεολογικό γίγνεσθαι της χώρας. Οι περισσότεροι από αυτούς μοιράστηκαν μια μετριοπαθή στάση στο γλωσσικό, υποστηρίζοντας μια συντηρητική δημοτική. Ο Π. Λορεντζάτος το 1926, εγκαινίασε το περιοδικό *Αναγέννηση* με μελέτη του για την δημοτική.⁸⁹ Ο Κ. Τριανταφυλλόπουλος υπήρξε ένα από τα ιδρυτικά και ενεργητικότερα μέλη του Εκπαιδευτικού Ομίλου,⁹⁰ μαζί με τον Κων. Άμαντο, τον Γ. Σωτηριάδη⁹¹ και τον Θρ. Πετιμεζά, ενώ ο Αλ. Σβώλος παρέμεινε και μετά την διάσπασή του.⁹² Ο Ν. Βέης υπήρξε συστηματικός συνεργάτης του *Νουμά*, με κείμενα για τη νεοελληνική φιλολογία και

⁸⁹ Πολλοί το δημοτικιστή τον θεωρούν μαλλιαρό, άθεο, κομμουνιστή, μπολσεβίκο, αναρχικό και το χειρότερο είναι πως την ίδια ιδέα έχουν και άλλοι που πήραν κάποια μόνρφωση και ξεχωρίζουν από τον αγράμματο κοσμάκη και έχουν στην κοινωνία κάποια θέση. Βλ. Π. Λορεντζάτος «Πώς τον καταλαβαίνω τον δημοτικισμό», *Αναγέννηση*, τ. 1, Σεπτέμβρης 1926, σ. 7-14.

⁹⁰ Ο Κ. Τριανταφυλλόπουλος τάχθηκε υπέρ του Κ. Παλαμά, κατά την δίωξή του ως Γενικού Γραμματέα του Πανεπιστημίου, από το Υπουργείο Παιδείας, επειδή έγραφε στην δημοτική. Υπερασπίστηκε, επίσης, τον Α. Δελμούζο το 1914, στην «Δίκη του Ναυπλίου» για τα «αθεϊκά» του Βόλου. Τα στοιχεία αντλήθηκαν από την ομιλία του Μιχάλη Σταθόπουλου, *Κωνσταντίνος Τριανταφυλλόπουλος, ένας θεμελιωτής της νομικής επιστήμης*, η οποία είναι καταχωρημένη στο διαδίκτυο και στην ηλεκτρονική διεύθυνση [www. Envrutan.gr](http://www.Envrutan.gr).

⁹¹ Βλ. Β. Καραμανωλάκης, *ό. π.*, σ. 334.

⁹² Βλ. *εδώ* σ. 17.

γλώσσα.⁹³ Η παρουσία στο Πανεπιστήμιο συσσωμάτωσης καθηγητών φιλικών με τον δημοτικισμό αποτελούσε, κυρίως για την Φιλοσοφική Σχολή που πρωταγωνίστησε στο γλωσσικό ζήτημα με την πολεμική του Γεωργίου Μιστριώτη, του Γεωργίου Χατζιδάκη, του Ανδρέα Σκιά, σημαντική παράμετρο. Η υποστήριξη της δημοτικής γλώσσας συνοδεύθηκε και από ένα γενικότερο κλίμα νεωτερισμού που άγγιζε και την πολιτική. Στη Νομική Σχολή ο Κ. Τριανταφυλλόπουλος και ο Θρ. Πετιμεζάς⁹⁴ με παλαιότερη συμμετοχή, ως συνιδρυτές, στον κύκλο των «Κοινωνιολόγων» του Αλ. Παπαναστασίου, ο Αλ. Σβώλος με τις σοσιαλιστικές του αντιλήψεις⁹⁵ και τις βαθύτατες γνώσεις για τους συνταγματικούς θεσμούς και τον σεβασμό στην τήρησή τους,⁹⁶ αποτελούσαν ένα δυναμικό με νομική επάρκεια, ικανό να αντιταχθεί σε οτιδήποτε καταστρατηγούσε το Σύνταγμα, τις ατομικές ελευθερίες και την ελευθερία σκέψης.⁹⁷ Ο Νίκος Βέης, με σοσιαλιστικές αρχές,⁹⁸ αλλά και η παρουσία καθηγητών που άνηκαν στον προοδευτική πλευρά του Βενιζελισμού και πέρα καθόριζε μια άλλη δυναμική στον χώρο του Πανεπιστημίου, αντίθετη από τις συντηρητικές αγκυλώσεις που συνολικά το χαρακτήριζαν. Ο Κ. Τριανταφυλλόπουλος όπως έχει αναφερθεί και πριν είχε αντιταχτεί στις αποφάσεις της Συγκλήτου για την αποβολή κομμουνιστών φοιτητών.⁹⁹ Οι καθηγητές αυτοί, στο σύνολο τους,

⁹³ Η αρθρογραφία του Ν.Βέη για την γλώσσα είναι μεγάλη. Ενδεικτικά αναφέρουμε «Το Παρθενών – Παρθενός και τα ανάλογά του», *Νουμάς*, αρ. 141, 27 του Μάρτη 1905 σ. 2-5. Αργότερα, το 1942, με τον Κ. Τριανταφυλλόπουλο κ.ά. υπερασπίστηκαν τον Ι. Κακριδή στην «Δίκη των τόνων».

⁹⁴ Ο Κ. Τριανταφυλλόπουλος και ο Θρ. Πετιμεζάς μαζί με τον Α. Παπαναστασίου, Π. Αραβαντινό, Α. Μυλωνά, Α. Δελμούζο κ.ά. συνυπέγραψαν το 1902 διαμαρτυρία «Περί ελευθερίας του λόγου». Το 1922 ο Θρ. Πετιμεζάς συνυπέγραψε στο Δημοκρατικό Μανιφέστο. Βλ. Ξ. Λευκοπαρίδης, *ό.π.*, σ. 299.

⁹⁵ Ο Αλ. Σβώλος δεν ήταν κομμουνιστής. Αξίζει να αναφερθεί όμως, για να διαφανούν οι ιδεολογικές παρανοήσεις σε όλο το φάσμα των πολιτικών αντιλήψεων, ότι η εφημερίδα *Εμπρός* στην αρθρογραφία της τον αναφέρει ως ο υψηλός προστάτης και κηδεμών της εν Ελλάδι κομμουνιστικής κινήσεως. Βλ. Έλλην, «[Ρουμπρ. Της Στιγμής] Οργανώσεις ανοργάνωτοι», *Εμπρός*, 19/11/1927, σ. 1.

⁹⁶ Αξίζει να σημειώσουμε ότι το 1928 ο Αλ. Σβώλος εξέδωσε το σύγγραμμά του *Το νέον Σύνταγμα και αι βάσεις του Πολιτεύματος*, βιβλίο που θεωρήθηκε τομή για τις πολιτικές ελευθερίες και το Συνταγματικό Δίκαιο.

⁹⁷ Για τους προαναφερόμενους καθηγητές της Νομικής, αλλά και της Φιλοσοφικής σχολής, όπως ο Ν. Βέης, καθώς και για το κλίμα της εποχής αυτής στο Πανεπιστήμιο, κάνει μια εκτενή αναφορά ο Τ. Χριστοφιλόπουλος, φοιτητής της Νομικής εκείνη την εποχή, στην μαρτυρία του. Βλ. Αναστάσιος Π. Χριστοφιλόπουλος, *Από τη ζωή μου. Αυτοβιογραφικά κείμενα*, Αθήνα, 1998, σ. 20-36. Βασισμένο στις εμπειρίες του από την φοιτητική ζωή ο Β. Μοσκόβης έγραψε μυθιστόρημα που αποτύπωνε με ενάργεια την περίοδο στο Πανεπιστήμιο. Βλ. Βασίλης Μοσκόβης, *Γενεά έρχεται*, β' έκδ., Εστία, Αθήνα, 1990. Για την ταύτιση των προσώπων – καθηγητών του Πανεπιστημίου στο μυθιστόρημα, βλ. Α. Χριστοφιλόπουλος, *ό.π.*, σ. 37-44.

⁹⁸ Για τις σοσιαλιστικές του αυτές αρχές το 1935, διώκεται για πρώτη φορά από το Πανεπιστήμιο, μαζί με τους Π. Λορεντζάτο και Αλ. Σβώλο. Το 1950 εξελέγη βουλευτής του Σοσιαλιστικού Κόμματος Ε.Λ.Δ. του Σβώλου.

⁹⁹ Πρόκειται για την αποβολή για ένα μήνα πέντε φοιτητών (Π. Παπά, Γ. Ρώτα, Ελ. Ρουσάκη, Α. Φραντζή [Φλούντζη], Ι. Ζαγκαρόλα) με την κατηγορία ότι είπαν ψέματα και παρουσιάστηκαν στην Σύγκλητο ως μέλη της Παμφοιτητικής Επιτροπής της Συνέλευσης, ενώ άνηκαν στην Κομμουνιστική Αχτίδα και ότι μίλησαν κατά της Κυβέρνησης και έκαναν κομμουνιστική

υπερασπίστηκαν τις ατομικές ελευθερίες και την ελευθερία της έκφρασης, διατηρώντας όμως πάντα τις επιφυλάξεις τους και τις αποστάσεις τους προς τις κομμουνιστικές ιδέες. Προς κάποιους από αυτούς άλλωστε στράφηκε ο Ριζοσπάστης, όταν, -στο πλαίσιο της εκστρατείας που είχε οργανώσει το Κ.Κ.Ε. εναντίον του νομοσχεδίου που είχε κατατεθεί από το Υπουργείο Δικαιοσύνης προς συζήτηση στο Κοινοβούλιο, τον Απρίλιο του 1928, νομοσχέδιο που είχε τις ίδιες προθέσεις με τον νόμο περί «Ιδιωνύμου αδικήματος»-, ξεκίνησε μια σειρά συνεντεύξεων με δημόσια πρόσωπα, ζητώντας την άποψή τους για το νομοσχέδιο.

προπαγάνδα. Ο Κ. Τριανταφυλλόπουλος αντιτίθεται σ' αυτήν την απόφαση στην Συνεδρίαση της Συγκλήτου και στέλνει και σχετικό υπόμνημα στο οποίο αναφέρει ότι η αποβολή είναι και νομικά παράνομη σύμφωνα με τον Οργανισμό του Πανεπιστημίου. Βλ. «Η προπαγάνδα εις το Πανεπιστήμιον...» ό.π. και «Το Πανεπιστήμιο παράρτημα της Οχράνας...», ό.π.

2.1. Το νομοσχέδιο – πρόπλασμα «περί Ιδιωνύμου»

Στην έρευνά της εφημερίδας προσκλήθηκαν να απαντήσουν καθηγητές του Αθήνησι Πανεπιστημίου.¹⁰⁰ Ανταποκριθήκαν, ο καθ' ένας με τον τρόπο του, οι Θρασύβουλος Πετιμεζάς, Κωνσταντίνος Τριανταφυλλόπουλος, Κωνσταντίνος Άμαντος, Θεόφιλος Βορέας, Σπυρίδων Δοντάς, Σωκράτης Κουγέας, και ο υφηγητής Αλέξανδρος Σβώλος. Πριν από τις συνεντεύξεις ο Ριζοσπάστης δημοσίευσε μια γενική εισαγωγή τονίζοντας ότι, σύμφωνα με τον νόμο που επρόκειτο να ψηφιστεί, θα έπρεπε να διωχθούν και προσωπικότητες, όπως ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου και ο Γεώργιος Καφαντάρης, οι οποίοι είχαν στη βιβλιοθήκη τους συγγράμματα μαρξιστικά, αντίθετα με την καθεστηκυία τάξη και ο καθηγητής Σπυρίδων Δοντάς, ο οποίος δίδασκε στο Πανεπιστήμιο την δαρβίνειο θεωρία.¹⁰¹ Οι συνεντεύξεις, τόνιζε η εφημερίδα θα δημοσιεύονταν αυτούσιες.

Η πρώτη συνέντευξη που δημοσιεύθηκε ήταν του Θρ. Πετιμεζά. Ο καθηγητής του Εμπορικού Δικαίου ξεκαθάρισε ότι δεν είχε μελετήσει το νομοσχέδιο και του διαβάστηκαν αποσπάσματα από τον δημοσιογράφο. Αντίθετος με τα προτεινόμενα μέτρα κατηγόρησε το κράτος ότι, εφ' όσον θέλει να είναι φιλελεύθερο και να εφαρμόζει κοινοβουλευτικό πολίτευμα, μέτρα σαν αυτά δικαιολογούνται μόνο σε ανώμαλες πολιτειακές καταστάσεις και τρομοκρατικά καθεστώτα. Αποτελούν κίνδυνο για τις πολιτικές ελευθερίες του ατόμου και την ελευθερία της σκέψης: *Άλλωστε αν η κυβέρνηση ήθελε να καταπολεμήσει την εσωτερική ανωμαλία έπρεπε να κάνει τούτον όχι συμπτωματικώς ή εμπειρικώς αλλά δια της άρσεως των αιτιών αι οποίαι προκαλούν την ανωμαλίαν αυτήν. Άλλως τε τί να κρύψωμεν εφ' όσον ο κόσμος πεινά δεν υπάρχει άλλος δρόμος παρά ο οδηγών εις τον κομμουνισμόν.* Στην συνέχεια ο ίδιος ξεκαθάρισε ότι δεν ήταν κομμουνιστής, αλλά άνθρωπος με ελεύθερη γνώμη και ότι αν ψηφισθεί το νομοσχέδιο θα πετούσε την υπαλληλία του και θα έτρεχε στους δρόμους.¹⁰²

¹⁰⁰ Ο Ριζοσπάστης, πέρα από την γνώμη των καθηγητών του Πανεπιστημίου Αθηνών, ζήτησε και την γνώμη των Γ. Δουζινά, πολιτικού και δικηγόρου, Κ. Βέη, καθηγητή του Πολυτεχνείου, Δ. Γληνού και Δημητρίου Καλιτσουνάκη, καθηγητή στην Α.Σ.Ο.Ε.Ε. Οι περισσότερες συνεντεύξεις αναδημοσιεύθηκαν, το 1929, κατά τις παραμονές ψήφισης του «ιδιωνύμου». Βλ. «[Μια μεγάλη έρευνα του “Ριζοσπάστη”] Το επαίσχυντο και μεσαιωνικό νομοσχέδιο. Μαζί με την εξόντωση των αγωνιστών, με την κατάπνιξη των επαγγελματικών και πολιτικών ελευθεριών επιβουλεύεται όλους τους καταπιεζόμενους, όλες τις ελευθερίες σκέψης, συνείδησης, αντίληψης. Γνώμες διανοουμένων, επιστημόνων, καθηγητών κ.λπ. Μιλούν οι καθηγητές του Πανεπιστημίου», *Ριζοσπάστης*, 26/4-5/5/1928, σ. 1.

¹⁰¹ Βλ. «[Μια μεγάλη έρευνα του “Ριζοσπάστη”] Το επαίσχυντο και μεσαιωνικό νομοσχέδιο...», 26/4/1928, ό.π.

¹⁰² Στο ίδιο.

Στο ίδιο άρθρο δημοσιεύθηκε και η γνώμη του Κ. Τριανταφυλλόπουλου. Ο καθηγητής του Αστικού Δικαίου πιο διστακτικός -στην αρχή αρνήθηκε να δώσει την συνέντευξη επειδή ήταν δημόσιος υπάλληλος- τελικά έκανε μια σύντομη δήλωση λέγοντας μόνο, ότι σύμφωνα με την γνώμη του, το νομοσχέδιο ήταν αντισυνταγματικό και κατά της ελευθερίας της σκέψης, η οποία βέβαια δεν υπήρξε ποτέ. Στην συνέχεια αναφέρθηκε σε αποβολή, το 1927, για 2 χρόνια φοιτητή της Νομικής όταν ανακαλύφθηκε επιστολή του όπου ανέπτυσε τις κομμουνιστικές του αντιλήψεις. Ο καθηγητής τόνισε ότι φοβόταν τους δημοσιογράφους, οι οποίοι τον είχαν κατηγορήσει και παλιότερα για κομμουνιστή, ενώ ο ίδιος δεν ήταν, μόνο και μόνο για τις αντιλήψεις του περί ελευθερίας.

Ο καθηγητής της Βυζαντινής Ιστορίας Κων. Αμαντος διστακτικός εξ' αρχής, όταν έμαθε ότι πρόκειται για δημοσιογραφική έρευνα του Ριζοσπάστη, ζήτησε αντίγραφο της συνέντευξης υπογεγραμμένο από τον δημοσιογράφο.¹⁰³ Ο καθηγητής δήλωσε ότι γνώριζε το σχέδιο νόμου κατά του κομμουνισμού, αλλά πίστευε ότι δεν θα ήταν το τελικό νομοσχέδιο που θα κατατίθετο στην Βουλή και ότι δεν θα έφερνε το προσδοκώμενο αποτέλεσμα. Η διατύπωση του νομοσχεδίου: *όστις προσπαθεί να διεγείρει το μίσος και την διχόνοια μεταξύ των κοινωνικών τάξεων τιμωρείται δια φυλακίσεως [...]* θα οδηγούσε σε καταστρατηγήσεις. Υποστήριζε ακόμη ότι υπήρξε αθρόα εισαγωγή των κομμουνιστικών ιδεών μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και ότι ακόμα επικρατούσε αρκετή σύγχυση στους κομμουνιστές και στους αντιπάλους τους. Στην συνέχεια στεκόταν ιδιαίτερα στο Μακεδονικό και στο γεγονός ότι οι κομμουνιστές υποστήριξαν την αυτονομία της, ενώ τα 9/10 του πληθυσμού της ήταν Έλληνες. Το λάθος τους το είδαν και εγκατέλειψαν την ιδέα.¹⁰⁴ Η σύγχυση συνεχίστηκε και με το γλωσσικό ζήτημα και οι αντίπαλοι του κομμουνισμού χαρακτήρισαν και τους δημοτικιστές ως μαλλιαροκομμουνιστές, παρ' ολίγον και τον Ίωνα Δραγούμη και τον Λορέντζο Μαβίλη. Ο κομμουνισμός, σύμφωνα με τον καθηγητή, διαδόθηκε στην Ελλάδα εξαιτίας της Μικρασιατικής καταστροφής, της ανεργίας, και της απρονοησίας του κράτους. Αν το κράτος είχε καλύτερη πολιτική δεν θα είχε ανάγκη τον αμφιβόλου χρησιμότητας νόμο για να τον εμποδίσει. Υπερασπιζόταν την ελευθερία της σκέψης και θεωρούσε, ότι αν οι ιδέες ήταν λάθος δεν θα επιβίωναν, αν ήταν σωστές θα επικρατούσαν, όσο και αν διώκονταν και ότι με την δίωξη θα ενισχύονταν. Αν είχε καταδιωχθεί το έγκλημα, η αδικία, η εκμετάλλευση,

¹⁰³ Βλ. «[Μια μεγάλη έρευνα του "Ριζοσπάστη"] Το επαίσχυντο και μεσαιωνικό νομοσχέδιο...», 27/4/1928, ό.π..

¹⁰⁴ Σύμφωνα με μαρτυρίες φοιτητών της εποχής ο Κων. Αμαντος στην διδασκαλία του έκανε παρεμβάσεις και καταδίκασε το Κ.Κ.Ε. για την θέση του στο Μακεδονικό. Βλ. Β. Καραμανωλάκης, ό.π., σ. 333.

η κοινωνική δυστυχία, τότε θα είχαν ήσυχη την πατριωτική και ανθρώπινη συνείδησή τους [οι πολιτικοί]. Υποστήριζε επίσης, ότι το νομοσχέδιο θα προκαλούσε φρικώδη εγκλήματα χωρίς αποτέλεσμα, τονίζοντας ότι ουδέποτε στη χώρα υπήρξε ελευθερία σκέψης, φέρνοντας ως παράδειγμα την απόλυση καθηγητών με την κατηγορία του κομμουνισμού, επειδή προτιμούσαν την δημοτική. Με το νομοσχέδιο η κατάσταση αυτή θα νομιμοποιούνταν και δεν θα τολμούσε κανείς να διαμαρτυρηθεί για τα άτοπα, από φόβο. Ακόμα και τα λόγια του Χριστού θα μπορούσαν να καταδιωχθούν. Οι επιστήμονες και διανοούμενοι θα έπρεπε να διαμαρτυρηθούν εάν ψηφίζοταν και ανάμεσα βέβαια σε αυτούς και ο ίδιος ο καθηγητής της Βυζαντινής Ιστορίας.

Μετά την συνέντευξη του Κ. Άμαντου, στο ίδιο φύλλο, δημοσιεύθηκε η γνώμη του Θ. Βορέα. Ο Θ. Βορέας αφού ξεκαθάρισε ότι ως δημόσιος υπάλληλος δυσκολευόταν να μιλήσει ανοικτά, ζήτησε οι ερωτήσεις που του υποβάλλονταν να είναι σε γραπτό κείμενο και σ' αυτές απάντησε ασαφώς. Στην αρχή ανέπτυξε την γνώμη του ότι κομμουνισμός, αναρχισμός, εργατισμός είναι οι ίδιες ανατρεπτικές ιδέες, σημαίνουν το ίδιο και επιδιώκουν το ίδιο σκοπό δια των αυτών μέσων και δήλωσε ότι έπρεπε να χτυπηθούν. Σύμφωνα μ' αυτόν η ratio legis, το πνεύμα του νόμου, ήταν η καταπολέμηση του κομμουνισμού και των εργατικών οργανώσεων, διότι στηρίζονταν στην πάλη και στην άσκηση βίας. Στην ερώτηση που του έθεσε ο δημοσιογράφος αν η επιβολή του νομοσχεδίου δεν ήταν ωμή άσκηση βίας ο Θ. Βορέας παραδέχθηκε ότι με την ασάφεια του νόμου πιθανόν θα γίνονταν υπερβασίες και καταπάτηση ελευθερίας σκέψης και ότι και ο ίδιος δεν αρνήθηκε την ελευθερία σκέψης στους εργάτες και στους κομμουνιστές και γι' αυτό έκρινε το νομοσχέδιο μεσαιωνικό και αντιδραστικό.¹⁰⁵

Η δημοσιογραφική έρευνα του Ριζοσπάστη συνεχίστηκε με τις συνεντεύξεις του Σπ. Δοντά και του Σ. Κουγέα.¹⁰⁶ Ο καθηγητής της Πειραματικής Φαρμακολογίας στην Ιατρική Σχολή, με την επίδειξη της ταυτότητας του δημοσιογράφου δήλωσε, ότι δεν δίνει συνεντεύξεις καθώς ήταν επιστήμονας που ήθελε να έρχεται σε επαφή με την κοινή γνώμη, αλλά προ πάντων δημόσιος υπάλληλος και δεν άρμοζε να βγαίνει σε εφημερίδες και να βρίζει τον προϊστάμενο υπουργό του ή το κράτος. Δεν πίστευε ότι θα ψηφίζοταν το νομοσχέδιο και ότι αν ναι, θα υπήρχε επεξήγηση. Υποστήριζε, επίσης, ότι δεν επρόκειτο να διωχθεί η διδασκαλία της επιστήμης στο Πανεπιστήμιο, αλλά εκτός. Ο ίδιος δίδασκε

¹⁰⁵ Ο Ριζοσπάστης, θέλοντας να σχολιάσει την ασάφεια της συνέντευξης του Θ. Βορέα χωρίζει την συνέντευξη και στα τμήματά της βάζει τους επιμέρους τίτλους «Χάρμα...φιλοσόφου», «Εύθυμες σκέψεις» και «Ας όψεται η ασάφεια». Βλ. «[Μια μεγάλη έρευνα του "Ριζοσπάστη"] Το επαίσχυντο και μεσαιωνικό νομοσχέδιο...», 27/4/1928, ό.π.

¹⁰⁶ Βλ. «[Μια μεγάλη έρευνα του "Ριζοσπάστη"] Το επαίσχυντο και μεσαιωνικό νομοσχέδιο...», 28/4/1928, ό.π.

δαρβινισμό ελεύθερα, χωρίς να έχουν γίνει παρεμβάσεις, ενώ εξέδωσε βιβλίο αντίθετο της θεολογίας. Αν ο νόμος απαγόρευε τη διδασκαλία τέτοιων μαθημάτων και την ελευθερία σκέψης και διδασκαλίας της πραγματικής επιστήμης, τότε οι επιστήμονες και διανοούμενοι που δεν ήταν δημόσιοι υπάλληλοι ας έκαναν ότι θέλουν. Ο ίδιος θα υπέβαλλε διαμαρτυρία στο Υπουργείο Παιδείας και θα έθετε ζήτημα στην Σχολή και στην Σύγκλητο, γεγονός που θα το υπολόγιζε η Κυβέρνηση. Και αν τελικά δεν εισακούονταν οι διαμαρτυρίες, θα υπέβαλλε παραίτηση.

Ο Σ. Κουγέας έδωσε χειρόγραφο κείμενο στον δημοσιογράφο και ζήτησε να δημοσιευθεί αυτούσιο. Σύμφωνα με την απάντησή του, ο καθηγητής διάβασε το νομοσχέδιο που είχε τον τίτλο κατά του κομμουνισμού, αλλά όμως είχε ευρύτερη δικαιοδοσία και επί πραγμάτων που δεν έχουν σχέση μ' αυτόν. Βεβαίως παραδέχθηκε ότι έπρεπε να χτυπηθεί κάθε ενέργεια και απόπειρα που τείνει στην ανατροπή του πολιτισμού και του οικονομικού καθεστώτος. Δεν θα μπορούσαμε να ανεχθούμε λ.χ. τον μπολσεβικισμό ή τους αυτονομιστές της Μακεδονίας, οι οποίοι με την πρόφαση των φιλελεύθερων αρχών του κομμουνισμού επεδίωκαν αντεθνικούς σκοπούς και αλλότρια συμφέροντα. Αλλά από αυτού του σημείου μέχρι της επέμβασης στην ελευθερία σκέψης και διδασκαλίας επί θρησκευτικών αντιλήψεων και φιλοσοφικών ιδεών υπήρχε απόσταση και ο ιστορικός φοβόταν ότι η αβασάνιστη εφαρμογή του νόμου θα προκαλούσε αδικήματα και διώξεις μη επιτρεπόμενα στο σημερινό φιλελεύθερο πολίτευμα. Θα επαναλαμβανόταν το παράδειγμα του μεγάλου Αθηναίου φιλόσοφου [Σωκράτη]. Στην συνέχεια συνεχάρη την εφημερίδα που ζήτησε την γνώμη των επιστημόνων και δήλωσε, ότι οι επιστήμονες έπρεπε να πουν ξεκάθαρα την γνώμη τους πριν την ψήφιση. Αν ψηφιζόταν ο νόμος οι επιστήμονες όφειλαν να τον αποδεχτούν, δίνοντας παράδειγμα υπακοής στους νόμους, αλλά δεν πίστευε ότι θα ψηφιζόταν, χωρίς τροποποιήσεις.

Τελευταίος στη σειρά συνεντεύξεων από το διδακτικό προσωπικό του Πανεπιστημίου ήταν ο Αλ. Σβώλος.¹⁰⁷ Τις απαντήσεις του ο υφηγητής τις έδωσε σε γραπτή μορφή. Ο Σβώλος, ως νομικός, σχολίασε ότι το νομοσχέδιο δεν τιμωρούσε μεν καθαυτή την διάδοση των ιδεών, αλλά ως σκοπό είχε την καταδίωξη της βίαιης μεταβολής [του πολιτεύματος], σκοπός που θα μπορούσε να εξυπηρετηθεί και με την υπάρχουσα ποινική νομοθεσία. Αναφερόταν σε μερικές διατάξεις του ως καθαρή τιμωρία, όπως αυτή περί διεγέρσεως μίσους και διχόνοιας μεταξύ κοινωνικών τάξεων και ότι η διχόνοια αποτελούσε φυσική συνέπεια του διαχωρισμού τους. Για τις διατάξεις του νομοσχεδίου κατά το οποίο θα απολύονταν δημόσιοι υπάλληλοι αν εκδήλωναν ότι ασπάζονταν «ανατρεπτικός του

¹⁰⁷ Βλ. «[Μια μεγάλη έρευνα του "Ριζοσπάστη"] Το επαίσχυντο και μεσαιωνικό νομοσχέδιο...», 30/4/1928, ό.π. Η εφημερίδα χαρακτηρίζει τον Αλ. Σβώλο ως κοινωνιολόγο και πρώην κρατικό υπάλληλο, ενώ ήδη από το 1927 είναι υφηγητής Συνταγματικού Δικαίου στην Νομική Σχολή.

κοινωνικού καθεστώτος δοξασίας», ο Σβώλος απαντούσε ότι επειδή το κοινωνικό καθεστώς ήταν άδικο, θα έπρεπε να υπάρχουν άνθρωποι που να συντελούσαν στην ανατροπή του. Ο ίδιος δεν συμφωνούσε με τον κομμουνισμό γιατί δεν δεχόταν ως πολιτικό μέσο τη βία. (Ισχυριζόταν ότι στην Ελλάδα οι παραγωγικές δυνάμεις ήταν μικρές ενώ οι καταναλωτικές ανάγκες μεγάλες και η βίαιη ανατροπή θα αποτύγχανε οικτρά και αυτό το ήξεραν οι κομμουνιστές). Η αστική δημοκρατία έπρεπε να φροντίζει κατά της βίαιης ανατροπής της και δεν είχε το δικαίωμα, εφ' όσον τηρούσε στο Σύνταγμά της φιλελεύθερες αρχές, να καταδιώκει δοξασίες έστω και αν κατέληγαν στην διαπίστωση ότι, χωρίς ανατροπή δεν μπορούσε να βελτιωθεί η κατάσταση. Τις πράξεις βίας μπορούσε και έπρεπε να τις κάνει αξιόποινες, γιατί δεν είχαν το τεκμήριο της συγκατάθεσης της πλειοψηφίας. Η αντίθετη άποψη ήταν ή φασιστική ή κομμουνιστική. Και ολοκληρώνοντας δήλωνε ότι, αν επρόκειτο η Ελληνική Δημοκρατία να μεταβάλλει τις βάσεις της, όφειλε να το πει καθαρά στον λαό, πράξη προτιμότερη, αφού ο λαός το αισθανόταν και το έβλεπε.

Συνολικά για τους διδάσκοντες στο Πανεπιστήμιο που δέχτηκαν να δώσουν συνέντευξη,¹⁰⁸ η ελευθερία της σκέψης, η απρόσκοπτη διακίνηση των ιδεών, τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα ήταν αρχές αναμφισβήτητες. Και σύμφωνα με όλους το επικείμενο νομοσχέδιο ενείχε κινδύνους καταπάτησής τους, γεγονός που δεν μπορούσαν να το δικαιολογήσουν σ' ένα δημοκρατικό και φιλελεύθερο πολιτικό σύστημα. Μερικοί –Πετιμεζάς, Αμαντος, Τριανταφυλλόπουλος, Σβώλος- ήταν και πρόθυμοι να αποδείξουν πιο έμπρακτα την διαφωνία τους. Οι ίδιοι επέρριπταν ευθύνες για την κοινωνική αδικία και την ενδυνάμωση του κομμουνιστικού κινήματος στο κοινωνικό σύστημα και στις ανισότητές του. Κανένα από τα προαναφερόμενα πρόσωπα δεν φαίνεται να συμμετείχε ενεργά σε αντικομμουνιστική ενέργεια μέσα και έξω από το Πανεπιστήμιο. Αντίθετα περιπτώσεις όπως ο Τριανταφυλλόπουλος και ο Πετιμεζάς αντιτάχθηκαν σε αυθαίρετες διώξεις αριστερών φοιτητών. Ακόμα και στην συντηρητική Φιλοσοφική Σχολή, οι καθηγητές της Θ. Βορέας και Σ. Κουγέας, με ξεκαθαρισμένες αντιλήψεις κατά του κομμουνισμού, δεν πρωτοστάτησαν σε αντίστοιχες δραστηριότητες, προηγήθηκαν άλλοι. Η συμμετοχή τους εξάλλου στην έρευνα του επίσημου οργάνου του Κ.Κ.Ε. –όσο και αν οι απόψεις τους αντίκρουαν στην σκοπιμότητα της έρευνας- υποδήλωνε και μια αποδοχή και μια προθυμία να μιλήσουν για ένα μέτρο που φάνταζε και στα δικά τους

¹⁰⁸ Σύμφωνα με τον Ριζοσπάστη άλλοι είχαν το θάρρος να πουν ξεκάθαρα την γνώμη τους, [...] άλλοι κόμπιασαν μάζησαν τα λόγια τους [...] και τέλος άλλοι σώπασαν όλως διόλου άναδρα και όχι έντιμα, μπρος στην απειλή του κυβερνητικού μπαμπούλα. Βλ. «[Μια μεγάλη έρευνα του "Ριζοσπάστη"] Το επαίσχυντο και μεσαιωνικό νομοσχέδιο...», 26/4/1928, ό.π. Δεν υπάρχουν στοιχεία, αλλά η αναζήτηση ονομάτων Καθηγητών και γενικότερα δημοσίων προσώπων που τους ζητήθηκε να πάρουν μέρος στην έρευνα και αρνήθηκαν θα συντελούσε σε μια ποσοτική και ποιοτική αποτίμηση.

μάτια επικίνδυνο. Κανείς όμως, από τον συντηρητικό Βορέα έως τον σοσιαλιστή Σβώλο, δεν μπορούσε να αποδεχτεί ένα σημείο από αυτά που πρόσβευε ο κομμουνισμός, την ανατροπή του καθεστώτος και κυρίως με βίαια μέσα. Τον λόγο του Άμαντου και του Κουγέα δονούσε ακόμα έντονα το Μακεδονικό και οι αντεθνικές του προεκτάσεις. Ακόμα και στα προοδευτικά στοιχεία του Πανεπιστημίου, τα πρόσωπα που είχαν ενστερνιστεί σε κάποια στιγμή της ζωής τους τις σοσιαλιστικές ιδέες και αποτελούσαν το δυναμικό για την εξέλιξη του κοινωνικού συστήματος, τα πρόθυμα να αντιταχθούν σε κάθε μέτρο καταστολής και περιορισμού των δημοκρατικών ελευθεριών με τις γνώσεις τους και τον λόγο τους, η βίαιη αλλαγή του κοινωνικού καθεστώτος ηχούσε άσχημα. Και μπορεί να απείχαν ριζικά από την ακραία αντικομμουνιστική προπαγάνδα και να μην υπήρχε στο μυαλό τους ο «κομμουνιστικός κίνδυνος», έτσι όπως τον πρόβαλλε αυτή, υπήρχε όμως σαφέστατη η εναντίωση.

Οι καθηγητές του Πανεπιστημίου ήταν διστακτικοί να απαντήσουν στον Ριζοσπάστη, όχι μόνο γιατί ως δημόσιοι υπάλληλοι, δυσκολεύονταν να εκδηλώσουν θέσεις που μπορεί να ήταν αντίθετες στις προϋστάμενες αρχές τους, ούτε και για τον φόβο της δημόσιας έκθεσής τους στο επίσημο όργανο του κόμματος που έμπαινε σε διωγμό, αλλά και εξ αιτίας της αμφιβολίας για το πώς θα χειριζόταν τις συνεντεύξεις τους ο Ριζοσπάστης. Έτσι θα μπορούσε να εξηγηθεί η επιμονή των καθηγητών να υποβληθούν γραπτά οι απαντήσεις τους και η καθ' ολοκληρία δημοσίευσή τους.¹⁰⁹

Η εφημερίδα τήρησε την συμφωνία και οι συνεντεύξεις δημοσιεύθηκαν αυτούσιες. Αμφισβήτησε όμως κάποια σημεία και χαρακτήρισε με αρνητικούς σχολιασμούς και τους συντάκτες τους, παρ' όλο που η πλειοψηφία κατέκρινε την κατάθεση του νομοσχεδίου και ουσιαστικά ενίσχυε, με την βαρύτητα του λόγου τους, την άμυνα του Κομμουνιστικού Κόμματος. Και αν οι σχολιασμοί απέναντι στον Θ. Βορέα¹¹⁰ και στον Σ. Κουγέα,¹¹¹ που πρόβαλλαν ξεκάθαρα την αντίθεσή τους με τον κομμουνισμό, ήταν ως ένα σημείο δικαιολογημένοι, η κριτική

¹⁰⁹ Άλλοι απ' αυτούς, ενώ απαντούν συγκεκριμένα ορθά και κοφτά στις ερωτήσεις που τους θέτουμε, μόλις αντιληφθούν ότι πρόκειται να δημοσιευθούν οι γνώμες τους, επιμένουν στο να μη δημοσιευτεί παρά απaráλλακτο το χειρόγραφο που οι ίδιοι μας δώσαν ύστερα από...ώριμη και «ψύχραιμη» σκέψη. Βλ. «[Μια μεγάλη έρευνα του "Ριζοσπάστη"] Το επαίσχυντο και μεσαιωνικό νομοσχέδιο...», 27/4/1928, ό.π.

¹¹⁰ Κάντε με καθηγητή της φιλοσοφίας και εγώ θα σας υπηρετώ αιωνίως [...] Η καθεστηκία τάξη για τον Βορέα είναι το ονειρώδες συγκρότημα και πάει παράλληλα με την αρμονία του σύμπαντος. [...] Η αρχική αιτία που διέπει το σύμπαν είναι γι' αυτόν ο Θεός-Αστός, που πηγάζουν όλα και οι έδρες του Πανεπιστημίου και ο απειροελάχιστος Βορέας και ο μισθός του. Οτι κάτι πρέπει να πει και αυτός για να μην φανεί πουλημένος και πλειοδοτεί όχι σε επαναστατικότητα αλλά σε χαρακτηρισμούς, λέγοντας ότι το νομοσχέδιο είναι μεσαιωνικό. Βλ. Προλετάριος [N. Κατηφόρης], «[Ρουμ. Κόκκινες πινελιές] Από καθέδρας...», Ριζοσπάστης, 28/4/1928, σ. 3.

¹¹¹ Ανεκδιήγητος και ανιστόρητος, προοδευτικός, φιλελεύθερος, δημοτικιστής, αλλά... «Ελλην», θέλει ελευθερία σκέψης αλλά...και εξεγείρεται και θα υπακούσει». Βλ. «[Μια μεγάλη έρευνα του "Ριζοσπάστη"] Το επαίσχυντο και μεσαιωνικό νομοσχέδιο...», 28/4/1928, ό.π.

από την πλευρά του Ριζοσπάστη των δηλώσεων των άλλων καθηγητών είχε στοιχεία υπερβολής.¹¹² Και ενώ, σύμφωνα με τον Ριζοσπάστη, χωρίς να το θέλουν, χωρίς να το καταλάβουν αναγνώριζαν και διακήρυτταν ποιός είναι ο κομμουνισμός και για τίνος συμφέροντα αγωνίζεται, από την άλλη δεν έπαυαν να είναι οι κ.κ. Καθηγηταί του Πανεπιστημίου, οι κ.κ. στυλοβάτες του αστικού καθεστώτος, οι κ.κ. επίσημοι και αυθεντικοί απολογητές «της αστικής τάξεως των πραγμάτων».¹¹³ Και οι συνεντεύξεις τους αφ' ενός οπωσδήποτε έδιναν μια αρκετά ανάγλυφη ιδέα για την έκταση της σημερινής τρομοκρατίας, μια και κανείς τους δεν αρνιόταν τους μεσαιωνισμούς της σημερινής κυβέρνησης, αφ' ετέρου δε έδιναν μια ξεκάθαρη ιδέα του τι σφυκοφωληά αντίδρασης και στενοκεφαλιάς ήταν το Πανεπιστήμιό «μας».¹¹⁴ Η αντίληψη αυτή του Ριζοσπάστη ότι οι καθηγητές αποτελούσαν αναπόσπαστο μέρος του κοινωνικού συστήματος και ως φυσική συνέπεια, υπηρετούσαν την καθεστηκυία τάξη κυριάρχησε στο κομμουνιστικό κίνημα του Μεσοπολέμου. Σύμφωνα με το Κ.Κ.Ε., όσοι δεν είχαν ταχθεί με την μαρξιστική επιστήμη και ως συνέπεια στο κομμουνιστικό κίνημα άνηκαν αυτομάτως στην αστική διανόηση. Και η αστική διανόηση, μαζί με την τάξη της ήταν το εχθρικό στρατόπεδο που έπρεπε να χτυπηθεί. Οι καθηγητές του Πανεπιστημίου που δέχθηκαν και έδωσαν συνεντεύξεις ήταν δυνάμει εχθροί, αφού άνηκαν στο αντιδραστικό Πανεπιστήμιο, παρ' όλη την πρόθεσή τους να εναντιωθούν στο επικείμενο νομοσχέδιο. Αυτός ο διπολισμός ήταν φυσικό να δημιουργεί προκαταλήψεις και καχυποψίες και από τις δύο πλευρές. Καχυποψίες που επιβεβαιώνονταν και στην ποιότητα του σχολιασμού του Ριζοσπάστη από την μια και από την άλλη στο φόβο των καθηγητών να δημοσιεύσουν στην συγκεκριμένη εφημερίδα.

Συνολικά, γνωρίζουμε λίγα πράγματα για τις πραγματικότητες του αντικομμουνισμού που αναπτύχθηκε στον Μεσοπόλεμο. Σταδιακά έχει σχηματιστεί μια πιο ακριβής εικόνα για τις ιδεολογικές καταβολές και εκφράσεις του, ενώ η συγκρότηση και η παγίωσή του παρουσιάζουν πολλά κενά. Η αντικομμουνιστική πολεμική είχε ένα πολύ έντονο στοιχείο κινδυνολογίας, δημιουργώντας ένα κλίμα πανικού δυσανάλογο

¹¹² Μερικές δηλώσεις ήταν διατυπωμένες με ειρωνικό χαρακτήρα και γίνονταν παράλληλα με την δημοσίευση των συνεντεύξεων. Παραθέτουμε μερικές: Ότι ο Πετιμεζάς θα κατέβει στους δρόμους να διαμαρτυρηθεί για το νομοσχέδιο με...το αυτοκίνητό του, βλ. «[Ρουμ. Από την άποψή μας] Πρωινός διάλογος», *Ριζοσπάστης*, 28/4/1928, σ. 2. Ότι με την ψήφιση του νομοσχεδίου ούτε ο αμύντωρ και στυλοβάτης του αστικού καθεστώτος Άμαντος θα μπορεί να διαμαρτυρηθεί, βλ. «Δημοκρατική ή φασιστική δικτατορία», *Ριζοσπάστης*, 28/4/1928, σ. 1. Για τον Σπ. Δοντά, που γράφει βιβλία αντίθετα με την καθεστηκυία θρησκεία, αλλά θέλει να κτυπηθεί ο κομμουνισμός, ενώ διεκδικεί δικαιώματα ελευθερίας σκέψης. Ότι τρέμει αντικρίζοντας τις συνέπειες της γνώμης του, φοβάται, γιατί προφανώς ψεύδεται. Βλ. «[Μια μεγάλη έρευνα του "Ριζοσπάστη"] Το επαίσχυντο και μεσαιωνικό νομοσχέδιο...», 28/4/1928, ό.π.

¹¹³ «Δημοκρατική ή φασιστική...», ό.π.

¹¹⁴ «[Μια μεγάλη έρευνα του "Ριζοσπάστη"] Το επαίσχυντο και μεσαιωνικό νομοσχέδιο...», 28/4/1928, ό.π.

με τις πραγματικότητες της ανάπτυξης των κομμουνιστικών οργανώσεων. Το στοιχείο αυτό ίσχυε και για τις εκδηλώσεις κατά του κομμουνισμού στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Η επίθεση που άσκησε η Πολιτεία και το Πανεπιστήμιο απέναντι στους κομμουνιστές φοιτητές είχε στοιχεία υπερβολής. Ο αντικομμουνισμός του Μεσοπολέμου στην ανώτατη εκπαίδευση θα μπορούσε να εξηγηθεί περισσότερο όχι με τις πραγματικές κινήσεις των κομμουνιστών, αλλά με τις εν δυνάμει. Σε ένα Πανεπιστήμιο που οι συνθήκες φοίτησης ήταν ιδιαίτερα δύσκολες και το επίπεδο σπουδών χαμηλό, τα αιτήματα των αριστερών φοιτητών ήταν δίκαια και ρεαλιστικά. Ήταν αιτήματα κοινά που σε μεγάλο βαθμό, τα πρέσβευαν όλες οι φοιτητικές οργανώσεις, με άλλη βέβαια γλώσσα και σε άλλη λογική. Ο φόβος της συντηρητικής πλευράς του Πανεπιστημίου δεν αφορούσε σ' αυτά τα αιτήματα, τις περισσότερες φορές αναγνωρισμένα ως δίκαια και από τις πρυτανικές αρχές.¹¹⁵ Αφορούσε στον διάχυτο φόβο του πολιτικού συστήματος, ότι οι αριστερές διεκδικήσεις στην ουσία τους αποσκοπούσαν στην διάβρωση του κοινωνικού καθεστώτος και στην ανατροπή του.

Ο αντικομμουνισμός στο Πανεπιστήμιο έχει εμφανιστεί από τις αρχές της δεκαετίας του 1920, πριν την δικτατορία του Παγκάλου¹¹⁶ και κατά την διάρκειά της. Μετά την πτώση της δικτατορίας και μέχρι τα μέσα του 1927 παρατηρείται μια ύφεση του φαινομένου, σαν μια αμήχανη σιωπή, που πιθανόν να συμβάδιζε και με το μούδιασμα γενικά του πολιτικού χώρου κατά την διαδικασία αποκατάστασης της δημοκρατίας. Από τα μέσα του 1927 και με την εμφάνιση ενός πιο δυναμικού και οργανωμένου αριστερού κινήματος νεολαίας, το Πανεπιστήμιο αντέδρασε. Η αντίδρασή του αυτή προκλήθηκε ενδεχομένως, συμπορεύθηκε και πλαισιώθηκε από τη βούληση των υπολοίπων πολιτικών δυνάμεων. Την ώρα που ο αντικομμουνισμός απλωνόταν στην ελληνική κοινωνία και οι κομμουνιστικές ιδέες αντιμετωπίζονταν ως επικίνδυνες το Πανεπιστήμιο, ενεργό στοιχείο της ελληνικής κοινωνίας, ανταποκρίθηκε στο κάλεσμα. Έχοντας και ως κύριο ρόλο, πρώτο απ' όλους τους υπόλοιπους θεσμούς, τη διαπαιδαγώγηση και τη διαμόρφωση ιδεολογίας συνειδητοποίησε και αποδέχθηκε τον «κίνδυνο» και με το δυναμικό του ξεκίνησε την πολεμική κατά των *υπερμάχων της αναρχίας και θιασωτών του κομμουνισμού*.¹¹⁷ Εξάλλου είχε και δικούς του λόγους να την υιοθετήσει. Μέσα στον ίδιο τον χώρο του αναπτύσσονταν φωνές που

¹¹⁵ Στους πρυτανικούς απολογισμούς της περιόδου γίνεται συστηματική αναφορά στις δύσκολες οικονομικές συνθήκες του Πανεπιστημίου, στα προβλήματα των κτιριακών εγκαταστάσεων και στις δυσχέρειες στην διδασκαλία των μαθημάτων.

¹¹⁶ Ο Α. Φλούντζης αναφέρει μια αντικομμουνιστική διάλεξη στο Πανεπιστήμιο, τον Νοέμβριο του 1924 που οδηγήθηκε σε αποτυχία (βλ. *ό.π.*, σ. 163 – 166), καθώς και εκδηλώσεις αντίθεσης των φοιτητών και του αστικού τύπου με τους κομμουνιστές φοιτητές κατά την διάρκεια των κινητοποιήσεων την ίδια περίοδο. Στο ίδιο, σ. 151 κ.ε.

¹¹⁷ Κ.Ι. Λογοθέτης, «Οι κύριοι αίτιοι...», *ό.π.*

επιδίωκαν την ανατροπή και οι οποίες ενδεχομένως είχαν επηρεαστεί από την κομμουνιστική κριτική. Η επίθεσή του, που πιθανόν να έκρυβε άμυνα, από ένα σημείο και πέρα έγινε συντονισμένη. Πρυτανεία, κρατικές αρχές και τα όργανά τους στο Πανεπιστήμιο πρόβαλαν τον κίνδυνο του κομμουνισμού και ξεσπάθωναν σαν Ηρακλείς και σωτήρες του ισχύοντος κοινωνικού καθεστώτος, όπως αναφέρει ο Αντώνης Φλούντζης.¹¹⁸

¹¹⁸ Α. Φλούντζης, *ό.π.*, σ. 194.

Κεφάλαιο 3. Κομμουνιστική Αριστερά και φοιτητικό κίνημα

3.1. Η στροφή του κομμουνιστικού κινήματος προς τους φοιτητές

Το κίνημα της κομμουνιστικής νεολαίας, στην εποχή που μας αφορά, αριθμούσε εννέα χρόνια δράσης αλλά και περιπετειών, οι οποίες αντανακλούσαν άμεσα τους τριγμούς και τις ανακατατάξεις στο εσωτερικό του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας. Η Ομοσπονδία Σοσιαλιστικών Εργατικών Νεολαίων (Ο.Σ.Ε.Ν.) ένα χρόνο μετά την ίδρυσή της, το 1921, διασπάστηκε και από αυτήν δημιουργήθηκαν η Ανεξάρτητη Κομμουνιστική Νεολαία, η Κομμουνιστική Ένωση του Πειραιά, ενώ ο ίδιος πυρήνας θα τροφοδοτούσε λίγα χρόνια αργότερα τους Αρχαιομαρξιστές. Τον Νοέμβριο του 1922 ιδρύθηκε η Ο.Κ.Ν.Ε., η Ομοσπονδία Κομμουνιστικών Νεολαίων Ελλάδος, σε μια προσπάθεια ενοποίησης όλων των κομμουνιστικών νεολαίων.¹¹⁹ Η ίδρυση της Ο.Κ.Ν.Ε. αποτέλεσε το ουσιαστικότερο βήμα για την συσπείρωση και κινητοποίηση της αριστερής νεολαίας, συγκροτώντας ένα μαχητικό επιτελείο και έναν ισχυρό πόλο προλεταριακής οργάνωσης και στρατολόγησης μελών, κάτω από την σταθερή επίβλεψη και καθοδήγηση του Κ.Κ.Ε. Μέσα στην εσωκομματική αναταραχή η επιβολή της δικτατορίας του Πάγκαλου βρήκε και την Ο.Κ.Ν.Ε. απροετοίμαστη. Οι διώξεις από την μια πλευρά συρρίκνωσαν την δράση της και από την άλλη επέτρεψαν σε άλλα αριστερά σχήματα, σε αντίπαλες κομμουνιστικές οργανώσεις, με λιγότερη μετωπική δράση να αναπτυχθούν (αρχαιομαρξιστές).

Πρωταρχικό ενδιαφέρον του Κ.Κ.Ε. για όλη την περίοδο του Μεσοπολέμου ήταν ο προσεταιρισμός του προλεταριάτου, των εργατών και των αγροτών. Βάσει αυτής της πολιτικής γραμμής η νεολαία του κόμματος αποσκοπούσε κυρίως στους εργαζόμενους νέους. Σύμφωνα με την αρθρογραφία του Ριζοσπάστη, με αφορμή την επανέκδοση της *Νεολαίας* της Ο.Κ.Ν.Ε., οι νέοι ήταν γεμάτοι ηρωισμό και αυταπάρνηση, έτοιμοι για σκληρές δοκιμασίες του αγώνα, ορμητικοί, απτόητοι, επίμονοι, τα μαχητικότερα στρώματα του προλεταριάτου, καταχτώνταν από την επανάσταση, αποτελούσαν τον σοβαρότερο αντίπαλο του ρεφορμιστικού δηλητηρίου [...] λιγότερο διεφθαρμένοι από το καπιταλιστικό περιβάλλον, ζούσαν όμως σε καταπιεστικό οικονομικό περιβάλλον, χειρότερα από τους μεγάλους εργάτες και κέρδιζε έδαφος η επαναστατικοποίησή τους. Τα ελαττώματά τους η χαμηλή ταξική συνείδηση, η αποκτήνωση σωματική και διανοητική λόγω της βαριάς δουλειάς [...] και η εξάρτηση από το εργοστάσιο και την οικογένεια. Ήταν όμως η νεολαία ικανότατη για τους οικονομικούς

¹¹⁹ Για την ιστορία, την ίδρυση και την πορεία της Ο.Κ.Ν.Ε. βλ. Χρήστος Ν. Τσιντζιλώνης, *ΟΚΝΕ 1922-1943, Λενινιστικό, Μαχητικό Σχολείο των Νέων*, Σύγχρονη Εποχή – Οδηγητής, Αθήνα, 1989.

και πολιτικούς αγώνες της εργατικής τάξης, λόγω της ψυχολογίας της και της οικονομικής της βάσης. Οι νέοι αγωνίζονταν στις πρώτες γραμμές με βαριά αυταπάρνηση που άγγιζε τα σύνορα του ταξικού ηρωισμού.¹²⁰

Η οργάνωση των φοιτητών στην κομμουνιστική νεολαία δεν αποτελούσε προτεραιότητα της Ο.Κ.Ν.Ε. έως τουλάχιστον το 1924. Ο Αντ. Φλούντζης, σε μια προσπάθεια καταμέτρησης της δύναμης της Φοιτητικής Ομάδας της Κομμουνιστικής Νεολαίας Αθήνας (Κ.Ν.Α.) μέσα στο Πανεπιστήμιο, κατέγραψε ονόματα περίπου 110 μελών,¹²¹ σε σύνολο 9.437 εγγεγραμμένων φοιτητών,¹²² Ο ελάχιστος αυτός αριθμός -όχι αμελητέος, όμως, σε σχέση με τις πραγματικότητες της εποχής και τον χαμηλό βαθμό οργάνωσης των νέων- πιθανόν να είχε να κάνει με τον αντικομμουνισμό που μπορεί να μην είχε ξεδιπλωθεί στην έκταση που θα έπαιρνε τα επόμενα χρόνια, δεν έπαυε όμως να υπάρχει. Είχε όμως άμεση σχέση και με την απήχηση των κομμουνιστικών ιδεών, στην πραγματικότητα μικρή εκείνη την εποχή στο Πανεπιστήμιο, αλλά και με την στρατηγική και την φυσιογνωμία της Ο.Κ.Ν.Ε. και της λογικής της προτεραιότητας προσέγγισης της εργαζόμενης νεολαίας έναντι άλλων κοινωνικών ομάδων, όπως οι φοιτητές.

Είναι χαρακτηριστικά τα επεισόδια με τη φοιτητική συγκέντρωση, στις 2 Νοεμβρίου 1924, όταν οι διαμαρτυρίες των φοιτητών για το ζήτημα των διδάκτρων, των συγγραμμάτων και των στρατευθέντων συναδέλφων τους κατέληξαν σε συλλαλητήριο και σε ένοπλη επέμβαση της αστυνομίας και του στρατού. Κρίνοντας από τις αναφορές, πρόκειται για την πρώτη κινητοποίηση στην οποία έλαβε μέρος η Φοιτητική Ομάδα της Κ.Ν.Α, με ενεργή παρουσία.¹²³ Δεν γνωρίζουμε σε όλο το μέγεθος τον ρόλο της συγκεκριμένης ομάδας και την συμβολή της στον αγώνα των φοιτητών. Απ' ότι φαίνεται η παρουσία της ήταν ουσιαστική, αλλά γι' αυτήν υπήρξαν αντιδράσεις και μέσα στο ίδιο το φοιτητικό σώμα.¹²⁴ Αυτό

¹²⁰ Δ., «Η Νεολαία μας. Η σημασία του κινήματος των νέων», *Ριζοσπάστης*, 16/9/1926, σ. 3.

¹²¹ Α. Φλούντζης, *ό.π.*, σ. 213-214. Πιθανόν ο συγγραφέας να έχει ξεχάσει και άλλα μέλη του κομμουνιστικής οργάνωσης των φοιτητών, αφού το βιβλίο του εκδίδεται σχεδόν 50 χρόνια μετά από την θητεία του στην οργάνωση.

¹²² Βλ. Πανεπιστήμιον Αθηνών, *Σίμου Μενάρδου, τακτικού καθηγητού της ελληνικής φιλολογίας. Εκθεσις των επί της Πρυτανείας αυτού κατά το έτος 1925-1926 πεπραγμένων*, Αθήνα, 1930, σ. 12.

¹²³ Βλ. Χ. Τσιντζιλώνης, *ό.π.*, σ. 79-89 και Α. Φλούντζης, *ό.π.*, σ. 151-166. Το 1924 δεν είχε συγκροτηθεί ακόμα η Φοιτητική Αχτίδα.

¹²⁴ Φαίνεται ότι η Επιτροπή της συγκέντρωσης αποκήρυξε τους κομμουνιστές συναδέλφους της. Την επομένη μέρα δημοσιεύεται επιστολή του Δ. Α. Ζακυθινού, που κατακρίνει την όλη στάση των φοιτητών, απέναντι στους κομμουνιστές: *Είναι αδιάφορον αν οι φοιτηταί αυτοί αναμίχθησαν στο ζήτημα χάριν της ιδεολογίας τους. Πρέπει πάντα να θυμώμαστε ότι και αυτοί ήσαν φοιτηταί και αυτοί θα μοιράζονταν τόσο την καλή όσο και την κακή έκβαση του φοιτητικού αγώνος. Ας μην λησμονούν οι φοιτηταί ποτέ ότι είνε υποχρεωμένοι να υποστηρίζουν τα θύματα αυτού του φοιτητικού αγώνος και ας μην αναπαύονται ευχαριστημένοι από την νίκη τους, παρά ας φροντίσουν να θεραπεύσουν τις πληγές τους. Τότε μόνον θα μπορέσουμε να πιστέψουμε ότι η Ελληνική φοιτητική νεολαία νοιώθει τον εαυτό της σαν κάτι συνενωμένο και ενιαίο – όταν αρχίσει να μοιράζεται τόσο τις υπηρεσίες όσο και τα βάρη των μελών της.* Βλ. Δ. Α. Ζακυθινός, «Φοιτητικά», *Ριζοσπάστης*, 3/11/1924, σ. 2.

που αξίζει να τονίσουμε είναι ότι ο Ριζοσπάστης, ενώ αφιέρωνε το πρωτοσέλιδο άρθρο του για να υπερασπιστεί εμφανώς τον αγώνα των φοιτητών, δεν πρόβαλε την συγκεκριμένη ομάδα της ΚΝΑ, όπως συνήθιζε να κάνει με έμφαση αργότερα.¹²⁵ Σύμφωνα με τον Α. Φλούντζη την περίοδο 1924-1925 το «φοιτητικό κίνημα τότε μόλις εμφανιζόταν και από τότε άρχισε να προβάλλει τα δικά του ζητήματα και να αγωνίζεται για την λύση τους. [...] Οι οργανώσεις του βρίσκονταν σε υποτυπώδη κατάσταση και η λειτουργία τους ήταν χαλαρή. Καλό και έμπειρο επιτελείο συνδικαλιστών φοιτητών δεν υπήρχε. Οι φοιτητές, αν και προοδευτικοί στην πλειοψηφία τους, ήταν ακόμα ακατατόπιστοι και άπειροι δεν έδειχναν ζωντανό ενδιαφέρον για τους Συλλόγους και την συνδικαλιστική κίνηση και εύκολα παρασύρονταν από τα παχιά λόγια».¹²⁶ Από τον Νοέμβριο του 1924, μέχρι την εκδήλωση των επόμενων δυναμικών κινητοποιήσεων των φοιτητών για τα ζητήματά τους, πέρασε αρκετό χρονικό διάστημα. Βέβαια μεσολάβησε και μια δικτατορία που ανέκοψε με τον σκληρότερο τρόπο οποιαδήποτε προσπάθειά τους.

Τον Δεκέμβριο 1925, σε συνθήκες παρανομίας συνήλθε το 3^ο Συνέδριο της Ο.Κ.Ν.Ε. Σύμφωνα με την δομή του Κομμουνιστικού Κόμματος, η Νεολαία ολοκλήρωσε την οργανωτική της συγκρότηση με βάση τους πυρήνες και τις αχτιδικές επιτροπές το 1926, αποσκοπώντας κυρίως να συγκροτήσει έναν «οργανικό» μέσο κομματικής επιρροής στο εργατικό κίνημα.

Μετά την πτώση του Πάγκαλου, οι ζυμώσεις και οι αντιθέσεις των προηγούμενων ετών εντός της Ο.Κ.Ν.Ε. αναδείχθηκαν ξεκάθαρα. Από τα τέλη του 1926 και σε μια περίοδο πολιτικής νομιμότητας η Ο.Κ.Ν.Ε. σύμφωνα με την πολιτική γραμμή του Κ.Κ.Ε. δραστηριοποιήθηκε σε δύο τομείς. Στο πλαίσιο της απόφασης να ενδυναμώσει το κίνημα νεολαίας και να το εμπλουτίσει με νέα μέλη, από την μια ξεκίνησε μια προσπάθεια να ξεκαθαρίσει με τις εσωκομματικές της διαφωνίες και τα ιδεολογικά διλήμματα, κυρίαρχα αυτήν την εποχή, κάτω από τις προσταγές της Διεθνούς και από την άλλη επιδόθηκε στην αύξηση της επιρροής της που είχε δεχθεί πλήγματα στους τομείς της νεολαίας. Οι προσπάθειες ανασύνταξης των δυνάμεων έγιναν εμφανείς από τα τέλη του 1926. Η οργάνωση ανασυγκροτήθηκε και ανέδειξε και νέους στόχους πάλης. Μέσα σ' αυτούς, με πάντοτε πρωταρχικό το κίνημα των νέων εργατών και αγροτών, εμφανίστηκε μια πιο συστηματική προσέγγιση στο φοιτητικό κίνημα. Σε αυτό το πλαίσιο διαμορφώθηκαν και εντάχθηκαν οι φοιτητικοί πυρήνες των Σχολών του Πανεπιστημίου, που υπάγονταν σε μια αχτιδική

¹²⁵ Είναι καιρός να οργανωθούν και να οργανωθούν γερά [...] Τα χθεσινά φοιτητικά ας αποτελέσουν ένα σταθμό στην ιστορία της Πανεπιστημιακής Νεολαίας. Τον πρώτο μεγάλο σταθμό που θα τους οδηγήσει σε μεγαλύτερους απελευθερωτικούς αγώνες. «Το ξύπνημα των φοιτητών μας», Ριζοσπάστης, 3/11/1924, σ. 1.

¹²⁶ Βλ. Α. Φλούντζη, *ό.π.*, σ. 193.

επιτροπή, με την ονομασία Φοιτητική Αχτίδα (ίδρυση: Σεπτέμβριος 1926) και αποτελούσε τμήμα της Κομμουνιστικής Νεολαίας Αθήνας (Κ.Ν.Α.) της Ο.Κ.Ν.Ε. Αρκετά μέλη της οργάνωσης κατά την διάρκεια των ιδεολογικών αντιπαραθέσεων μέσα στο Κόμμα το 1926-1928, διαφώνησαν με την επίσημη γραμμή, αποστασιοποιήθηκαν από την οργάνωση και ακολούθησαν άλλες κατευθύνσεις.¹²⁷

Τον Νοέμβριο του 1926, ο Β. Γεωργιάδης, μέλος της Κ.Ν.Α., δημοσίευσε ένα άρθρο στο *Ριζοσπάστη* για το φοιτητικό κίνημα. Στο άρθρο αυτό - πρώτη εγγραφή στην εφημερίδα για την δράση της κομμουνιστικής νεολαίας και τους φοιτητές μετά την πτώση του Πάγκαλου- ο συγγραφέας ασκούσε κριτική για την εσφαλμένη αντίληψη που είχε παρατηρηθεί στους φοιτητικούς πυρήνες όσον αφορά την δράση τους απέναντι στους φοιτητές, αντίληψη που οδηγούσε σε αδράνεια ή σε μια ακαδημαϊκή ασχολία για την διάδοση του κομμουνισμού.¹²⁸ Και επισήμανε δύο σημαντικά στοιχεία. Το πρώτο και η αναφορά ήταν έμμεση, αλλά ουσιαστική, αφορούσε στις εσωτερικές διαφωνίες της νεολαίας και κατέκρινε την ιδεολογική τάση μέσα στους κόλπους της ίδιας της Ο.Κ.Ν.Ε., που ισχυριζόταν ότι η κομμουνιστική διαπαιδαγώγηση όφειλε να προηγηθεί των κοινωνικών αγώνων και στον φοιτητικό χώρο. Το δεύτερο έδινε έμφαση στην ικανότητα κινητοποίησης των φοιτητών για τα ζητήματά τους, αλλά και στην δυνατότητα συμμετοχής τους στους

¹²⁷ Αξίζει να σημειώσουμε ότι φοιτητές όπως ο Πάνος Παπάς, Θεοφύλακτος Παπακωνσταντίνου, Ειρήνη Σκουλουδάκη, Λ. Χρονόπουλος, Μίνως Μουντράκης, Σακελάρης κ.ά., την περίοδο αυτή ή λίγο αργότερα, εντάχθηκαν στην ομάδα του Πουλιόπουλου ή οργανώθηκαν στους Αρχαιομαρξιστές. Ο Φλούντζης αναφέρει ότι από τα 125 μέλη που γνώριζε ότι ήταν οργανωμένα στην Κ.Ν.Α., οι 25 πέρασαν στην αντιπολίτευση. Βλ. Α. Φλούντζης, *ό.π.*, σ. 246-248.

¹²⁸ Η λάθος αντίληψη ισχυρίζεται ότι οι πυρήνες θα κατακτήσουν τις φοιτητικές μάζες κάνοντας μια πλατειά μορφωτική δουλειά και θέτοντας σε δευτερεύουσα μοίρα, όταν δεν το ξεχνούν, τον αγώνα για τις οικονομικές απαιτήσεις. Το λάθος οφείλεται γιατί θεωρείται ο φοιτητικός κόσμος σαν μια ενιαία ομοιογενής μάζα που από την πνευματική μόρφωση μπορεί να σκέπτεται υπέρ άνω των τάξεων. Φοιτητές προέρχονται από διάφορα κοινωνικά στρώματα και ήταν φυσικό να παρασύρονται προς το μέρος μας τα φτωχά εργαζόμενα και τα προσφυγικά στρώματα των φοιτητών. Αυτά πρέπει να κατακτηθούν, κυρίως με το σπρώξιμο στον αγώνα για τις απαιτήσεις τους. Βλακεία και οπορτουνισμός μέχρι στραβωμάρας από φοιτητές μέλη της Νεολαίας [Ο.Κ.Ν.Ε] να διατείνονται ότι οι φοιτητές που σπουδάζουν με 1.200 δρχ. τον μήνα, που πληρώνουν δίδακτρα, αγοράζουν συγγράμματα, φοιτητές πρόσφυγες, στρατευμένοι, εργαζόμενοι που αριθμούνται σε χιλιάδες, δεν μπορούν να κινηθούν σε αγώνα στις οικονομικές και λοιπές διεκδικήσεις. Βλακεία το να θεωρείται ότι με μερικές διαλέξεις και παραιτούμενοι από άμεσες διεκδικήσεις θα τραβήξουμε τα στρώματα των φτωχών φοιτητών. Είναι κάτι αδύνατο για τον εργάτη, πόσο μάλλον για τους φοιτητές που θράφηκαν στις αντιλήψεις της ξεχωριστής, υπεράνω τάξεων κατηγορίας και διαφέρουν από τον εργάτη. Η αντίληψη αυτή δεν χτυπήθηκε νωρίς, δεν εξηγήθηκε στους κομμουνιστικούς πυρήνες και έχει κατακτήσει έδαφος. Είναι από τις κυριότερες αιτίες της αδράνειας που παρατηρείται στους πυρήνες. Παλαιότερα γινόταν καλύτερη δουλειά (π.χ. το γιουχάισμα του Ζέγγελη, το Α' Παμφοιτητικό Συνέδριο) που στηριζόταν στις οικονομικές απαιτήσεις των φοιτητών. Δεν σημαίνει ότι θα ξεφύγουν από την μορφωτική δουλειά, τα μαθήματα, τις διαλέξεις. Αλλά αυτό είναι άλλο πράγμα. Βάσας Γεωργιάδης, «[Το κίνημα των νέων] Ο αγώνας για τις οικονομικές διεκδικήσεις στο Πανεπιστήμιο», *Ριζοσπάστης*, 14/11/1926, σ. 5.

κοινωνικούς αγώνες, γεγονός που είχε εν μέρει παραβλέψει η αριστερά στην προσπάθεια υπερτονισμού του εργατικού κινήματος.

Από τις αρχές του 1927 παρατηρείται μια δραστηριοποίηση για την ανασύνταξη των δυνάμεων μέσα στον χώρο του Πανεπιστημίου.¹²⁹ Το Κ.Κ.Ε και η Ο.Κ.Ν.Ε. πιθανόν να έστρεψαν πιο αποφασιστικά την προσοχή τους στους φοιτητές και να συνειδητοποιήσαν εκείνη την εποχή, ότι και το φοιτητικό κίνημα είναι και αυτό διεκδικητικό κίνημα και μπορούσε να καθορίσει μια μορφή πάλης κατά του κοινωνικού συστήματος με διαφορετική απήχηση από αυτή του εργατικού προλεταριάτου. Η τακτική αυτή φάνηκε ότι πήρε πιο οργανωμένη μορφή τον Φεβρουάριο του 1927, που πραγματοποιήθηκε η Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της Ο.Κ.Ν.Ε. Όπως παρατηρεί ο Χρ. Τσιντζιλώνης: *Η Συνδιάσκεψη έπαιξε ρόλο Συνεδρίου και με τις αποφάσεις που πήρε πάνω σε όλα τα ζητήματα που απασχολούσαν το κίνημα της νεολαίας, κυρίως, με τις αποφάσεις της για την οργανωτική τακτική της Ομοσπονδίας, είχε ξεχωριστή σημασία και στάθηκε σταθμός στην ιστορία της ΟΚΝΕ. Η Φεβρουαρινή Συνδιάσκεψη έκλεισε οριστικά την παιδική περίοδο της Ομοσπονδίας και άνοιξε καινούργιους ορίζοντες για την μαζικοποίηση και την στερέωση της ΟΚΝΕ, με την ανάπτυξη της δουλιάς της μέσα στις μάζες.*¹³⁰ Και σύμφωνα με τον Α. Φλούντζη, κομμουνιστή φοιτητή της ιατρικής και οργανωμένου μέλους της Κ.Ν.Α.: *στάθηκε σταθμός στην ιστορία της και [...] εκτός από την ομόφωνη καταδίκη του λικβινταρισμού η Συνδιάσκεψη συζήτησε το πρόβλημα της κινητοποίησης της εργαζόμενης και της σπουδάζουσας νεολαίας της χώρας μας και την οργάνωση της πάλης της για την επίλυση των οικονομικών, κοινωνικών, πολιτιστικών και πολιτικών προβλημάτων της.*¹³¹ Την ίδια εντύπωση μεταφέρει και η αρθρογραφία στο επίσημο όργανο του Κ.Κ.Ε., την Κομμουνιστική Επιθεώρηση: *Η δράση μέσα στο Πανεπιστήμιο κατόπι από απόφαση του Συνεδρίου της Ομοσπονδίας η οποία επικυρώθηκε από την Κ. Επιτροπή του Κόμματος, αφίνεται στην Ομοσπονδία. Πέρσυ πρώτη φορά άρχισε μια συστηματική και οργανωμένη δράση πάνω στην παραπάνω απόφαση. Τ' αποτελέσματα είναι ικανοποιητικά. Σήμερα έχουμε αρκετούς πυρήνες κατά σχολή Πανεπιστημίου με αρκετά μέλη και συμπαθούντες και με κυκλοφορία «Νεολαίας» στο Πανεπιστήμιο που φτάνει τα 400 φύλλα. Βέβαια αν ληφθεί υπ' όψει ο αριθμός των σπουδαστών (10.000) κατά μέσο όρο (μιλούμε για κείνους που φοιτούν) κι' αν ακόμα απ' αυτούς αφαιρέσουμε τους πλούσιους που αποτελούν ένα σοβαρό ποσοστό, μόλα ταύτα μένει πολύ να κάνουμε.*¹³²

¹²⁹ Βλ. Χρ. Τσιντζιλώνης, *ό.π.*, σ. 115-116.

¹³⁰ Στο ίδιο, σ. 129.

¹³¹ Βλ. Α. Φλούντζης, *ό.π.*, σελ. 206.

¹³² «Εισηγητική έκθεση για το προλεταριακό κίνημα των νέων στη χώρα μας», *Κομμουνιστική Επιθεώρηση, (Παράρτημα), χ.χ.*, σελ. 4. Η εισηγητική έκθεση κυκλοφορεί σε μορφή εξασέλιδου

Τον Μάρτιο του 1927, πολύ πριν εκδηλωθούν οι πρώτες μεγάλες κινητοποιήσεις των φοιτητών, η Νέα Αγωγή ανέφερε: Η ταξική συνειδητοποίηση προχωρεί ολοένα και πιο βαθύτερα, μέσα στις φοιτητικές μάζες. Το φοιτητικό προλεταριάτο της χώρας μας, στη μεγάλη του πλειοψηφία έχει σπάσει πια τα δεσμά της αντιδραστικής παιδείας και επιστήμης και γεμάτο πίστη στην αβριανή κοινωνία αγκαλιάζει ολόψυχα το απολυτρωτικό κίνημα των εργαζόμενων μαζών. Τα σωβινιστικά, προγονόπληκτα και μεσαιωνικά κηρύγματα μερικών «σοφών κορυφών» της επίσημης επιστήμης ή οι δειλές και σπασμωδικές αντιδραστικές εκδηλώσεις μερικών «πατριοφυλάκων» φοιτητών -των νέων «της καλής κοινωνίας»- απαντούν την περιφρόνηση, την ειρωνία, την αηδία ή πνίγονται μέσα στην πιο έντονη αποδοκιμασία. Το αστικό πανεπιστήμιο υπηρετεί –συνειδητά ή ασυνείδητα- την κυρίαρχη μειοψηφία των παρασίτων κι εκμεταλλεφτών, αντιδρά στην ταξική συνειδητοποίηση των φοιτητών και επιμένει να μορφώνει πιστούς της αστικής λατρείας. Μα οι φοιτητές –βουτηγμένοι στην ίδια με τις λαϊκές μάζες βιωτική αθλιότητα- κλείνουν τ' αφτιά τους στην πλαυερή λογοκοπία των «πνευματικών τροφών» τους, και ωδηγημένοι από τη φωνή και τις ανάγκες της ζωής και της κοινωνικής πραγματικότητας, και ωπλισμένοι με το ακαταμάχητο όπλο του επαναστατικού Μαρξισμού, αγωνίζονται συμμαχικά με τις λαϊκές μάζες, για μια κοινωνία που δεν θα κλείνη μέσα της τέτια αντιλαϊκά πανεπιστήμια. [...] Οι φοιτητές είναι και θα μείνουν ορμητικοί, απειθάρχητοι, επαναστατικοί. Ορμητικοί προς το αληθινό φως και την πραγματική αλήθεια, απειθάρχητοι στις ύπουλες «προς Δημόνικον παραινέσεις» και επαναστατικοί ενάντια στην αστική κόλαση και για μια απολύτρωση δική τους και του λαού τους.¹³³ Η παράθεση του σχολίου του περιοδικού αποσκοπούσε στην ανάδειξη κάποιων στοιχείων. Πέρα από την ξύλινη γλώσσα, γλώσσα που ξεπερνά σε μερικά σημεία ακόμα και αυτήν του Ριζοσπάστη, στους δογματισμούς και στην απολυτότητα των κομμουνιστών συντακτών του, οι ίδιοι ενέτασσαν συλλήβδην το φοιτητικό σώμα σ' ένα χώρο που δεν άνηκε. Το φοιτητικό προλεταριάτο ούτε είχε σπάσει τα δεσμά της αντιδραστικής παιδείας, ούτε επρόκειτο να το κάνει, στην μεγάλη του πλειοψηφία, έτσι όπως το πρόβαλλε το περιοδικό. Ούτε τα κηρύγματα των σοφών κορυφών και οι εκδηλώσεις των πατριοφυλάκων φοιτητών αντιμετωπίζονταν με περιφρόνηση από το σύνολο των φοιτητών. Αυτό όμως που αξίζει να επισημανθεί είναι η «εμφάνιση» των φοιτητών σ' ένα παιδαγωγικό περιοδικό, έντυπο που όπως έχει αναφερθεί κυκλοφορεί κάτω από τις ιδεολογικές παραινέσεις του Κ.Κ.Ε. και η επιμονή του ότι την περίοδο αυτή, στις αρχές του 1927, κάτι άλλαζε μέσα στο σώμα των φοιτητών. Για

φυλλαδίου και δεν φέρει ημερομηνία έκδοσης. Από διάφορα στοιχεία, ιδίως από την αναφορά σε πρόσφατη έκδοση του Νέου Λενινιστή, συμπεραίνουμε με σχετική βεβαιότητα, ότι κυκλοφορεί κατά το 1927.

¹³³ «[Ρουμπρ. Σημειώματα], Χωρίς τίτλο», *Η Νέα αγωγή*, τ. 3, χρόνος Α', Μάρτης 1927, σ. 16.

την περίοδο που μελετάμε, έχει παρατηρηθεί, ιδίως στα τέλη του 1927 μια αύξηση στις οργανώσεις νεολαίας του Κ.Κ.Ε., αλλά τα στοιχεία δεν είναι ακριβή.¹³⁴ Το ίδιο φαίνεται να ισχύει και στις φοιτητικές του οργανώσεις, αλλά όσο και αν μεγάλωσε ο αριθμός των πολιτικοποιημένων φοιτητών σε σχέση με τις 10.000 των εγγεγραμμένων του Πανεπιστημίου, φαντάζει μικρός. Το πόσο δυναμική ήταν η επιρροή τους πάνω στο σύνολο των φοιτητών και πόσο μεγάλος ήταν ο κίνδυνος προσηλυτισμού στις κομμουνιστικές ιδέες, είναι κάτι αμφισβητήσιμο.

Η «στροφή» και η έμφαση που άρχισε να δίνει η κομμουνιστική αριστερά στην πανεπιστημιακή νεολαία αποδεικνύεται και στην έντυπη παραγωγή της. Πέρα από τις εκδόσεις της Ο.Κ.Ν.Ε.,¹³⁵ που αφορούσαν γενικά στην νεολαία, από το 1927 κυκλοφόρησαν από τους κομμουνιστικούς πυρήνες των κυριότερων σχολών του Πανεπιστημίου έντυπα ή πολυγραφήμενα τετρασέλιδα, όργανα των επιμέρους πυρήνων στις κατά τόπους Σχολές. Από τον Φεβρουάριο του 1927, με πρώτο χρονολογικά *Το Επαναστατικό Δίκηρο, Όργανο του Κομμουνιστικού Πυρήνα της Νομικής Σχολής*, εκδόθηκαν η *Επανάσταση, Όργανο του Κομμουνιστικού Πυρήνα της Φιλοσοφικής Σχολής* και αργότερα από τον ίδιο πυρήνα τη *Φλόγα*. Ακολούθησε η *Σπίθα, Όργανο του Κομμουνιστικού Πυρήνα της Ιατρικής Σχολής*. Τα έντυπα αυτά συνέχισαν εκδοτικά το *Δελτίο της Οργάνωσης των Κομμουνιστών Σπουδαστών*¹³⁶ και υποκατέστησαν την παρουσία της εφημερίδας *Φοιτητικό Βήμα. Όργανο πάλης των σπουδαστών*, που κυκλοφόρησε το 1926, πριν την δικτατορία ως όργανο της Κομμουνιστικής Νεολαίας Αθήνας και επανεκδόθηκε το 1928 από την ομάδα των αριστερών φοιτητών που διαγράφηκαν από την Ο.Κ.Ν.Ε. και ακολούθησαν τον Παντελή Πουλιόπουλο.¹³⁷ Οι διώξεις μέσα

¹³⁴ Ο Χ. Τσιντζιλώνης αναφέρει ότι σύμφωνα με τα όχι πολύ ακριβή στοιχεία που δημοσιεύθηκαν στην «Βιβλιοθήκη του Νεού Λενινιστή», το 1928 η Ο.Κ.Ν.Ε. αριθμούσε στο τέλος του 1927, 1886 μέλη, κυρίως εργάτες, ενώ το 7% εμφανίζεται ως διάφοροι, πιθανόν φοιτητές. Βλ. *ό.π.*, σελ. 135-136.

¹³⁵ Η Ο.Κ.Ν.Ε. από το 1922 έως το 1936 με διακοπές στην έκδοσή της εξέδιδε στην Αθήνα την *Νεολαία, Όργανο της Ομοσπονδίας Κομμουνιστικών Νεολαίων της Ελλάδος*, που αποτελούσε το κεντρικό δημοσιογραφικό όργανό της. Παράλληλα από τον Δεκέμβριο του 1926 κυκλοφόρησε ο *Νέος Λενινιστής, Δεκαπενθήμερο Δελτίο της Ομοσπονδίας Κομμουνιστικών Νεολαίων* και αποτελεί το θεωρητικό και το καθοδηγητικό όργανο της Ο.Κ.Ν.Ε. Βλ. Κ. Τσικνάκης, *ό.π.* σ. 147-152 και 316-320.

¹³⁶ Το πρώτο τεύχος του περιοδικού κυκλοφόρησε παράνομα τον Απρίλιο 1926 από την Φοιτητική Ομάδα της Κ.Ν.Α. κατά την διάρκεια της παγκαλικής δικτατορίας μεταξύ των φοιτητών του Πανεπιστημίου Αθηνών. Δεν έχουμε στοιχεία ότι συνεχίστηκε η κυκλοφορία του. Στο ίδιο, σ. 304-305.

¹³⁷ Στο ίδιο, σ. 299-301. Βλ. και Ορ. Πετράνος, «[Η αντίδραση στο Πανεπιστήμιο] Μια απάντηση των νέων συνταχτών του "Φοιτ. Βήματος"», *Ριζοσπάστης*, 4/4/1928, σ.1. Ο Παντελής Πουλιόπουλος Γραμματέας της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε. το 1924 στην περίοδο της εσωκομματικής κρίσης κατηγορήθηκε ως «λικβινταριστής», στο Γ' Συνέδριο του Κ.Κ.Ε. το 1927 καταδικάστηκε για τις θέσεις του και τον Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου διαγράφηκε τελικά από το Κόμμα. Την «ομάδα» Πουλιόπουλου απάρτιζαν και άλλα μέλη που είχαν διαφωνήσει με το Κ.Κ.Ε., όπως ο Σ. Μάξιμος, Κ. Σλάβος, Π. Γιατσόπουλος, Τ. Χαϊνογλου κ.ά. βλ. Δημήτρης Λιβιεράτος, *Παντελής Πουλιόπουλος. Ένας διανοούμενος επαναστάτης*, Γλάρος, Αθήνα, 1992.

στον χώρο του Πανεπιστημίου αλλά και έξω από αυτόν αφ' ενός προκάλεσαν την μη τακτική έκδοση των εντύπων και την βραχύβια διάρκειά τους, αφ' ετέρου την σχεδόν παράνομη κυκλοφορία τους. Η εμφάνιση σειράς εντύπων από την πλευρά των πυρήνων της κομμουνιστικής νεολαίας καταδείκνυε την πιο συστηματική οργάνωση και το ενδιαφέρον του Κ.Κ.Ε. απέναντι στο φοιτητικό κόσμο.

Πέρα από τα φοιτητικά έντυπα ιδιαίτερης σημασίας είναι η αύξηση της αρθρογραφίας σχετικά με τα φοιτητικά ζητήματα που παρατηρείται στο επίσημο όργανο του κόμματος, τον *Ριζοσπάστη*. Ας το δούμε πιο αναλυτικά, αναδεικνύοντας τον λόγο γύρω από το Πανεπιστήμιο, αλλά και την στρατηγική και τη δράση των κομμουνιστών μέσα στο φοιτητικό κίνημα.

3.2. Φοιτητικό κίνημα και κομμουνιστική νεολαία

Στις 25 Νοεμβρίου 1926 η εφημερίδα φιλοξένησε δημοσίευμα για την πρώτη κινητοποίηση φοιτητών του Πανεπιστημίου μετά την δικτατορία. Επρόκειτο για την συγκέντρωση των φοιτητών της Φιλοσοφικής, την προηγούμενη μέρα, κατά την οποία διεκδίκησαν την κατάργηση του νομοθετικού διατάγματος που διέλυε τις φοιτητικές οργανώσεις, δείγμα *αντισυνταγματικότητας* που εξακολουθούσε να ισχύει και μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας.¹³⁸ Παράλληλα τέθηκαν σπουδαστικά ζητήματα και κατατέθηκαν αιτήματα, τα οποία συγκεντρώθηκαν σε ψήφισμα.¹³⁹ Δύο είναι τα σημεία, όπως τα πρόβαλε η

¹³⁸ Το Νομοθετικό Διάταγμα που είχε συνταχθεί στις 12 Ιουνίου 1926 από τον παγκαλικό Υπουργό Παιδείας καθηγητή Β. Αιγινίτη, διέλυε όλους τους φοιτητικούς συλλόγους. Βλ. Πανεπιστήμιον Αθηνών, *Σίμου Μενάρδου...*, ό.π., σ.11.

¹³⁹ Ψηφίστηκε η πρόταση και εκλέχθηκε επιτροπή από τους Π. Μέση, Ν. Χατζηγιάννη, Π. Παπά, Π. Σαμαρά, Β. Ανδρουλιδάκη, Κ. Τσέρτο για να επιδώσει το ψήφισμα στην Κοσμητεία της Σχολής, στην Πρυτανεία, στο Υπουργείο και για να διενεργήσει αρχαιρεσίες. Το ψήφισμα τόνιζε τον ακλόνητο αγώνα υπεράσπισης των δικαιωμάτων τους και την καθαίρεση του παθητικού Διοικητικού Συμβουλίου [Ο.Ε.Φ.]. Οι φοιτητές ζητούσαν την κατάργηση του Νέου Οργανισμού του Πανεπιστημίου, λόγω του ανελεύθερου πνεύματός του· την δωρεάν εγγραφή και εξέταση απόρων φοιτητών, την εφαρμογή μονοετούς στρατιωτικής θητείας κατά τα 4 θερινά τρίμηνα των διακοπών (σύμφωνα με το γαλλικό σύστημα), την επανίδρυση και τακτική λειτουργία του Ακαδημαϊκού Οικοτροφείου, την έκδοση συγγραμμάτων από το Εθνικό Τυπογραφείο και επί ατελούς χάρτου, την επέκταση του χώρου Φιλοσοφικής, τις πτυχιακές εξετάσεις τον Ιούνιο μήνα, την λειτουργία

εφημερίδα, που θα άξιζε να επισημανθούν στην πρώτη αυτή συγκέντρωση των φοιτητών. Πρώτον, η απαξίωση των παρευρισκόμενων στην Ομοσπονδία Ελλήνων Φοιτητών (Ο.Ε.Φ.), -η επίσημη οργάνωση τους, προϊόν του Α' Πανσπουδαστικού Συνεδρίου, στα τέλη του 1924, η οποία λειτούργησε ως ένας διάυλος επικοινωνίας μεταξύ των φοιτητών και των πανεπιστημιακών αρχών, πολλές όμως φορές εις βάρος των πρώτων-¹⁴⁰ και στην διοίκησή της, μέλος της οποίας αποδοκιμάστηκε.¹⁴¹ Δεύτερον η ανάληψη ηγετικής θέσης στην συγκέντρωση μέλους της Φοιτητικής Αχτίδας της ΚΝΑ, του φοιτητή της Φιλοσοφικής Θεοφύλακτου Παπακωνσταντίνου.¹⁴² Σε συνδυασμό με το γεγονός ότι στην εκλεγμένη επιτροπή των φοιτητών για την κατάθεση στην Κοσμητεία της σχολής του ψηφίσματος, τρία τουλάχιστον άτομα άνηκαν στην ίδια οργάνωση,¹⁴³ είναι σαφές ότι η κομμουνιστική παράταξη των φοιτητών, μετά την δικτατορία, επιδίωξε να δείξει μια δυναμικότερη δράση και να επέμβει συστηματικά στον φοιτητικό χώρο.

Στις 18 Φεβρουαρίου 1927, ύστερα από προκήρυξη επιτροπής φοιτητών της Ιατρικής Σχολής, έγινε συγκέντρωση στα Προπύλαια του Πανεπιστημίου. Είχε προηγηθεί, στις αρχές Φεβρουαρίου, υποβολή νομοσχεδίου στην Βουλή προς έγκριση από το υπουργείο Παιδείας, για

προπαρασκευαστικής σχολής για την εισαγωγή στο Πανεπιστήμιο. Βλ. «Αι απαιτήσεις των φοιτητών. Η χθεσινή μεγάλη συγκέντρωσις των», *Ριζοσπάστης*, 25/11/1926, σ. 4.

¹⁴⁰ Η σχέση των φοιτητών με την Ο.Ε.Φ. ήταν ιδιαίτερα διαταραγμένη. Η Διοίκησή της αποτελείτο κυρίως από φοιτητές συντηρητικών αρχών, άτομα μέσω της οποίας επεδίωκαν την *κοινωνική αναρρίχηση και την καταξίωση*. Η πολιτική της ήταν μετριοπαθής και πιο διαλλακτική απέναντι και στις δύο πλευρές και κυρίως, στις περιπτώσεις που θα όφειλαν μια πιο μαχητική και πιεστική πολιτική συμπεριφορά, έδινε την εντύπωση πως προσπαθεί να συγκρατήσει το φοιτητικό κίνημα. Σε συγκεκριμένες περιπτώσεις φαινόταν σαν να δραστηριοποιούνταν τα μέλη του Προεδρείου της κάτω από την αφόρητη πίεση των πραγμάτων. Συμμεριζόταν τα αιτήματα των φοιτητών αλλά μερικές φορές οι συνθήκες την οδηγούσαν να τα υιοθετήσει, όταν φοβόταν ότι κάποιοι άλλοι με δυναμικότερη πολιτική θα αναλάμβαναν πρωτοβουλία. Η ενόχληση για την δράση της δεν αφορούσε αποκλειστικά τους κομμουνιστές φοιτητές, ήταν διάχυτη και στους υπόλοιπους και τους ανένταχτους, που έδειχναν πολλές φορές μια δυσπιστία απέναντι στην πολιτική της. Διάχυτη στους φοιτητές ήταν η δυσαρέσκεια και απέναντι στους επιμέρους Συλλόγους των κατά τόπους Σχολών, που συγκροτούσαν την Ο.Ε.Φ., όπως και η ανάγκη για πιο συστηματική οργάνωση των φορέων τους. Σε αρκετές περιπτώσεις οι φοιτητές επέλεξαν να εκλέξουν Επιτροπές που δεν συνδέονταν με την Ο.Ε.Φ. για την διεκδίκηση των αιτημάτων τους.

¹⁴¹ Κλήθηκε σε απολογία η φασιστική -όπως αποκαλέστηκε από τους φοιτητές- Διοίκηση [...] Επιχειρώντας να απολογηθεί ο υπηρέτης του Γκίνου - Μείμαρη, Πατριαρχέας παρ' ολίγο να λιντσαριστεί. Βλ. «Αι απαιτήσεις των φοιτητών...», ό.π.

¹⁴² Ο Θεοφ. Παπακωνσταντίνου μαρξιστής διανοητής του μεσοπολέμου, πρώην αρχαιομαρξιστής, στην περίοδο που μας αφορά είναι οργανωμένο μέλος της φοιτητικής παράταξης της Ο.Κ.Ν.Ε. αλλά ανήκει στην «αριστερή αντιπολίτευση» μέσα στην οργάνωση. Διώκεται σύντομα ως λικβινταριστής, και τάσσεται μαζί με τον Γ. Κορδάτο και μαζί και με τον Ανδρέα Ζεβγά [Αιμίλιο Χουρμούζιο] επανεκδίδουν το περιοδικό *Νέα Επιθεώρηση*. Παράλληλα αρθρογραφεί στο τροτσκιστικό περιοδικό *Σπάρτακος*. Στην συνέχεια αποχωρεί από το κομμουνιστικό κίνημα και σε μεγάλη ηλικία καταλήγει στον αντικομμουνισμό. Βλ. Παναγιώτης Νούτσος, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974*. τομ. Γ', (1926-1955), Γνώση, Αθήνα, 1993, σ. 205-207 και 633-639.

¹⁴³ Τα τρία μέλη της, που με σιγουριά γνωρίζουμε, από τις εγγραφές του Ριζοσπάστη, ότι άνηκαν εκείνη την περίοδο στον Φοιτητικό Πυρήνα της Φιλοσοφικής είναι οι Βαγγέλης Ανδρουλιδάκης, Πάνος Παπάς, Τσέρτος Κώστας. Βλ. και Α. Φλούντζης, ό.π., σ. 214.

την τροποποίηση του πανεπιστημιακού οργανισμού σχετικά με τις εγγραφές και τις εξετάσεις των φοιτητών.¹⁴⁴ Συζητήθηκαν φοιτητικά ζητήματα, όχι μόνο της Ιατρικής Σχολής, αλλά και των υπολοίπων, αφού στο κάλεσμα για την συγκέντρωση ανταποκριθήκαν και φοιτητές άλλων σχολών. Ανάμεσα στα θέματα ήταν και η απαλλαγή των στρατευθέντων φοιτητών από τις εξετάσεις. Παράλληλα τονίστηκε και η ανάγκη δημιουργίας μιας ισχυρής παμφοιτητικής οργάνωσης. Η συγκέντρωση πήρε πιο δυναμική μορφή, αφού σύμφωνα με τον Ριζοσπάστη κατέληξε σε διαδήλωση στη Βουλή και κατάθεση ψηφίσματος.¹⁴⁵ Την συγκέντρωση ηθέλησαν να διαλύσουν πολλοί φοιτηταί -παιδιά βιομηχάνων και γαιοκτημόνων καθώς και πολλά μέλη της στενής Επιτροπής της Ιατρικής. Χαρακτηριστικόν όμως ήτο το πνεύμα της αλληλεγγύης μεταξύ των απόρων φοιτητών, οίτινες εκράτησαν αυτήν μέχρι τις 7.30μ.μ., απειλήσαντες συνάμα τους ζητούντας την διάλυσιν. Από την συγκέντρωσιν δεν έλειψεν η απαραίτητος κουστωδία χωροφυλάκων, χαφιέδων και αστυφυλάκων, αποδοκιμασθείσα αγρίως υπό πάντων.¹⁴⁶ Και στην συγκεκριμένη περίπτωση η επταμελής επιτροπή που παρουσιάστηκε στην Βουλή αποτελείτο από τρεις φοιτητές που ανήκαν σε κομμουνιστικούς πυρήνες του Πανεπιστημίου.

Στα τέλη Μαρτίου του 1927 η Ο.Ε.Φ. διοργάνωσε συγκέντρωση φοιτητών του Πανεπιστημίου Αθηνών, αλλά και σπουδαστών των άλλων σχολών. Τονίστηκε η ανάγκη μεγαλύτερης επαγγελματικής οργάνωσης και συζητήθηκαν σπουδαστικά ζητήματα. Και σε αυτήν την συγκέντρωση η αριστερή παράταξη των φοιτητών έκανε αισθητή την παρουσία της με την ομιλία του Λ. Χρονόπουλου, φοιτητή της Φυσικομαθηματικής, που ανέπτυξε την αντίθεση μεταξύ πλούσιων και φτωχών φοιτητών παρά την αντίδραση ορισμένων πρώτων. Εγκρίθηκε ψήφισμα που ζητούσε την παροχή οικονομικών παροχών στους φτωχούς φοιτητές, την τελειοποίηση της επιστημονικής κατάρτισης και την κατάργηση του Πειθαρχικού Ουλαμού Καλπακίου. Προτάθηκε και η αποστολή χαιρετιστηρίου μηνύματος στους Κινέζους φοιτητές. Προς το τέλος της συγκέντρωσης οι αντιδραστικοί φοιτητές με την αστυνομία διέλυσαν την συγκέντρωση κάτω από τις αποδοκιμασίες των φτωχών φοιτητών.¹⁴⁷

Τον Μάιο του ίδιου χρόνου κατά την διάρκεια συζήτησης νομοσχεδίου του Υπουργείου Παιδείας για τους στρατευθέντες φοιτητές στην Βουλή δημοσιεύθηκε στον Ριζοσπάστη άρθρο με την υπογραφή

¹⁴⁴ «Υποβλήθη Νομοσχέδιον εγγραφής και εξετάσεων των φοιτητών», *Ριζοσπάστης*, 4/2/1927, σ. 4.

¹⁴⁵ Η διορισμένη επιτροπή, αντιπροσώπευε όλες τις Σχολές και αποτελείτο από τους Δ. Τσιλιμίδο (Νομική), Σπ. Λουκέρη (Φιλοσοφική), Λ. Χρονόπουλο (Φυσικομαθηματική), Φ. Μακρή (Φαρμακευτική), Β. Βασιλείου (Ιατρική), Οικονόμου (Οδοντιατρική) και Γιαννούση. βλ. «Η χθεσινή παμφοιτητική συγκέντρωσις», *Ριζοσπάστης*, 19/2/1927, σ. 4.

¹⁴⁶ Στο ίδιο.

¹⁴⁷ «Η χθεσινή συγκέντρωσις των φοιτητών. Ο χαιρετισμός εις τους κινέζους φοιτητάς», *Ριζοσπάστης*, 29/3/1927, σ. 4.

«Προλετάριος Φοιτητής» που ασκούσε κριτική στο πανεπιστημιακό ξεχαρβάλωμα και στην εκπαιδευτική πολιτική και συγκέντρωνε σε μια ολοκληρωμένη παράθεση, τα προβλήματα των φοιτητών σε σχέση με τα σπουδαστικά τους ζητήματα. Ο συντάκτης θεωρούσε, ότι το νομοσχέδιο έδωσε αφορμή να γίνει πλατύτερη ανακίνηση στην Βουλή και στον τόπο της κατάστασης που παρουσιάζει το Πανεπιστήμιο. Διαπιστώθηκε αναπηρία νέων επιστημόνων, κύμα αμάθειας και μαλλιαρισμού και αποδόθηκαν όλα ανεξαιρέτως στα ευεργετήματα που δόθηκαν κατά καιρούς και ιδίως στα τελευταία χρόνια στους φοιτητές. [...] Για το φαινόμενο δεν έφταιγε μόνο η κατάσταση τα τελευταία πέντε χρόνια με τους στρατευθέντες φοιτητές, που γυρίζοντας πίσω καταστραμένοι οικονομικά οι πióτεροι θα ήταν αδύνατο να ακολουθήσουν εξ' αρχής σπουδές στο Πανεπιστήμιο. Θα έπρεπε να χορηγηθεί μεγάλη πίστωση από το Κράτος, να γίνουν πενταπλάσια τα φροντιστήρια για να ασκηθούν όλοι, δωρεάν τροφή και κατοικία στους φοιτητές του Μετώπου για να μπορούν να πάρουν δίπλωμα. Φέτος τελειώνει η παρένθεση με τους στρατευθέντες και το Πανεπιστήμιο μπαίνει στην κανονική του τροχιά. Εκτελεί λοιπόν τον προορισμό του; Οι κανονικοί και τακτικοί φοιτητές βγαίνουν σοβαροί επιστήμονες; Αυτά τα ζητήματα οι αστοί βουλευτές μόνο επιπόλαια τα έθιξαν. Εμείς θαρρούμε ότι Ελληνικό Πανεπιστήμιο σε πραγματικό επιστημονικό ύψος δεν υπήρξε ποτέ και πολύ περισσότερο δεν υπάρχει τώρα γιατί [...] το Κράτος οι καθηγητές και η πρυτανείες του το έκαναν μια κωμική παρωδία του Πανεπιστημίου. Από την άλλη η ανυπαρξία πραγματικών φοιτητικών οργανώσεων και η φανερή αδράνεια και αδιαφορία (εξόν από την ύπαρξη μιας αριστερής παράταξης) του φοιτητικού κόσμου υποβοήθησαν την κατάσταση αυτή. Θα απαριθμήσω μερικές αιτίες που συνετέλεσαν πολύ για το πανεπιστημιακό κατάντημα: η ύπαρξη μιας στραπατσαρισμένης, δογματικής, στενοκέφαλης μέσης εκπαίδευσης που φουρνίζει το Πανεπιστήμιο όχι μόνο αμόρφωτους μα και στενοκέφαλους ανθρώπους να γίνουν επιστήμονες. Η έλλειψη πρακτικών λυκείων και επομένως στην παραγνώριση των φυσικών επιστημών. Η ύπαρξη του γλωσσικού προβλήματος μέσα στο οποίο χαροπαλεύει ο νεότερος φοιτητικός κόσμος και το οποίο ποτέ δεν θα λύσει η αστική εκπαίδευση. Η επέμβαση της πολιτικής στο Πανεπιστήμιο που ανέβαζε και κατέβαζε καθηγητές χωρίς να παίρνει διόλου υπόψη την επιστημονική αξία ή ατζαμοσύνη (δες και Αλιβιζάτο «καθηγητή» Εξαρχόπουλο, Βορέα κλπ.). Ο συγγενολογικός τρόπος εκλογής διδακτικού προσωπικού που εξελίχθηκε σε μια πραγματική κληρονομικώ δικαίωματι κατοχή του Πανεπιστημίου και επομένως σε αποκλεισμό κάθε πραγματικής αλλά ανεπιθύμητης επιστημονικής αξίας. Η έλλειψη συγγραμμάτων και φοιτητικών βιβλιοθηκών που αναγκάζει τους φοιτητές να πασαλείβονται με σημειωσούλες και τετραδιάκια. Η για χρόνια ύπαρξη κενών εδρών καθηγητικών για λόγους το περισσότερο ιδιοτελείς και προσωπικούς. Η πρωτόγονη κατάσταση στην οποία βρίσκεται η πρακτική εξάσκηση των

φοιτητών, φροντιστήρια ανεπαρκή μέχρι γελοιότητας, τέλεια αδιαφορία των καθηγητών και του διδακτικού προσωπικού ανεπάρκεια ή έλλειψη επιστημονικών οργάνων, εργαστηρίων, κλινικών, αιθουσών παραδόσεων. [...] Σε όλα αυτά πρέπει να προστεθεί η μέτρια, ως επί το πλείστον, οικονομική κατάσταση των φοιτητών που τους αναγκάζει να μην μπορούν να παρακολουθήσουν συστηματικά [...] Η έλλειψη κάθε είδους υποστήριξης εκ μέρους του κράτους στους φοιτητές (φτηνά εισιτήρια, κατοικία, φαΐ κλπ.). Πελώρια δίδακτρα και εξέταστρα και η πρόστυχη ιστορία των καθηγητών που εκβιάζουν τους φοιτητές να αγοράσουν το σύγγραμμα και τέλος η υποχρεωτική στράτευση των φοιτητών στα πρώτα τους φοιτητικά χρόνια που θα τους κολλήσει την σφραγίδα της προσωρινότητας και του μπαλώματος για όλο το φοιτητικό και επιστημονικό τους βίο. [...] να γιατί έχουμε την ξεκάθαρη γνώμη πως δεν υπάρχει Ελληνικό πανεπιστήμιο που να βγάζει σωστούς επιστήμονες, ούτε μπορούν να υπολογιστούν για τέτοια τα αντιδραστικά και στενόκαρδα όντα που αναγορεύονται «καθηγητές» από την σοφία του Βορέα και του Εξαρχόπουλου, ούτε οι γιατροί που δεν έπιασαν ποτέ άρρωστο στα χέρια τους. Γενικά η επιστημονική-διδακτική συγκρότηση του Πανεπιστημίου, ο μηχανισμός και η λειτουργία του είναι δεκάδες χρόνια πίσω από τα πανεπιστήμια της Ευρώπης, της αστικής Ευρώπης, για να μην μιλήσω για τα ρωσικά [...] Και είναι φοβερή επιπολαιότητα, μάλλον σκόπιμη συσκότιση, να προσπαθεί το υπουργείο της Παιδείας να ρίχνει τα αίτια στα «ευεργετήματα» που δόθηκαν στους φοιτητές. Και φυσικά δεν θα καλυτερεύσει η κατάσταση όσο δεν χτυπηθεί το κακό στις αιτίες του. [...] Η μόνη εγγύηση για μια βαθμιαία βελτίωση της κατάστασης είναι η συμμετοχή των φοιτητών στην διοίκηση του Πανεπιστημίου [...] έτσι θα μπορέσουν λιγότερο δύσκολα να επιτύχουν όλα τα αιτήματά τους, που εφαρμοζόμενα να επιφέρουν και την θεραπεία όλης αυτής της πανεπιστημιακής κακοδαιμονίας. Θα μπορέσουν να βγουν φτηνά συγγράμματα στο Εθνικό τυπογραφείο, θα πάψουν οι καθηγητές να ληστέβουν τους φοιτητές, θα γίνουν φοιτητικά οικήματα και συσσίτια, θα ελαττωθούν τα δίδακτρα, θα πληρωθούν οι κενές έδρες άμα υπάρχει και φοιτητικός έλεγχος στους προσωπικούς ανταγωνισμούς, θα πάψει το Πανεπιστήμιο ν' αποτελεί τσιφλίκι ορισμένων οικογενειών, θα ιδρυθούν αίθουσες φροντιστηρίων και παραδόσεων και γενικά θα αναγκαστεί το Κράτος να δώσει πολύ μεγαλύτερη προσοχή από αυτή που δίνει σήμερα. Έτσι μονάχα θα αποκτήσει η Ελλάδα Πανεπιστήμιο και επιστήμονες. Και επαναλαμβάνω, μονάχη εγγύηση και ελπίδα γι' αυτό είναι οι φοιτητικές οργανώσεις που δυστυχώς είναι πολύ μακριά ακόμα από σοβαρόν αγώνα και οι κομμουνιστικοί φοιτητικοί πυρήνες που έχουν αρκετή πείρα και ικανότητα για να δουλέψουν όσο πρέπει.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Προλετάριος φοιτητής, «Το πανεπιστημιακό ξεχαρβάλωμα. Τα πραγματικά του αίτια», Ριζοσπάστης, 18/5/1927, σ. 2. Άξιο αναφοράς είναι και το σημείωμα της εφημερίδας κάτω από το άρθρο, που επεμβαίνει και «διορθώνει» τον συντάκτη επισημαίνοντας ότι, όσο για την φράση «έτσι

Τα πράγματα κατά την έναρξη του πανεπιστημιακού έτους, 1927-1928, μεταβλήθηκαν. Όπως έχει προαναφερθεί οι πανεπιστημιακές αρχές εφάρμοσαν μια πιο σκληρή μέθοδο αντιμετώπισης των φοιτητικών αιτημάτων, ιδίως αυτών που εκπορεύονταν από τις οργανώσεις της Αριστεράς. Η πολιτική αυτή δεν ήταν τυχαία. Διαμορφώθηκε από την μαζικότητα και τη δυναμική των κινητοποιήσεων των φοιτητών, αλλά και από την επικίνδυνη «εμφάνιση» στο προσκήνιο των κομμουνιστών φοιτητών πρόθυμων και έτοιμων να διαχειριστούν τα αιτήματα της φοιτητικής κοινότητας.

Τον Αύγουστο του 1927, σε μια περίοδο που το Πανεπιστήμιο δεν λειτουργούσε και οι φοιτητές απουσίαζαν, κατόπιν επαφών Πρυτανείας και Υπουργείου Παιδείας, αποφασίστηκε με μια νέα διάταξη η αύξηση των διδάκτρων και των εξετάστρων.¹⁴⁹ Την 1η Οκτωβρίου, με την έναρξη της ακαδημαϊκής χρονιάς, η Κομμουνιστική Αχτίδα κάλεσε τα μέλη της και τους «συμπαθούντες» στην παμφοιτητική συγκέντρωση για το θέμα αυτό, διοργανωμένη από τον Σύλλογο Φοιτητών Νομικής, στο Δημοτικό Θέατρο, τονίζοντας ότι *κάθε μη αρκετά δικαιολογημένη απουσία θα τιμωρηθή αυστηρά*.¹⁵⁰ Την συγκέντρωση άνοιξε ο πρόεδρος της Ομοσπονδίας Ελλήνων Φοιτητών, Ι. Σκαλτσάς και διάβασε ψήφισμα που είχε συντάξει η Ομοσπονδία και επεδίωξε την λήξη της συγκέντρωσης. Ύστερα όμως από την επιμονή των παρευρισκομένων φοιτητών να συνεχιστεί η συνέλευση, κατέβηκε το αντιδραστικό προεδρείο και εξελέγη προσωρινή Επιτροπή. Ο Πάνος Παπάς, μέλος της Κομμουνιστικής Αχτίδας μίλησε για τα *αντιδραστικά μέτρα του Κράτους, για τον αποκλεισμό των φτωχών φοιτητών και την επιδίωξη να καταστήσουν το Πανεπιστήμιο κτήμα της αριστοκρατικής νεολαίας*. Κατατέθηκε ψήφισμα το οποίο ενέκρινε τα αιτήματα του Παπά και αποφασίστηκε να επιδοθεί στο Πολιτικό Γραφείο.¹⁵¹ *Οι αντιδραστικοί κλείνουν τα φώτα και αρπάζουν το ψήφισμα, κάτι που οδήγησε τελικά σε συμπλοκές μεταξύ φοιτητών και στο ξυλοκόπημα του αντιδραστικού Σκλήρη*. Στη συνέχεια ακολούθησε

μόνο θα αποκτήσει η Ελλάδα Πανεπιστήμιο και επιστήμονες» θα μας επιτρέψει να διαφανήσουμε. Θα πρέπει να προηγηθεί η αλλαγή του καθεστώτος η οποία μόνη μπορεί να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για την κατάρτιση γερών επιστημόνων – εργατών. Στο ίδιο.

¹⁴⁹ Σύμφωνα με τις νέες αυξήσεις οι φοιτητές όλων των ετών της Φιλοσοφικής, Φυσικομαθηματικής και Θεολογικής όφειλαν να πληρώσουν 2.000 δραχ., της Νομικής 2.500, ενώ της Ιατρικής, Φαρμακευτικής, Χημείας και του Οδοντιατρικού Σχολείου 3.500 δραχ. Τα επανεξέταστρα τον Οκτώβριο ορίστηκαν για 100 δραχ. σε κάθε μάθημα, ποσό που πήγαινε στους καθηγητές, όπως και τα εξέταστρα. Οι φοιτητές παράλληλα πλήρωναν 60 δραχ. ετήσια συνδρομή για την Φοιτητική Λέσχη που δεν είχε ακόμα ολοκληρωθεί. Στο ίδιο άρθρο παρατίθενται και οικονομικά στοιχεία για τις προηγούμενες πανεπιστημιακές χρονιές. Σύμφωνα με τα άρθρο οι φοιτητές το 1925 όφειλαν για δίδακτρα 200-300 δραχ., ενώ για το 1926 τα δίδακτρα ανάλογα με το έτος και την Σχολή κυμαινόταν από 460 έως 2060 δραχ. βλ. Ζ.Δ. «Το Πανεπιστήμιο σε αναβρασμό. Ειδική έρευνα του “Ριζοσπάστη”», *Ριζοσπάστης*, 5/10/1927, σ. 1.

¹⁵⁰ «[Κομμουνιστική Νεολαία Αθηνών] Φοιτητική Αχτίδα. Πρόσκληση», *Ριζοσπάστης*, 1/10/1927, σ. 2.

¹⁵¹ Καθώς και στον Πρόεδρο Κυβερνήσεως, τον Υπουργό Παιδείας, τους αρχηγούς κομμάτων, και την Σύγκλητο.

πορεία φοιτητών με επί κεφαλής την εκλεγμένη Επιτροπή για να επιδώσει στο Πολιτικό Γραφείο το ψήφισμα, κατά την διάρκειά της όμως σημειώθηκαν επεισόδια.¹⁵² Η Επιτροπή συνάντησε την επόμενη μέρα τον Υπουργό Παιδείας Θ. Νικολούδη και του επέδωσε το ψήφισμα.¹⁵³ Το ψήφισμα της Επιτροπής της Παμφοιτητικής συγκέντρωσης διεκδικούσε την ελάττωση των διδάκτρων σε 500 δραχμές, την ατελή εγγραφή των αποδεδειγμένων απόρων, την ελάττωση των εξετάστρων, την κατάργηση πρόσθετου τέλους απορριπτομένων, την ελάττωση τέλους έκδοσης πτυχίου. Παράλληλα καλούσε τους φοιτητές να συσπειρωθούν στο πλευρό της.

Η κατάσταση ήταν ιδιαίτερα τεταμένη. Οι φοιτητές ήταν έντονα ενοχλημένοι για τα νέα μέτρα που δυσχέραιναν τις σπουδές τους. Πιθανό γι' αυτό οι παριστάμενοι να απέκρουσαν τις στοιχειώδεις και τυπικές κινήσεις της Ομοσπονδίας τους και να επεδίωξαν, πιο λυσιτελείς ενέργειες από μια νέα Επιτροπή, με πιο δυναμικό χαρακτήρα. Αξίζει να σημειώσουμε ότι από τα μέλη που συνέθεταν την Επιτροπή, η πλειοψηφία άνηκε στην Κομμουνιστική Αχτίδα.¹⁵⁴ Θα μπορούσαμε να πούμε, ότι με την κίνηση αυτή το φοιτητικό σώμα που παρευρέθηκε στην συγκέντρωση, ανέθεσε την ηγεσία και την καθοδήγηση του φοιτητικού κινήματος στους κομμουνιστές φοιτητές. Όχι πιθανόν για τις ιδεολογικές τους πεποιθήσεις, οι οποίες όπως έχει αναφερθεί δεν συνέπαιρναν την πλειοψηφία των φοιτητών, αλλά για την δυναμική και την αποφασιστικότητα που εξέπεμπαν οι λόγοι τους.

Δύο μέρες αργότερα, στις 3 Οκτωβρίου η οκταμελής Επιτροπή κάλεσε η ίδια, απευθείας, τους φοιτητές σε συγκέντρωση στο Θέατρο Απόλλων. Κατά την διάρκεια της λογοδοσίας της Επιτροπής από τον Γ.

¹⁵² Κατά την πορεία προς το Πολιτικό Γραφείο, οι φοιτητές φώναζαν διάφορα συνθήματα. Οι φοιτητές συναντήθηκαν με τον Υπουργό Μεταξά, που εκείνη την ώρα έφτανε, τον αποδοκίμασαν και του έσπασαν τα τζάμια του αυτοκινήτου. Με προτροπή των Μεταξά και Νικολούδη η επιτροπή δεν έγινε δεκτή και αποφάσισαν να προχωρήσουν, πάλι ως πορεία διαμαρτυρίας, στο σπίτι Πρύτανη Αλιβιζάτου. Στα γραφεία της εφημερίδας «Πολιτεία» η διαδήλωση έγινε αργιότερη, επενέβη η αστυνομία και διαλύθηκαν. Στην συνέχεια ανασυντάχθηκαν πάλι στα Προπύλαια και το βράδυ πήγαν στο σπίτι του Πρύτανη, ο οποίος όμως δεν εμφανίστηκε και συγκρούστηκαν πάλι με την αστυνομία που βρισκόταν εκεί. Βλ. «Η φοιτητική νεολαία εν αναβρασμό. Η συγκέντρωσις των μεταβάλλεται εις συλλαλητήριον. Αποδοκιμάζεται παταγωδώς η αντιδραστική εκπαιδευτική πολιτική», *Ριζοσπάστης*, 2/10/1927, σ. 4. Αξίζει να σημειώσουμε ότι ένα από τα ηγετικά στελέχη που αναδείχθηκε στην κινητοποίηση αυτή ήταν ο Μπάμπης Κλάρας.

¹⁵³ Ο Υπουργός τους απάντησε ότι το ζήτημα των κρατικών επιχορηγήσεων προς το Πανεπιστήμιο, δεν είναι ζήτημα το οποίο αφορά τους φοιτητές, καθώς αγνοούν τους λόγους που οδήγησαν στις περικοπές. Εκείνο που πρέπει να ενδιαφέρει τους φοιτητές είναι το ζήτημα της μείωσης των διδάκτρων. Βλ. «Το ζήτημα των πανεπιστημιακών διδάκτρων», *Εμπρός*, 4/10/1927, σ. 3.

¹⁵⁴ Η Επιτροπή αποτελούνταν από τους: Δ. Ρώτα, Π. Παπά, Ελένη Ρουσάκη, Μαν. Γριλωνάκη, Ν. Σαραντόπουλο, Ιάκ. Ζαγκαρόλα, Κ. Παπακωσταντίνου, Τ. Φλούντζη. Βλ. «Η φοιτητική νεολαία εν αναβρασμό...», ό.π. Τα πρώτα τέσσερα μέλη και ο Τώνης [Αντώνης] Φλούντζης, σύνολο πέντε στην οκταμελή Επιτροπή, ήταν οργανωμένοι στους Κομμουνιστικούς Πυρήνες των Σχολών του Πανεπιστημίου. Βλ. και Φλούντζης, ό.π., σελ. 267.

Ρώτα, σύμφωνα με άρθρο του Ριζοσπάστη,¹⁵⁵ γνωστοί τύποι φασιστικών στοιχείων ανηκόντων εις την μοναρχικήν παράταξιν, ως οι Κ. Παπακωνσταντίνος και Σαραντόπουλος¹⁵⁶ προσεπάθησαν βοηθούμενοι υπό της αστυνομίας, όπως προκαλέσωσιν επεισόδια και ματαιωθή η συγκέντρωσις. Για να ηρεμήσουν τα πνεύματα δόθηκε ο λόγος σ' έναν από αυτούς, όστις μετά δεκάλεπτον αρλουμπολογίαν κατά του κομμουνισμού, των αθέων, των μαλλιαρών έφερεν εις τοιούτον σημείον την συγκέντρωσιν, ώστε να αηδιάση και να ζητήση από την επιτροπήν την αφαίρεσιν του λόγου. Δημιουργήθηκαν επεισόδια και συμπλοκή μεταξύ των φοιτητών με την παρέμβαση της αστυνομίας και στο τέλος αποβλήθηκαν οι φασίσται [φοιτητές] δερόμενοι και γιουχαϊζόμενοι από την αίθουσα. Η Επιτροπή συνέχισε την λογοδοσία της,¹⁵⁷ η οποία εγκρίθηκε και επισημάνθηκε η ανάγκη περαιτέρω οργάνωσης στα επιμέρους σωματεία των Σχολών και μονίμου επαφής της Επιτροπής με τις φοιτητικές μάζες. Κατά την διάρκεια της συγκέντρωσης το μέλος της Επιτροπής Ι. Ζαγκαρόλας θέλησε να τονίσει το πολιτικόν αχρωμάτιστόν της. Τα πράγματα όμως δεν ήταν καθόλου έτσι. Μετά από την αποχώρηση των Σαραντόπουλου και Παπακωνσταντίνου από την συγκέντρωση και την Επιτροπή, αυτή συμπληρώθηκε από τρία νέα μέλη, όλοι τους κομμουνιστές φοιτητές, εκτός από τον προαναφερόμενο φοιτητή Ζαγκαρόλα.¹⁵⁸ Η Επιτροπή διαχείρισης του φοιτητικού αγώνα πέρασε χωρίς δυσκολία στα χέρια της κομμουνιστικής οργάνωσης. Και αυτό αποτέλεσε το «κόκκινο πανί» για τους αντιτιθέμενους. Δεν γνωρίζουμε πραγματικά πόσοι ήταν οι φοιτητές που παρακολούθησαν τις συγκεντρώσεις και εξέλεξαν Επιτροπή με μέλη οργανωμένα στην Φοιτητική Αχτίδα. Πιθανόν να μην αποτελούσαν την πλειοψηφία του φοιτητικού σώματος, αλλά θα αποτελούσαν ικανή δύναμη να εκλέξουν εκ μέρους του συνόλου την εκπροσώπησή τους.

Μπροστά στον κίνδυνο ελέγχου και διαχείρισης του φοιτητικού κινήματος από τους κομμουνιστές, οι αντίπαλοί οχυρώθηκαν και αντεπιτέθηκαν. Οι πρώτες αντιδράσεις προήρθαν από το ίδιο το φοιτητικό

¹⁵⁵ Βλ. «Η χθεσινή παμφοιτητική συγκέντρωσις. Αγριο Ξυλοκόπημα και αποδοκιμασία των φασιστών. Ενεκρίθη η λογοδοσία της Επιτροπής», *Ριζοσπάστης*, 4/10/1927, σ. 4.

¹⁵⁶ Πρόκειται για τα μέλη της εκλεγμένης Επιτροπής, βλ. εδώ υποσ. 154.

¹⁵⁷ Κατά την διάρκεια της λογοδοσίας τα μέλη της Επιτροπής Γ. Ρώτας και Π. Παπάς αναφέρθηκαν στο ότι το κράτος από την μια δέσμευε με τον νόμο περί ενοικιοστασίου τους πανεπιστημιακούς πόρους, από την άλλη αδυνατούσε να βρει πόρους για τις εκπαιδευτικές πιστώσεις. Ότι το Πανεπιστήμιο είχε για εισοδήματα, τις πιστώσεις, τα δίδακτρα των φοιτητών και τα έσοδα των ενοικίων. Και ενώ το 1925 δινόταν 7 εκατομμύρια δρχ. κρατική χορήγηση, ο Πάγκαλος την έκοψε στα 3 1/2 εκατομμύρια και παρέμεινε έτσι. Τα ενοίκια των ακινήτων του Πανεπιστημίου ήταν πολύ χαμηλά, άρα το μοναδικό έσοδό του ήταν τα δίδακτρα των 3.500 δρχ. Ο αγώνας των φοιτητών έπρεπε να στραφεί στην χορήγηση πιστώσεων από το Υπουργείο, στην αύξηση των ενοικίων των πανεπιστημιακών μεγάρων και στην άμεση έκτακτη πίστωση. Βλ. «Η χθεσινή παμφοιτητική συγκέντρωσις...», ό.π.

¹⁵⁸ Πρόκειται για τους Πετυχάκη, Α. Χρονόπουλο και Β. Βασιλείου. Στο ίδιο.

σώμα. Σύμφωνα με την εφημερίδα *Εμπρός*, ο Πρόεδρος της Ο.Ε.Φ. Σκαλτσάς, αφού ολοκλήρωσε την ομιλία του στην συγκέντρωση της 1^{ης} Οκτωβρίου στο Δημοτικό Θέατρο, αποχώρησε, ενώ η συγκέντρωση συνεχίστηκε, και είπε εις τον επί κεφαλής της εκεί δυνάμειως χωροφυλακής, όπως διαλύσει τους εν τη αιθούση ευρισκομένους καθ' όσον ούτοι, ως είπεν, δεν είναι φοιτηταί αλλά μάλλον κομμουνισταί.¹⁵⁹ Στην ίδια λογική και η επιστολή επτά φοιτητών της Νομικής σχολής που μιλούσε για προλεταριακόν και εις άκρον ρητορικόν λόγον [του Π. Παπά] προκαλέσαντος την θυμηδιάν, αυτοσχηματισθείσα Επιτροπή, μικροδιαδήλωση από κομμουνιστάς φοιτητάς και άλλους εξ' επαγγέλματος τοιούτους.¹⁶⁰ Ο Πρόεδρος της Ο.Ε.Φ. μετά την συγκέντρωση στο Θέατρο Απόλλων έβγαλε ανακοίνωση που αποδοκίμαζε και δεν αναγνώριζε ως επίσημη την εκλεγμένη Επιτροπή.¹⁶¹ Την ίδια ώρα Επιτροπή από επτά φοιτητές,¹⁶² μεταξύ των οποίων και ο Ν. Σαραντόπουλος που αποχώρησε κάτω από αποδοκιμασίες, σύμφωνα με την αντίθετη πλευρά, από την τελευταία συνέλευση, δημοσίευσε επιστολή διαμαρτυρίας στην οποία μιλούσε για λίγους κομμουνιστάς φοιτητάς λάθρα παρεισφύσαντες υπέδειξαν ως Επιτροπήν την δεκάδα των κομμουνιστών με πρόεδρον τον Παπάν, συντάκτη του «Ριζοσπάστου». Τούτους πάντες οι φοιτηταί του Πανεπιστημίου αποκηρύσσομεν και καλούμεν [...] εις συνέλευσιν άπαντας τους φοιτητάς.¹⁶³ Απαντώντας στις δημοσιευμένες δηλώσεις η εκλεγμένη από την συγκέντρωση Επιτροπή των φοιτητών αφού διέψευσε κατηγορηματικά ότι ο Π. Παπάς ήταν συντάκτης του *Ριζοσπάστη*, αμφισβήτησε ότι η ανακοίνωση προέρχεται από την Ο.Ε.Φ. και δήλωσε ότι η Επιτροπή των κ.κ. Σταυρούλια, Σκλήρη κλπ. αυτοσχεδιασθείσα άνευ ουδεμίας εγκρίσεως συνελεύσεως δεν εκπροσωπεί ουδένα [...] Η αποκήρυξις μας υπό της Ομοσπονδίας των Φοιτητών είνε αποκήρυξις μόνο

¹⁵⁹ «Η χθεσινή θορυβώδης φοιτητική διαδήλωση κατά της αυξήσεως των πανεπιστημιακών διδάκτρων», *Εμπρός*, 2/10/1927, σ. 5.

¹⁶⁰ «Οι φοιτηταί αποκηρύσσουν τας κομμουνιστικάς ενεργείας», *Εμπρός*, 5/10/1927, σ. 2.

¹⁶¹ Δηλούμεν προς άπαντας τους Φοιτητάς ότι η χθεσινή συγκέντρωσις εις τον «Απόλλωνα» και η επιτροπή αυτής ουδεμίαν σχέσιν ή εξουσιοδότησιν εκ μέρους των επισήμων σχολικών Συλλόγων, οίτινες ανήκουν εις την Ομοσπονδίαν, έχουν. Η Ομοσπονδία εξακολουθούσα τας ενεργείας της προς ευνοϊκήν λύσιν του Φοιτητικού ζητήματος συμφώνως προς την εντολήν της 1ης Οκτωβρίου, θα ανακοινώση τ' αποτελέσματα αυτών εντός ολίγου, συνιστά δε εις την αυτοσχεδιασθείσαν επιτροπήν ως αντιπροσωπεία των φοιτητών να παύση ακάρπους ενεργείας, ίνα μη, λόγω του χρωματισμού της ως κομμουνιζούσης, παρακωλύη το έργον ημών, το εξυπηρετούν τα φοιτητικά συμφέροντα και μόνον τα φοιτητικά συμφέροντα». Ο Πρόεδρος [Π. Σκαλτσάς]. Βλ. «Το ζήτημα των πανεπιστημιακών διδάκτρων...», ό.π.

¹⁶² Η Επιτροπή αυτή αποτελείτο από τους Χρ. και Μ. Σκλήρη, Ν. Σταυρούλια κ.ά. φοιτητές, οι οποίοι σύμφωνα με τον Αντ. Φλούντζη και την χρήση των ονομάτων αυτών από τον *Ριζοσπάστη*, άνηκαν - μαζί με τον Π. Πατριαρχέα- στην ομάδα των πολύ συντηρητικών φοιτητών.

¹⁶³ Η επιστολή δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Πολιτεία* στις 4/10/1927. Το αντιγράφο από το βιβλίο του Α. Φλούντζη, ό.π., σ. 275. Σύμφωνα με άρθρο του *Ριζοσπάστη* η συνέλευση των φοιτητών υπό της φασιστικής αντιδραστικής κλίμακας των οργάνων της Συγκλήτου του Πανεπιστημίου που αναγγέλθηκε, αναβλήθηκε λόγω μη προσέλευσης φοιτητών. Βλ. «Αποτυχία των φασιστών», *Ριζοσπάστης*, 6/10/1927, σ. 4.

υπό του κ. Σκαλτσά καθ' όσον ο πραγματικός εκπρόσωπός της είναι το Διοικητικόν Συμβούλιον αποτελούμενον υπό των Προέδρων των Σχολικών, οι δε συνάδελφοι πρόεδροι ουδεμίαν γνώσιν είχαν της πράξεως ταύτης του Σκαλτσά ως θα δηλώσωσιν ούτοι δια του Τύπου.¹⁶⁴ Παράλληλα η Επιτροπή τόνισε ότι ο χρωματισμός από κάποιους ως κομμουνιζούσης αποσκοπούσε στην διάσπαση του φοιτητικού αγώνα.¹⁶⁵ Η ανακοίνωση των Προέδρων των Σχολικών Συλλόγων και μελών του Γενικού Συμβουλίου της Ομοσπονδίας Ελλήνων Φοιτητών και Σπουδαστών ήρθε την επόμενη μέρα για να επιβεβαιώσει το προηγούμενο ανακοινωθέν: η επιστολή που δημοσιεύθηκε στον τύπο δεν προερχόταν από την Ομοσπονδία αλλά εξέφραζε μόνο την γνώμη του προέδρου της.¹⁶⁶

Η παράθεση των αντικρουόμενων δηλώσεων και κινήσεων, όσο εκτεταμένη και αν αποδείχθηκε, είχε την πρόθεση να αποδείξει την σύγχυση που χαρακτήριζε τους φοιτητές. Σύγχυση που μπορεί να οφειλόταν στην μειωμένη εκτίμηση των φοιτητών απέναντι στον επίσημο φορέα τους, την Ομοσπονδία και την συγκαταβατική συμπεριφορά της, όταν οι περιστάσεις απαιτούσαν άλλο πολιτικό χειρισμό, αλλά και στην παρουσία ενός άλλου πιο ακραίου αλλά πιο ξεκάθਾਰου χειρισμού, αυτόν της αριστερής φοιτητικής οργάνωσης. Η αποκήρυξη εξάλλου των δηλώσεων του Προέδρου της Ο.Ε.Φ. από τα υπόλοιπα μέλη της διοίκησής του προερχόταν από την διάσταση απόψεων¹⁶⁷ και τις ζυμώσεις που προκαλούσαν στους φορείς του φοιτητικού κινήματος. Οι δηλώσεις ενέτειναν τις αντίθετες φωνές που υπήρχαν μέσα στον ίδιο χώρο, τον χώρο του Πανεπιστημίου. Και αν η συντηρητική παράταξη των φοιτητών υπήρχε και ήταν εδραιωμένη πολλά χρόνια στο Πανεπιστήμιο, κάτω από τις προσταγές της κυρίαρχης εθνικής ιδεολογίας, η παρουσία φοιτητών που εισήγαγαν «καινά δαιμόνια» αποτελούσε, όπως έχει αναφερθεί, κίνδυνο. Και η παρουσία φοιτητών που, αν δεν συμμερίζονταν τις κομμουνιστικές ιδέες, τουλάχιστον τις αποδέχονταν, αποτελούσε για την ίδια πλευρά, την συντηρητική, εμπόδιο στην επιβολή της. Η υπόθεση της αύξησης των διδάκτρων όμως, δεν αφορούσε καμία ιδεολογία, αφορούσε στην πραγματικότητα των φοιτητών και ήταν φυσικό κάποιο ποσοστό του να συστρατευθεί δίπλα σ' αυτούς που διεκδικούσαν περισσότερα. Κάτι που επιβεβαιώνεται και στην μαζικότητα της συμμετοχής των φοιτητών τον επόμενο μήνα κατά την κήρυξη της παμφοιτητικής απεργίας, για τον ίδιο λόγο. Ο φόβος ότι οι οργανώσεις των κομμουνιστών φοιτητών θα αποκτούσαν δύναμη και απήχηση στο Πανεπιστήμιο δεν εδραζόταν μόνο

¹⁶⁴ «Το ζήτημα των πανεπιστημιακών διδάκτρων. Δηλώσεις του κ. Υπουργού προς την Επιτροπήν των φοιτητών», *Εμπρός*, 5/10/1927, σ. 4.

¹⁶⁵ Βλ. «Γύρω από την φοιτητική κίνηση. Το ζήτημα των διδάκτρων», *Ριζοσπάστης*, 5/10/1927, σ. 4.

¹⁶⁶ Βλ. «Μια δήλωση των Γενικών Συμβουλίων της Ομοσπονδίας», *Ριζοσπάστης*, 6/10/1927, σ. 4.

¹⁶⁷ Οφείλουμε να τονίσουμε ότι από τους πέντε Προέδρους των Συλλόγων των Σχολών που υπογράφουν την επιστολή οι δύο, ο Π. Σκανδάλης από το Φυσικό τμήμα, ο Π. Χαρδαβέλας από το Πολυτεχνείο άνηκαν στην Φοιτητική Αχτίδα. Βλ. Α. Φλούντζης, *ό.π.*, σ. 213-214.

σε ιδεολογικά κριτήρια. Ήταν και ζήτημα άσκησης εξουσίας και ελέγχου ενός σημαντικού μορφώματος της κοινωνίας, του φοιτητικού σώματος.

Κατά τη διάρκεια των κινητοποιήσεων του φοιτητικού σώματος και με αφορμή αυτές ο Ριζοσπάστης δημοσίευσε μια ειδική έρευνα για τις συνθήκες στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και την ανώτατη εκπαίδευση.¹⁶⁸ Σκοπός της έρευνας, που περιελάμβανε συζητήσεις με τους φοιτητές, ήταν ο προσδιορισμός των προβλημάτων της πανεπιστημιακής φοίτησης. Πέρα από το κυρίαρχο πρόβλημα των διδασκτρων, που πρωταγωνιστούσε στις διεκδικήσεις των φοιτητών, υπήρχαν και άλλα επίμαχα. Στις συζητήσεις τους οι φοιτητές ήταν ενημερωμένοι για την οικονομική κατάσταση του Πανεπιστημίου. Αφού τόνιζαν ότι τα έσοδα του Πανεπιστημίου Αθηνών προέρχονταν από τα έσοδα των ιδιόκτητων ακινήτων του (κληροδοτήματα), τα μερίσματα των μετοχών και των χρεογράφων, τις αποδοχές από τους φοιτητές (δίδακτρα, εξέταστρα, τέλη πιστοποιητικών, συνδρομή στην φοιτητική λέσχη κ.ά.), υποστήριζαν ότι και με την κρατική επιχορήγηση που είχε από την εποχή του Παγκάλου περικοπεί στο μισό, με την αποφασισμένη αύξηση των διδασκτρων, το ποσοστό του 43% που αντιστοιχούσε στις καταβολές των φοιτητών, θα γιγαντωνόταν, ενώ δεν θα αυξανόταν η κρατική ενίσχυση, περιορισμένη στο 29% των εσόδων του.¹⁶⁹ Άξια επισήμανσης είναι και η περιγραφή των συνθηκών σπουδών. Η διδασκαλία στα εργαστήρια γινόταν στοιχειωδώς ως απαγγελία μερικών λατινικών λέξεων και με ρυθμό κινηματογραφικής ταχύτητας, τονιζόταν ότι σ' όλο το Πανεπιστήμιο υπάρχουν 23 εργαστήρια-σταύλοι. Παντελής έλλειψη οργάνων. Ανεπαρκής εργαστηριακή κατάρτιση. Γύμνια από παρασκευάσματα (ιατρικά, φυσικά κλ.). Κι' από μέσα εκεί ξεφουρνίζονται γιατροί, δάσκαλοι, χημικοί και διάφοροι επιστήμονες. Κι' οι Υπουργοί, ο τύπος φωνάζουν πως οι φοιτητές το θέλουν και είναι αγράμματοι.¹⁷⁰ Το προσωπικό του Πανεπιστημίου ήταν περιορισμένο,¹⁷¹ τα κονδύλια για τα σπουδαστήρια ελλιπή και σε αυτά φοιτούσαν οι εξοχότητες των καθηγητών. Τα πανεπιστημιακά συγγράμματα δεν ήταν δωρεάν, ενώ στο Αναγνωστήριο τα αντίτυπα ήταν ελάχιστα, σε σχέση με τις απαιτήσεις. Οι αίθουσες διδασκαλίας ήταν μικρές, στην Φιλοσοφική και στην Νομική σχολή σε αίθουσα χωρητικότητας 150 ατόμων

¹⁶⁸ Η έρευνα διεξήχθη από έναν παλαιό φοιτητή που υπέγραφε με τα αρχικά Ζ.Δ. Ο συντάκτης έγραφε ότι κυκλοφορούσε στο Πανεπιστήμιο και συζητούσε με φοιτητές. Δημοσιεύθηκε σε έξι συνέχειες. Βλ. Ζ.Δ., «Το Πανεπιστήμιο σε αναβρασμό. Ειδική έρευνα του "Ριζοσπάστη"», *Ριζοσπάστης*, 5-6/10/1927 και 8-11/10/1927, σ. 1 (2).

¹⁶⁹ Βλ. Ζ.Δ., «Το Πανεπιστήμιο σε αναβρασμό...», 5/10/1927, ό.π.. Στην συνέχεια του άρθρου δημοσιεύεται και ο προϋπολογισμός του Πανεπιστημίου. Βλ. και Ζ.Δ., «Το Πανεπιστήμιο σε αναβρασμό...», 8/10/1927, ό.π.

¹⁷⁰ Ζ.Δ., «Το Πανεπιστήμιο σε αναβρασμό...», 9/10/1927, ό.π.

¹⁷¹ Τακτικοί Καθηγητές 80, Έκτακτοι 25, Έκτακτοι επικουρικών εδρών 3, Επιμελητές κλινικών και εργαστηρίων 55, Βοηθοί εργαστηρίων 13, Βοηθοί σπουδαστηρίων 10. Στο ίδιο.

παρακολουθούσαν 600-700 φοιτητές που κάθονταν κάτω και στα παράθυρα. Στο Φυσικομαθηματικό τμήμα δεν είχαν αίθουσες και φιλοξενούνταν σε άλλες σχολές. Στις δηλώσεις τους οι φοιτητές φαίνονταν ιδιαίτερα ενοχλημένοι με την αδράνεια του φοιτητικού σώματος τα προηγούμενα χρόνια. Δεν θυμάμαι καμία κινητοποίηση φοιτητών τέτοια σαν την τωρινή, [...] το 1926 κάναμε μια συγκέντρωση, τον Απρίλη του 1927 άλλη μια, ψηφίσματα, χρονοντούλαπο και ύπνος. Και στους δρόμους μόνο βγήκαμε, αν εξαιρέσει κανείς μια ειρηνική μας διαδήλωση επί Παγκάλου στα πεζοδρόμια της οδού Σταδίου κατά του χωρισμού του Πανεπιστημίου Αθηνών.¹⁷² Παράλληλα γενικευμένη ήταν και η δυσαρέσκεια από την στάση της Ομοσπονδίας τους. Και για την τελευταία διαδήλωση επισήμαναν ότι είναι η απαρχή μιας σοβαρής κινητοποίησης των φοιτητών πάνω στα αιτήματά τους.¹⁷³

Στην έρευνά του αυτή ο Ριζοσπάστης πιθανόν να «επέλεξε» φοιτητές για να συμμετάσχουν ή να προθυμοποιήθηκαν να απαντήσουν μερικοί ευνοϊκά διακείμενοι προς την εφημερίδα. Η δημοσίευση εξ άλλου ολοκληρώθηκε με μια εκτενή συνέντευξη - συζήτηση με τον γραμματέα της Φοιτητικής Αχτίδας της ΚΝΑ Κ. Μπάρολο.¹⁷⁴ Όσο και αν θεωρηθεί αυτή η καταγραφή μεροληπτική, οι καταγραφές των συνθηκών σπουδών αντικατόπτριζαν ρεαλιστικά την πραγματικότητα. Οι δυσχέρειες για την ολοκλήρωση των σπουδών υπήρχαν και παρ' ότι αυτό αναγνωριζόταν και από την πανεπιστημιακή ηγεσία και από το Υπουργείο και τους φοιτητές, υπήρχε μια αδράνεια στον χειρισμό και στη λήψη μέτρων. Η αύξηση των διδάκτρων αποτέλεσε απαρχή για την προβολή και των άλλων προβλημάτων που ενέσκηπταν κατά τη διάρκεια των σπουδών του φοιτητικού σώματος.

Οι φοιτητικές εκδηλώσεις του Οκτωβρίου του 1927 προκάλεσαν ανησυχία στις πανεπιστημιακές αρχές. Ύστερα από συνεννόηση με το Υπουργείο Παιδείας η Σύγκλητος, σε συνεδρίασή της, αποφάσισε την αναστολή της αύξησης των διδάκτρων και την διακοπή της επιχορήγησης της Ακαδημίας Αθηνών από τον προϋπολογισμό του Πανεπιστημίου.¹⁷⁵ Παράλληλα με αφορμή την δυναμική των τελευταίων ημερών αποφασίστηκε μια σειρά προληπτικών μέτρων. Την σκυτάλη για την αντιμετώπιση των φοιτητικών κινητοποιήσεων πήρε η Πρυτανεία. Στα μέσα Οκτωβρίου 1927 κλήθηκαν σε απολογία στο Πειθαρχικό Συμβούλιο πέντε από τα οκτώ μέλη της Επιτροπής της παμφοιτητικής συγκέντρωσης

¹⁷² Ζ.Δ., «Το Πανεπιστήμιο σε αναβρασμό...», 6/10/1927, ό.π. Πρόκειται για το συλλαλητήριο των φοιτητών στις 30/1/1926 κατά την πρόθεση του Θ. Πάγκαλου να χωρίσει το Πανεπιστήμιο Αθηνών μεταφέροντας στο νεοϊδρυθέν Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης την Φιλοσοφική και την Θεολογική Σχολή και στην απόφασή του να περιορίσει στο μισό την κρατική επιχορήγηση προς το Πανεπιστήμιο.

¹⁷³ Στο ίδιο.

¹⁷⁴ Ζ.Δ., «Το Πανεπιστήμιο σε αναβρασμό...», 11/10/1927, ό.π.

¹⁷⁵ Βλ. «Η οργανωμένη πίεσις των φοιτητών λύει τα ζητήματα των», Ριζοσπάστης, 6/10/1927, σ. 4.

της 1^{ης} Οκτωβρίου με την αιτιολογία ότι εξαπάτησαν την Πρυτανεία και παρουσιάστηκαν ως εκπρόσωποι της Ομοσπονδίας Ελλήνων Φοιτητών και ότι δημιούργησαν έκτροπα κατά την διάρκεια των φοιτητικών συγκεντρώσεων.¹⁷⁶ Επρόκειτο για τους φοιτητές που άνηκαν στην Φοιτητική Αχτίδα. Η διαδικασία ολοκληρώθηκε με την αποβολή για ένα μήνα των φοιτητών -μελών της επιτροπής.¹⁷⁷ Πρόκειται για την πρώτη αποβολή που επιβλήθηκε σε ομάδα φοιτητών, όχι όμως, από εδώ και πέρα η τελευταία.

Στις 19 Οκτωβρίου, κατά τη συνεδρίαση της Σύγκλητου υπό την προεδρία του Υπουργού Παιδείας αποφασίστηκε να ισχύσουν τα αυξημένα δίδακτρα μόνο στους πρωτοετείς φοιτητές, ενώ οι υπόλοιποι εγγεγραμμένοι από τα προηγούμενα έτη θα πλήρωναν με βάση τα περυσινά. Κατά τις συνεννοήσεις της Πρυτανείας με τον Υπουργό Παιδείας ζητήθηκε από το Υπουργείο έκτακτη χορήγηση για το Πανεπιστήμιο, η οποία δεν δόθηκε. Σύμφωνα με τις δηλώσεις του Υπουργού Θ. Νικολούδη, παρά την έλλειψη χρημάτων δεν έπαυε να αγαπά τους φοιτητές.¹⁷⁸ Ο Ριζοσπάστης, στην αρθρογραφία του όμως δημοσιοποίησε ότι και οι παλαιότεροι φοιτητές δεν μπορούσαν να εγγραφούν, παρά με τα ανατιμημένα δίδακτρα.¹⁷⁹ Έτσι η Επιτροπή του παμφοιτητικού συλλαλητηρίου –η ίδια που μέλη της είχαν αποβληθεί, οργάνωσε νέα συγκέντρωση στις 29 Οκτωβρίου 1927.¹⁸⁰

Αρχές Νοεμβρίου συνεδρίασε εκ νέου η Σύγκλητος υπό την προεδρεία του Υπουργού Παιδείας για να αποφασίσει τα μέτρα που θα έπρεπε να ληφθούν για τους φοιτητές και το Πανεπιστήμιο. Στην ίδια συνεδρίαση κλήθηκε για απολογία ο φοιτητής Ι. Ζαγκαρόλας -μέλος και ο ίδιος της προαναφερόμενης Επιτροπής-, γιατί είχε χαρακτηρίσει την

¹⁷⁶ Βλ. «Ο φασισμός εις το Πανεπιστήμιον», *Ριζοσπάστης*, 14/10/1927, σ. 4.

¹⁷⁷ Για την συγκεκριμένη αποβολή έχουμε μιλήσει και παραπάνω, βλ. εδώ σ. 33, υποσ. 99. Κατά την διαδικασία της απολογίας στο Πειθαρχικό υπήρξαν διαφωνίες και αντεγκλήσεις μεταξύ του Κων. Τριανταφυλλόπουλου ως προς τον κανονισμό και το τυπικό της απαγγελίας κατηγορίας και τους καθηγητές Αδαμαντίου και Κ. Μέρμηγκα κοσμήτορα της Ιατρικής. Βλ. και «Η Σύγκλητος τιμωρεί τους κινουμένους φοιτητές», *Ριζοσπάστης*, 16/10/1927, σ. 4. Σύμφωνα με την ίδια εφημερίδα επρόκειτο να σταλούν από την Σύγκλητο και επιστολές στους γονείς τριών φοιτητών με σκοπό τον σωφρονισμό. Βλ. «Μέτρα κατά των φοιτητών» *Ριζοσπάστης*, 15/10/1927, σ. 4.

¹⁷⁸ Βλ. «Νέα επίθεσις της Σύγκλητου κατά φοιτητών», *Ριζοσπάστης*, 22/10/1927, σ. 4.

¹⁷⁹ «Η σημερινή παμφοιτητική συγκέντρωσις», *Ριζοσπάστης*, 29/10/1927, σ. 4.

¹⁸⁰ Κατά την διανομή προκηρύξεων για την συγκέντρωση δημιουργήθηκαν επεισόδια με συντηρητικούς φοιτητές και τους καθηγητές Α. Αδαμαντίου, Εμ. Πεζόπουλο και Ερ. Σκάσση. Βλ. και εδώ σ. 30. Η παμφοιτητική συγκέντρωση έγινε για το θέατρο «Απόλλων». Μίλησε ο προϊστάμενος φοιτητής Β. Βασιλείου, ο Γ. Ρώτας για δίδακτρα και ο Π. Παπάς που ανέλυσε τις αιτίες των παρεκκλίσεων, κατηγόρησε τη στάση της Διοίκησης της Ο.Ε.Φ.Σ. και κάλεσε τους φοιτητές σε συσπείρωση. Υποβλήθηκε ψήφισμα που ζητούσε την ανάκληση των αυξήσεων και την εφαρμογή των περυσινών διδάκτρων. Κατά την ομιλία του Π. Παπά φασιστικά στοιχεία προέβησαν σε ταραχές, αλλά διώχθηκαν. Στο τέλος της συγκέντρωσης έγινε δεκτή η υποβολή διαμαρτυρίας για την αποβολή των 5 μελών της Επιτροπής, στην οποία δόθηκε ελευθερία διαχείρισης του αγώνα. Η επιτροπή συμπληρώθηκε και με την εκλογή δύο πρωτοετών φοιτητών. Βλ. «Η χθεσινή συγκέντρωση των φοιτητών...», ό.π.

απαγγελθείσα κατηγορία κατά των πέντε φοιτητών χαλκευμένη και γελοία. Του επιβλήθηκε ποινή αποβολής για ένα μήνα¹⁸¹, παρόλο που δεν ήταν κομμουνιστής. Το ζήτημα των άλλων τεσσάρων φοιτητών (Χρονόπουλος, Πετυχάκης, Σαραντόπουλος, Παπακωνσταντίνου) οίτινες κατηγορούνται υπό της Δημοσίας Ασφαλείας ότι συμμετέσχον εις τας κομμουνιστικάς συγκεντρώσεις και προέβησαν εις εκδηλώσεις κομμουνιστικάς, παραπέμφθη εις τον ειδικόν καθηγητήν της Φιλοσοφικής σχολής Αδαμαντίου, όστις εκάλεσεν εις απολογίαν αυτούς δια το προσεχές Σάββατο εις το σπουδαστήριον της Φιλοσοφικής Σχολής. Οι δια την διανομήν των φοιτητικών προκηρύξεων κατηγορούμενοι φοιτηταί θα δικαστούν κατά την προσεχή συνεδρίασιν της Συγκλήτου.¹⁸²

3.3. Η φοιτητική απεργία του Νοεμβρίου 1927

Στις 14 Νοεμβρίου 1927 η Ο.Ε.Φ. συγκάλεσε παμφοιτητική συγκέντρωση για το ζήτημα των διδάκτρων. Είχε προηγηθεί, δύο ημέρες νωρίτερα, επίσκεψη εκπροσώπων της στον Υπουργό Οικονομικών Γεώργιο Καφαντάρη, όπου του ζητήθηκε να αναλάβει το κράτος να χορηγήσει από τον προϋπολογισμό την διαφορά της μείωσης των διδάκτρων στο Πανεπιστήμιο. Ο Υπουργός αρνήθηκε. Ο Πρύτανης, κατά την επίσκεψη της ίδιας επιτροπής με αίτημα να μειωθούν τα δίδακτρα, αλλιώς οι φοιτητές θα προχωρούσαν σε απεργία, δήλωσε ότι αναγνώριζε το δίκαιο των αιτημάτων τους, αλλά δεν μπορούσε να επιδοκιμάσει ενέργειες σαν τις παραπάνω. Η συγκέντρωση των φοιτητών πραγματοποιήθηκε στο Δημοτικό θέατρο με την παρουσία αστυνομίας και πληθώρα χαφιέδων που είχαν περιζώσει το Θέατρον προς τρομοκράτηση των φοιτητών. Την σειρά των ομιλιών ξεκίνησαν γνωστοί αντιδραστικοί τύποι φοιτητών, (Πατριαρχεάς, Σκαλτσάς, Σκανδάλης, Κωνσταντινίδης) που αποδοκιμάστηκαν από την συγκέντρωση. Στη συγκέντρωση συντάχθηκε ψήφισμα που δήλωνε σαφώς ότι αν δεν ελαττώνονταν τα

¹⁸¹ Μετά την απολογία του εν λόγω φοιτητού η Σύγκλητος του Πανεπιστημίου εξέδωκε την απόφασίν της δια της οποίας απεβλήθη επί ένα μήνα, επιεικώς λόγω της εμπράκτου μετανοίας, η δε απολογία θα τοιχοκολληθή ίνα λάβουν γνώσιν πάντες οι φοιτηταί. Τα εκκρεμή πανεπιστημιακά ζητήματα. «Αι χθεσιναί αποφάσεις της Συγκλήτου», Εμπρός, 4/11/1927, σ. 4.

¹⁸² «Η Ιερά Εξέτασις εις το Πανεπιστήμιον. Εξακολουθούν τα αναχρονιστικά μέτρα της Συγκλήτου, συμμαχεί ο ιησουϊτισμός με τον χαφιεδισμόν», Ριζοσπάστης, 4/11/1927, σ. 4.

δίδακτρα τις επόμενες τρεις ημέρες, θα κηρυσσόταν απεργία. Μετά το πέρας της συγκέντρωσης, ακολούθησε διαδήλωση προς την Βουλή, όπου οι φοιτητές δέχτηκαν την επίθεση της αστυνομίας. Στην συνέχεια συγκεντρώθηκαν στα Προπύλαια και κατά την διάρκεια ομιλιών εκπροσώπων τους επενέβη ξανά η αστυνομία και έγιναν συμπλοκές με αποτέλεσμα να τραυματιστούν άσχημα τρεις φοιτητές.¹⁸³

Τα γεγονότα σταδιακά αποκτούν μια πιο δυναμική μορφή. Η επέμβαση της αστυνομίας, και οι τραυματισμοί προκάλεσαν την δυσαρέσκεια, όχι μόνο των φοιτητών, αλλά και της κοινής γνώμης. Κατέστησαν όμως και τους φοιτητές πιο αποφασιστικούς στη διεκδίκησή των αιτημάτων τους. Σύμφωνα με την εφημερίδα *Έθνος*, υπεγράφη πρωτόκολλον τιμής υπό πλείστων φοιτητών της Φιλοσοφικής, Νομικής, Ιατρικής και άλλων Σχολών, δια του οποίου οι υπογράψαντες δηλούν, ότι θα μετάσχουν της απεργίας, εφ' όσον η Σύγκλητος δεν λάβη ικανοποιητικές αποφάσεις.¹⁸⁴ Οι πρωτανικές αρχές τάχθηκαν εναντίον των φοιτητών, γιατί στην συγκέντρωσή τους καταφέρθηκαν κατά της Κυβέρνησης, η οποία εξεπλήρωσε όσα είχε υποσχεθεί¹⁸⁵ και η κήρυξη της απεργίας θεωρήθηκε πρόωγη και άστοχη με την δικαιολογία ότι η Σύγκλητος βρισκόταν ακόμη σε διαδικασία διαπραγμάτευσης με το Υπουργείο για τα οικονομικά του Πανεπιστημίου.

Η παμφοιτητική απεργία ξεκίνησε την Παρασκευή 18 Νοεμβρίου 1927. Ορίστηκε από την Ο.Ε.Φ. δωδεκαμελής επιτροπή της απεργίας και ομάδα περιφρούρησής της. Παράλληλα την φρούρηση του Πανεπιστημίου ανέλαβε αστυνομική δύναμη. Οι φοιτητές καθώς έβγαιναν από το Πανεπιστήμιο τοιχοκόλλησαν ταμπέλες με την φράση «Ένοικιάζεται».

Ο *Ριζοσπάστης* την ημέρα της κήρυξης της απεργίας, δημοσίευσε άρθρο απευθυνόμενο στους φοιτητές, τονίζοντας ότι η *μπουρζουαζία* δεν ανεχόταν τα παιδιά εργατών στο Πανεπιστήμιο, εξ ου και η αύξηση των διδάκτρων και των εξετάσεων, γιατί δια μέσου της μόρφωσης ξυπνούσαν γρηγορότερα. Η Πρωτανεία, το οργανέτο της *μπουρζουαζίας*, προσπαθώντας να εκφυλλίσει την αντίσταση των φοιτητών χτυπούσε τους κομμουνιστές φοιτητές. Βλέποντας τους φοιτητές να αριστεροποιούνται έθετε σε κίνηση παιδιά καθηγητών, γραμματείς

¹⁸³ Τραυματίστηκαν ο φοιτητής της Ιατρικής Καψάσκης, οι φοιτητές της Νομικής Θ. Χασάπης και Χρ. Παπαϊωάννου και ένας αστυνομικός. Βλ. «Το χθεσινό παμφοιτητικό συνέδριο. Βασιβουζούκοι της αστυνομίας, τρεις φοιτηταί πληγωμένοι», *Ριζοσπάστης*, 15/11/1927, σ. 4. Η εφημερίδα *Εμπρός* στην αρθρογραφία της παρουσιάζει μια άλλη πραγματικότητα. Δεν αναφέρεται σε αποδοκιμασία των προαναφερόμενων φοιτητών, αλλά αντιθέτως μιλά για αποδοκιμασία κομμουνιστών φοιτητών που αποπειράθηκαν να ομιλήσουν εκ των 5 ή 10 παρισταμένων τοιούτων αλλ' οι άλλοι ημποδισαν τούτους, εις δε, μάλιστα ο γνωστός Ρώτας επεχείρησε τρεις ν' ανέλθη και ομιλήση αλλά τον εξεδίωξαν κακόν κακώς. «Η χθεσινή θορυβώδης συγκέντρωσις των φοιτητών. Δριμύ κατηγορητήριον κατά του Υπουργού κ. Καφαντάρη. Σκηναί και τραυματισμοί κατά την διαδρομήν», *Εμπρός*, 15/11/1927, σ. 4.

¹⁸⁴ Βλ. Α. Φλούντζης, *ό.π.*, σ. 307.

¹⁸⁵ Βλ. Γ. Γιάνναρης, *ό.π.*, σ. 412.

σχολών, βοηθούς και καθηγητές να αγωνίζονται αυτοί για τους φτωχούς φοιτητές, ενώ οργάνωνε την επίθεση της Ασφάλειας. Πρόθεσή της ήταν να καλμάρει το φοιτητικό κίνημα. Ασκώντας κριτική στην Ομοσπονδία Ελλήνων Φοιτητών επισήμανε ότι κρύβει χαφιέδικα και βδελυρά στοιχεία (Πατριαρχείς) με αντιφοιτητικές προδοτικές πράξεις, με φρασεολογία αριστερή που μιλά κατά τον κράτους ο [Π. Πατριαρχέας] χθεσινός χαφιές του Παγκάλου και το νυν μέλος της Οχράνας της οδού Σόλωνος-του τμήματος Ασφαλείας- και ο Κωνσταντινίδης που στοίχισε 22 φυλακισμένους στην κομμουνιστική νεολαία που τους παρέδωσε στα βασανιστήρια της Σόλωνος. Στο τέλος του άρθρου τονιζόταν, ότι η εάν η διοίκηση της Ομοσπονδίας είχε πάρει στη συγκυρία αυτή σωστή θέση, στη συνέχεια θα πρόδιδε τους φοιτητές. Η απεργία αποτελούσε το μόνο όπλο του φτωχού φοιτητή και μόνο η Φοιτητική Αχτίδα είχε ξεκαθαρισμένη αντίληψη.¹⁸⁶

Από την πλευρά της η Ομοσπονδία επισκέφτηκε τον διευθυντή της αστυνομίας και ξεκαθάρισε ότι η απεργία γίνεται από όλους τους φοιτητές και τα κυκλοφορούντα περί κομμουνιστικού δακτύλου είναι όλα συκοφαντικά. Εδήλωσεν ότι αποτελείται από τα συντηρητικότερα φοιτητικά στοιχεία άτινα εγγυώνται δια την τήρησιν της τάξεως. Δια τους κομμουνιστάς [φοιτητάς] είχε ανατεθεί εις τους φρουρούς φοιτητάς άμεσος παρακολούθησις και εν ανάγκη η σύλληψις τούτων και η άμεσος παράδοσις εις την αστυνομίαν. Παράλληλα τονίστηκε ιδιαίτέρως παρά των προεξαρχόντων εις την διεύθυνσιν της απεργίας ότι την απεργίαν δεν θα δυνηθή ουδέν κομμουνιστικό στοιχείον να εκμεταλλευθή χάρις εις την τέλειαν οργάνωσιν των συντηρητικών φοιτητών.¹⁸⁷ Είχε προηγηθεί δήλωση του μοίραρχου Αγγ. Φοντάνα της Γενικής Ασφάλειας, που απειλούσε ότι αύριο θα κλάψουν μανάδες τα παιδιά τους, γεγονός που προκάλεσε τις διαμαρτυρίες των φοιτητών.¹⁸⁸

Μια ημέρα πριν την έναρξη της απεργίας, η Σύγκλητος αποφάσισε για την αποφυγή περαιτέρω επεισοδίων, αλλά και για την αποδυνάμωσή της, την διακοπή της λειτουργίας του Πανεπιστημίου για επτά ημέρες.¹⁸⁹ Παράλληλα όμως προέβη και σε άλλα «αντίμετρα». Κατά την έκτακτη απογευματινή συνεδρίασή της και ένα μήνα μετά την προηγούμενη εφαρμογή του μέτρου, απέβαλλε με τις σκληρότερες ποινές που είχαν επιβληθεί μέχρι τότε έξι κομμουνιστές φοιτητές.¹⁹⁰ Και αν οι

¹⁸⁶ Βλ. Γιάννης Μύρτης, «Ο αγώνας των φτωχών φοιτητών και οι ελιγμοί της Πρυτανείας», *Ριζοσπάστης*, 18/11/1927, σ. 1-2.

¹⁸⁷ Βλ. «Η Ομοσπονδία Φοιτητών εκήρυξε παμφοιτητική απεργίαν», *Εμπρός*, 18/11/1927, σ. 4.

¹⁸⁸ Στο ίδιο. Βλ. και «Κήρυξις Παμφοιτητικής απεργίας. Η Σύγκλητος υποπρακτορείον της Οχράνας. Δράσις και ανδραγαθήματα χαφιέδων», *Ριζοσπάστης*, 18/11/1927, σ. 4.

¹⁸⁹ Ο *Ριζοσπάστης*, έχοντας την πρόθεση να συνδέσει το φοιτητικό κίνημα με το εργατικό, υιοθέτησε τον όρο λοκ-άουτ, (αντιαπεργία) τακτική που χρησιμοποιείται κατεξοχήν ως λήψη μέτρων κατά των εργατικών απεργιών.

¹⁹⁰ Η Σύγκλητος εξέδωσε το εξής ανακοινωθέν που δημοσιεύθηκε στον Τύπο: *Η Σύγκλητος λυπείται διότι ευρίσκεται εις την ανάγκην να τιμωρήση φοιτητάς διότι δια των ταραχών υπέρ του κομμουνισμού εκδηλώσεων αυτών, παρενέβησαν θεμελιώδεις διατάξεις του Πανεπιστημιακού Νόμου*

προηγούμενες αποβολές είχαν γίνει με άλλες αφορμές (ψευδολογία, πρόκληση ταραχών κ.ά.) οι συγκεκριμένες αφορούσαν κατά κύρια βάση τις πολιτικές τους πεποιθήσεις, ενώ οι ανακρίσεις έθιγαν και ζητήματα θρησκευτικής πεποιθήσεως.¹⁹¹ Οι αποβολές στο συγκεκριμένο χρονικό διάστημα δεν θα μπορούσαν να θεωρηθούν συμπτωματικές. Οι πανεπιστημιακές αρχές έτρεφαν τον φόβο ότι οι αριστερές παρατάξεις των φοιτητών θα καρπωθούν την έκρυθμη κατάσταση και θα ηγηθούν της διαδικασίας της απεργίας. Η πρακτική των αποβολών αποσκοπούσε από την μια πλευρά στο ξεκαθάρισμα του φοιτητικού κινήματος από «ταραχοποιά» στοιχεία, που πρότειναν δυναμικότερη δράση, από την άλλη αποτελούσε μια σαφή προειδοποίηση και προς τους υπόλοιπους φοιτητές. Η ανάληψη της ηγεσίας της απεργίας από τον επίσημο φορέα των φοιτητών, την Ο.Ε.Φ., οριοθετούσε με κάποιο τρόπο τα πράγματα και αποτελούσε εγγύηση για πιο συμβιβαστικές και διαπραγματεύσιμες σχέσεις με την πολιτική ηγεσία και τις Πρυτανικές αρχές.

Η απεργία συνεχίστηκε με διαβουλεύσεις και από τις δύο πλευρές. Η Σύγκλητος συνέχισε τις διαπραγματεύσεις της με την κυβέρνηση και τις συνεδριάσεις της. Και η Ο.Ε.Φ κινητοποιήθηκε και ήρθε σε επαφές με την πανεπιστημιακή και την πολιτική ηγεσία,¹⁹² κάνοντας καθημερινά ανακοινώσεις για την πορεία των διαπραγματεύσεων, τονίζοντας παράλληλα και την έλλειψη επεισοδίων κατά την εξέλιξη της απεργίας. Η ομάδα περιφρούρησης της απεργίας είχε διπλή αποστολή. Όχι μόνο να προφυλάξει την απεργία από στοιχεία που ήθελαν να την «σπάσουν», αλλά από την άλλη και μάλλον σε συνεννόηση με την Πρυτανεία απέβλεπε στην απομάκρυνση των συναδέλφων τους από το χώρο του Πανεπιστημίου, προτείνοντας συνεχώς να αποφεύγουν τις

[...] έχουσα δε υπόψη τας επιληψήμους εκάστου τούτων πράξεις επέβαλε [...] εις μεν τον Καροφύλαν [Εμμ. Καραφύλλα] την ποινήν της διαρκούς αποβολής, εις δε τους Σπυρ. Λουκέρην και Π. Παππών [Π. Παπά] την ποινήν της αποβολής των δύο ετών και εις τους Θεοφ. Παπακωνσταντίνου, Αλεξ. Σάλτα και Ελ. Σακελλαρίου την ποινήν της αποβολής ενός έτους. Βλ. «Η Ομοσπονδία Φοιτητών εκήρυνξε...», ό.π. Ο Ριζοσπάστης στην αρθρογραφία του για το ίδιο θέμα αποσιωπά την αποβολή των Καραφύλλα και Λουκέρη. Δεν γνωρίζουμε στοιχεία γι' αυτούς και τις πολιτικές τους πεποιθήσεις, κρίνοντας από τις προθέσεις της Συγκλήτου και από τους υπόλοιπους φοιτητές που ήταν οργανωμένοι στην Φοιτητική Αχτίδα, πιθανόν να άνηκαν σε άλλες αριστερές οργανώσεις π.χ. στους Αρχαιομαρξιστές. Βλ. «Κήρυξις Παμφοιτητικής απεργίας...», ό.π. Οφείλουμε να τονίσουμε ότι την ίδια περίοδο ο Π. Παπάς, φοιτητής που, όπως έχουμε αναφέρει, είχε τιμωρηθεί με αποβολή και τον προηγούμενο μήνα, εκείνη την εποχή διαγράφεται από την Φοιτητική Αχτίδα της Κ.Ν.Α. και εντάσσεται στην ομάδα του Πουλιόπουλου. Βλ. «[Η αντίδραση στο Πανεπιστήμιο] Μια απάντηση των νέων συνταχτών του "Φοιτ. Βήματος"», Ριζοσπάστης, 4/4/1928, σ. 1 και Α. Φλούντζης, ό.π., σ. 317.

¹⁹¹ Για τις αποβολές και την διαδικασία της ανάκρισης έχουμε μιλήσει παραπάνω, βλ. εδώ σ. 29.

¹⁹² Αντιπροσωπεία της Ο.Ε.Φ. και της Επιτροπής της φοιτητικής απεργίας επισκέφθηκαν, πέρα από τον Υπουργό Παιδείας Θ. Νικολούδη, τους Π. Τσαλδάρη, αρχηγό του φιλοβασιλικού Λαϊκού Κόμματος και Αλ. Παπαναστασίου, αρχηγό της Δημοκρατικής Ένωσης, όπου τους εξέθεσαν τα ζητήματά τους.

συγκεντρώσεις.¹⁹³ Στην αντίθετη περίπτωση θα εκδηλωνόταν έντονα η δυσαρέσκεια της Πρυτανείας αλλά και της Ομοσπονδίας. *Εις τον προ της Βιβλιοθήκης χώρον παρά την λυσιώδη προσπάθεια των χαφιέδων και ενόπλων δυνάμεων, τας οποίας είχε προσκαλέσει η Πρυτανεία προς διάλυσιν της συγκεντρώσεως, πολλοί των φοιτητών, λαβόντες τον λόγον, ανέπτυξαν την σημασίαν της απεργίας, το δίκαιον των φοιτητικών αιτημάτων [...].*¹⁹⁴ Κάτω από τον φόβο επεισοδίων η Ο.Ε.Φ. προσπάθησε να προλάβει γεγονότα και ανέβαλε προγραμματισμένη συγκέντρωση στις 23 Νοεμβρίου επειδή είχε σαφείς πληροφορίες ότι κατά την συγκληθείσαν σήμερον συγκέντρωσιν ωρισμένα στοιχεία κομμουνιστικά και άλλα αναρχικά έχουν λάβει ρητάς διαταγάς να δημιουργήσουν θόρυβον και ταραχάς και να εξωθήσουν τους φοιτητάς εις συλλαλητήριον και εκνόμους ενεργείας [...] ενώ σκοπός της [Ο.Ε.Φ.] ήτο να επιδώσει δι' ησύχου συλλαλητηρίου ψήφισμα προς την Βουλήν.¹⁹⁵ Η συγκέντρωση τελικά πραγματοποιήθηκε με συμμετοχή 2.000 φοιτητών, όχι στον προγραμματισμένο χώρο, γιατί ήταν αποκλεισμένος από την αστυνομία, αλλά στον προαύλιο χώρο γύρω από την Εθνική Βιβλιοθήκη.¹⁹⁶ Την ίδια μέρα κατόπιν συνεδριάσεως της Συγκλήτου αποφασίστηκε η εν μέρει μείωση των διδασκτρων και η επαναλειτουργία του Πανεπιστημίου στις 28 Νοεμβρίου.¹⁹⁷ Και την επομένη μέρα η Ο.Ε.Φ. με ανακοίνωσή της, κοινοποίησε την απόφαση της για την λήξη της απεργίας και την επιστροφή των φοιτητών στα καθήκοντά τους. Η απεργία κράτησε όσο και το «λοκ-άουτ» της Συγκλήτου. Έληξε στις 26 Νοεμβρίου με τους φοιτητές εν μέρει κερδισμένους, με εξαίρεση τους πρωτοετείς που θα

¹⁹³ Σύμφωνα με ανακοίνωση της εκτελεστικής επιτροπής της απεργίας: *Οι φοιτηταί κατόπιν εκδοθείσης διαταγής θα αποχωρήσουν του Πανεπιστημίου κατευθυνόμενοι εις τας οικίας των ούτως ώστε να μην δημιουργήται συνωστισμός πέριξ του Πανεπιστημίου. Βλ. «Η Ομοσπονδία Φοιτητών εκήρυξε...», ό.π.*

¹⁹⁴ «Συνεχίζεται η παμφοιτητική απεργία. Η Σύγκλητος δηλοί αδύνατον μείωσιν των διδασκτρων», *Ριζοσπάστης*, 20/11/1927, σ. 4.

¹⁹⁵ «Η μελετώμενη σύναψις δανείου υπό του Πανεπιστημίου δια την ελάττωσιν των διδασκτρων των φοιτητών. Αναβάλλεται η φοιτητική συγκέντρωσις», *Εμπρός*, 23/11/1927, σ. 3.

¹⁹⁶ *Ωμίλησαν εκ μέρους μεν της μειοψηφίας της Διοικήσεως της Ομοσπονδίας – καθ' ότι αυτή κατόπιν της γενομένης αναβολής της συγκεντρώσεως και της εκδόσεως σχετικού ανακοινωθέντος διεσπάσθη ο φοιτητής της ιατρικής Καψάσκης, εκ μέρους των συγκεντρωθέντων οι φοιτηταί Φλούντζης και Μαρκοβίτης. Περί το τέλος της συγκεντρώσεως μέλη τινά της Διοικήσεως Σκαλτσάς, Πατριαρχέας αποτολμήσαντα νε εμφανιστούν προκάλεσαν την άγριαν αγανάκτησιν και [...] οι φοιτηταί τους εξεδίωξαν. «Παρά την αντίδρασιν της Διοικήσεως της Ο.Ε.Φ. έγινε χθες η παμφοιτητική συγκέντρωσις. Τα όργανα της Συγκλήτου εξυλοκοπήθησαν», *Ριζοσπάστης*, 24/11/1927, σ. 4.*

¹⁹⁷ Σύμφωνα με την απόφαση τα δίδακτρα για την Θεολογική, Φιλοσοφική, Μαθηματική Σχολή, από το δεύτερο έτος φοίτησης θα κυμαίνονται από 1200-1.500 δραχ., αντί για 2.000-2.600 που ήταν τα αυξημένα, για την Νομική 1600-2.000 αντί για 2.500, Φυσικών 1.600-2.000 αντί για 3.500 και για την Ιατρική, Οδοντιατρική, Φαρμακευτική και Χημεία 2.000-2.500 αντί για 3.500. Σε συνέχεια της απόφασης οι πρωτοετείς όφειλαν να καταβάλλουν τα αυξημένα δίδακτρα, ενώ οι αριστεύσαντες φοιτητές στις εξετάσεις θα απαλλάσσονταν από τα δίδακτρα του επόμενου έτους. Βλ. «Πως διεκανονίσθη το φοιτητικό ζήτημα. Μείωσις των διδασκτρων», *Εμπρός*, 26/11/1927, σ. 3.

αντιμετώπιζαν την καταβολή των αυξημένων διδάκτρων.¹⁹⁸ Για τους υπόλοιπους τα πράγματα θα επέστρεφαν στην προηγούμενη κατάσταση, όσον αφορά στα δίδακτρα, καθώς και με τα προϋπάρχοντα προβλήματα άλυτα.

Στην μαρτυρία του ο Α. Φλούντζης χαρακτηρίζει τις τελευταίες κινητοποιήσεις ως, «ο πιο μεγάλος και σκληρός αγώνας των φοιτητών της εποχής που περιγράφω. Η αποφασιστικότητα και η μαχητικότητά τους, που εκδηλώθηκε στις συγκεντρώσεις και διαδηλώσεις τους και ειδικότερα με την αποδοκιμασία της ΟΕΦ και την ανάθεση διεξαγωγής του αγώνα τους σε Επιτροπή Αγώνα από προοδευτικούς και μάλιστα από κομμουνιστές, φοιτητές συγκλόνισε την Κυβέρνηση, Σύγκλητο, Ασφάλεια.»¹⁹⁹ Και η εκδήλωση της απεργίας και οι ζυμώσεις που προηγήθηκαν για να οδηγήσουν σ' αυτή δικαιολογούν την άποψή του. Όσο και αν στην μαρτυρία του διαμεσολαβούν οι ιδεολογικές του θέσεις ως μέλους της Φοιτητικής Αχτίδας, όσο και αν από το βίωμα στην γραφή μεσολαβούν γύρω στα πενήντα χρόνια, ο αντίκτυπος των κινητοποιήσεων παραμένει. Η φοιτητική απεργία δεν έλυσε μόνιμα τα ζητήματα των φοιτητών. Οι δυσκολίες στην φοίτηση των φτωχών φοιτητών παρέμεναν, ενώ με την διακύμανση του ποσού των διδάκτρων υπήρξε ζήτημα διαχωρισμού των φοιτητικών αιτημάτων, άρα και διάσπασης του φοιτητικού κινήματος. Άλλο έντονο χαρακτηριστικό της απεργίας, αποτέλεσε η άμεση κινητοποίηση του συντηρητικού τμήματος των φοιτητών και η στενή συνεργασία τους με τις πανεπιστημιακές αρχές.

Καθ' όλη την διάρκεια των κινητοποιήσεων ο Ριζοσπάστης και τα άλλα έντυπα της αριστεράς στηλίτευαν την Ο.Ε.Φ. και προειδοποιούσαν τους υπόλοιπους φοιτητές για τον ρόλο της. Και αν η χρήση του όρου *φασιστική* για την Ομοσπονδία είχε στοιχεία υπερβολής,²⁰⁰ η αυστηρότητα στους υπόλοιπους χαρακτηρισμούς ήταν αναμενόμενη. Πέρα από *Οργανέτο της Πρυτανείας και ακόμα του τμήματος Ασφαλείας* -κρίθηκε για την *χαφιεδική* της στάση απέναντι στις αποβολές των φοιτητών- θεωρήθηκε *άτολμη* και *ανίκανη να αναλάβει δυναμικό αγώνα*. Η *έκβαση*

¹⁹⁸ Για το ζήτημα αυτό πραγματοποιήθηκε συγκέντρωση στο θέατρο Λούνα Παρκ στις 26 Νοεμβρίου, διοργανωμένη από Επιτροπή πρωτοετών φοιτητών. Μίλησαν *εκ μέρους της μειοψηφίας της Διοίκησης* της Ο.Ε.Φ. οι Κωνσταντόπουλος και Μαρκοβίτης και αποφασίστηκε συνέχιση απεργίας, κάτι που τελικά δεν επετεύχθη. Βλ. «Η χθεσινή παμφοιτ. συγκέντρωσις», *Ριζοσπάστης*, 27/11/1927, σ. 4.

¹⁹⁹ Α. Φλούντζης, *ό.π.*, σ. 337.

²⁰⁰ Οφείλουμε να τονίσουμε ότι την εποχή αυτή η Ομοσπονδία Φοιτητών, ήταν μεν συντηρητική, αλλά δεν είχε παρουσιάσει τέτοια στοιχεία. Λίγα χρόνια όμως αργότερα, η εμφάνιση της διάδοχης φοιτητικής οργάνωσης της Ο.Ε.Φ., του Εθνικού Παμφοιτητικού Συλλόγου το 1929 και του Εθνικού του Μανιφέστου, που κυκλοφορεί το 1932, αφιερωμένο στην Ελληνική Εθνική Νεολαία, αποτελεί χαρακτηριστικό μανιφέστο βασισμένο σε αρχές του Φασισμού και σύμφωνα με αναφορές αποτελεί αντιγραφή προγράμματος του Χίτλερ. Βλ. Εθνικός Παμφοιτητικός Σύλλογος, *Το Εθνικόν μανιφέστον. Αι εθνικαί-φιλοσοφικαί αρχαί του Εθνικού Παμφοιτητικού Συλλόγου*, τυπ. Γ.&Α. Υφαντίδη, Πειραιάς, 1932, και Γ. Γιάνναρης, *ό.π.*, σ. 403.

της απεργίας είναι ακαθόριστη, γιατί η διαχείριση της απεργίας βρίσκεται τα χέρια Διοίκησης της Ομοσπονδίας Ελλήνων Φοιτητών που δεν έχει την τόλμη και το θάρρος να οδηγήσει την απεργία μέσα από τα διάφορα αναγκαία στάδια προς την νίκη. Η Διοίκηση, η πλειοψηφία της, έρπει και εκλιπαρεί στους κύριους υπουργούς και «αρχηγούς» και πνίγει από την άλλη τη μαχητικότητα των απεργών. Περίμενε να έχει τον Πρύτανη και τη Σύγκλητο μαζί της, στην απεργία! Συμμαχεί μαζί τους για την τήρηση της τάξης, αγωνίζεται να στηρίξει το «γόητρο» της Συγκλήτου μπροστά στους φοιτητές, πολεμάει την κίνηση και την ζύμωση που διεξάγουν οι κομμουνιστές φοιτητές μεταξύ των απεργών, προσπαθεί να απομονώσει τα αποφασιστικά στοιχεία, να τα παραδώσει χωρισμένα αυτά, όπως και όλη την απεργία στη διάθεση των Αλιβιζάτου- Νικολούδη- Πέτσα. Παρακαλεί τους φοιτητές να μην συγκεντρώνονται, να μην απαιτούνε να μην εμφανίζονται και να αφήσουνε την διεύθυνση της απεργίας στους ανθρώπους που θα την προδώσουνε για μια «θερμή» κουβέντα ή για μια «φιλική» χειραψία των υψηλών προσωπικοτήτων τις οποίες επισκέπτονται.²⁰¹ Για την θέση και τον ρόλο της Ομοσπονδίας σύμφωνα με τις καταγραφές των αριστερών εντύπων έχουμε ξαναμιλήσει. Στο σημείο αυτό αξίζει να τονιστεί η διάσπαση που προκλήθηκε στο φοιτητικό σώμα, γεγονός που επέφερε τριγμούς σε όλο το πεδίο των διεκδικήσεών τους. Η παρουσία των Κομμουνιστικών Πυρήνων στις σχολές και ο κίνδυνος να χειριστούν τα φοιτητικά ζητήματα μ' έναν τρόπο πιο δυναμικό,²⁰² θωράκιζε την Ομοσπονδία των φοιτητών στις συντηρητικότερες και πιο ακραίες συμπεριφορές και από την άλλη την καθιστούσε υπόλογη στα μάτια του φοιτητικού σώματος. Εις το τριαντακονταμελές συμβούλιον της Ομοσπονδίας μετέχουν και 4 κομμουνιστάι. Ούτοι προσήλθον να εξεγείρουν τους φοιτητάς εις νέαν στάσιν διαφωνήσαντες προς την συντηρητικότητα της Ομοσπονδίας.²⁰³ Η ίδια λοιπόν η διοίκηση της Ο.Ε.Φ., υιοθετώντας τις θέσεις του συντηρητικού τμήματος και έχοντας τον άχαρο ρόλο των διαπραγματεύσεων σε μια λογική συμβιβασμού, ήταν φυσικό να απαξιώνεται από μεγάλη μερίδα των φοιτητών. Και οι φοιτητές ενδεχομένως να αποζητούσαν μια άλλη εκπροσώπηση πιο κοντά στους ίδιους, με πιο ξεκάθαρη θέση και λειτουργία.

Η φοιτητική νεολαία δεν είχε να εναντιωθεί μόνο στην «επίσημη», αντικομμουνιστική φωνή του Πανεπιστημίου, της πολιτικής και του τύπου. Είχε να αντιπαραταχθεί και μέσα στο ίδιο της το σώμα με αντικομμουνιστικά μορφώματα. Τον Ιούνιο του 1928 συγκροτήθηκε από

²⁰¹ «Η απεργία των φοιτητών», *Ριζοσπάστης*, 20/11/1927, σ. 1.

²⁰² Σε όλη την αρθρογραφία των αριστερών εντύπων, ιδίως του *Ριζοσπάστη*, της περιόδου οι κινητοποιήσεις είχαν την δυναμική «του δρόμου». Μιλούσαν για μαζικά συλλαλητήρια και δυναμικές εκδηλώσεις προς την Βουλή και τα Υπουργεία.

²⁰³ Απόσπασμα από ανακοίνωση της Ομοσπονδίας. Βλ. «Προς διευθέτησιν του φοιτητικού ζητήματος. Η συνεδρίασις της Συγκλήτου δια τα δίδακτρα. Η στάσις της Ομοσπονδίας φοιτητών», *Εμπρός*, 25/11/1927, σ. 3.

φοιτητές του Πανεπιστημίου Αθηνών ο «Εθνικιστικός Φοιτητικός Σύλλογος», με σκοπό την καταπολέμηση πάσης κομμουνιστικής τάσεως και την ενίσχυση των προς την Πατρίδα ιδεωδών της φοιτητικής νεολαίας, σύμφωνα με υπόδειγμα των Ιταλικών συλλόγων και με δωδεκαμελές συμβούλιο.²⁰⁴ Στο χώρο του Πανεπιστημίου ο Σύλλογος κυκλοφόρησε προκήρυξη κατά την οποία αφηνόταν να εννοηθεί ότι θα πατάξει τον κομμουνισμό που καλλιεργείται στο Πανεπιστήμιο με κάθε θεμιτό και αθέμιτο μέσο, βασιζόμενος στην αρχή περί απειλής εθνικής συνείδησης και πάσας υγιούς εκδηλώσεως. Στις ακραίες αυτές εκδηλώσεις απάντησε ένας φοιτητής, με επιστολές του στον Ριζοσπάστη, επισημαίνοντας ότι οι δαδούχοι της ηλιθιότητας και της αστικής σαπίλας ντύνουν με χτυπητές λέξεις «πατρίδα» και «εθνικιστική ιδέα», ενώ θέλουν να κρύψουν άλλα. Παράλληλα κατέκρινε τις εφημερίδες Πατρίς και Εσπερινή που επαιάνιζαν την ίδρυση του Συλλόγου, τονίζοντας ότι είχε περάσει ο καιρός που οι φοιτητές χτυπιόντουσαν κάτω από τα πατριωτικά συνθήματα, ενώ τόνιζε ότι η Σύγκλητος έπαιρνε δρακόντεια μέτρα για να καθυποτάξει την πάλη των φοιτητών και ότι θα χρησιμοποιούσε πέρα από την Ο.Ε.Φ. και τον συγκεκριμένο σύλλογο.²⁰⁵ Αν η Ομοσπονδία των φοιτητών εμπειρείχε συντηρητικά στοιχεία και για τον λόγο αυτό αποτέλεσε πόλο αντίθεσης των κομμουνιστών φοιτητών και κριτικής της, ως φασιστικής, η εμφάνιση μιας αντικομμουνιστικής φοιτητικής οργάνωσης, που κάτω από την σημαία του εθνικισμού καλλιεργούσε φασιστικές νοοτροπίες, στα πρότυπα των οργάνωσης της Ιταλίας του Μουσολίνι, αποτελούσε σοβαρό κίνδυνο, όχι μόνο για τους αριστερούς φοιτητές, αλλά εν γένει για τις ισορροπίες στο φοιτητικό σώμα.

Δύο μήνες μετά την φοιτητική απεργία η Νέα Επιθεώρηση στο πρώτο της τεύχος σχολίαζε: Τα πρόσφατα ακόμα γεγονότα του Πανεπιστημίου, η φοιτητική απεργία για την ελάττωση των διδασκτρων, οι μεσαιωνικοί αναχρονισμοί της Πρυτανείας κατόπιν στενής συμμαχίας με τη χωροφυλακή για την τρομοκράτηση της ελεύθερης σκέψης, οι κουλουμβακισμοί και βασιμπουζογκισμοί με μπαϊραχτάρη τον Υπουργό και συγγραφέα «λεπτού αισθητικού ρομάντζου», η λυσσασμένη επίθεση του αντιδραστικού Τύπου, ένα πράγμα αποδεικνύουν: ότι καινούργιος άνεμος φυσά στο Πανεπιστήμιο με την επαναστατική πνοή των ξυπνημένων φοιτητών. Η τιμή είναι όλη δική τους.²⁰⁶ Είναι γεγονός ότι μέσα στον χώρο του Πανεπιστημίου είχε αρχίσει να φυσά καινούργιος άνεμος. Φαινόμενο αντιληπτό από όλες τις ιδεολογίες και τα σχήματα. Και αν οι φοιτητικές

²⁰⁴ Βλ. «Φασιστική φοιτητική οργάνωση», *Ριζοσπάστης*, 29/6/1928, σ.2.

²⁰⁵ Βλ. Ν. Χαριλάου, «[Ρουμπρ. Ενάντια στην αντίδραση] Ο Εθνικιστικός Φοιτητικός Σύλλογος και ο ρόλος του μέσα στο Πανεπιστήμιο», *Ριζοσπάστης*, 8/7/1928, σ. 2. Βλ. και Ν. Χαριλάου, «[Ρουμπρ. Εργάται -Αγρόται ανταποκριταί] Η προκήρυξη του Εθνικιστικού Φοιτητικού Συλλόγου», *Ριζοσπάστης*, 19/7/1928, σ. 2.

²⁰⁶ «[Ρουμπρ. Επίλογοι] Τα πανεπιστημιακά», *Νέα Επιθεώρηση*, τ.1 (5), Γενάρης 1928, σ. 50.

κινητοποιήσεις του Οκτωβρίου – Νοεμβρίου 1927 έληξαν με την επικράτηση των συντηρητικών στοιχείων, η άλλη πνοή είχε κάνει την εμφάνισή της και παρέμενε, παρ' όλες τις αντιδράσεις απέναντί της, ως ο νέος παράγοντας στο πανεπιστημιακό γίγνεσθαι. Παράγοντας, που λίγους μήνες αργότερα, θα συνέβαλλε στην κινητοποίηση των φοιτητών αυτήν την φορά στοχεύοντας κατά του ίδιου του διδακτικού προσωπικού, με αφορμή τα πανεπιστημιακά συγγράμματα.

3.4. Τα συγγράμματα

Απαραίτητη προϋπόθεση για τις πανεπιστημιακές σπουδές ήταν η μελέτη επιστημονικών συγγραμμάτων από την πλευρά των φοιτητών κατά Σχολή και ειδικότητα για την επιστημονική κατάρτισή τους. Τα συγγράμματα δεν ήταν δωρεάν. Σύμφωνα με τον οργανισμό, για την έκδοσή τους ήταν αρμόδιο το ίδιο το Πανεπιστήμιο²⁰⁷ και η διανομή τους γινόταν από τους καθηγητές. Το συνολικό αντίτιμο για την αγορά των υποχρεωτικών συγγραμμάτων ήταν τις περισσότερες φορές υψηλότερο από τις δυνατότητες της πλειοψηφίας των φοιτητών. Αλλά και οι παρεχόμενες ευκολίες εκ μέρους του ίδιου του Πανεπιστημίου ήταν ανύπαρκτες, καθώς το φοιτητικό αναγνωστήριο που στεγαζόταν τότε στην Εθνική Βιβλιοθήκη, λειτουργούσε υποτυπωδώς.²⁰⁸ Το ζήτημα αυτό απασχολούσε τους φοιτητές, που αμφισβητούσαν όχι μόνο το εμπόριο των συγγραμμάτων, αλλά και την ποιότητά τους (μεταφράσεις ή παραφράσεις ξένων εγχειριδίων, αποσπασματικό περιεχόμενο, μεγάλος όγκος όχι συναφής με το γνωστικό αντικείμενο κ.ά.).²⁰⁹ Το ζήτημα του εμπορίου των βιβλίων το 1927 πήρε μεγάλες διαστάσεις λόγω των υπερβολικών αυξήσεων των τιμών τους, αλλά και της άσκησης πίεσης –σε σημείο εκβιασμού-, κάποιων καθηγητών για την υποχρεωτική αγορά

²⁰⁷ Σύμφωνα με τον νέο οργανισμό (νόμος 2905/1922) το Πανεπιστήμιο ήταν υποχρεωμένο να εκδίδει και να πουλά τις παραδόσεις των καθηγητών, σε τιμή που οριζόταν από την επιτροπή δημοσιευμάτων, ύστερα από την γνώμη του καθηγητού-συγγραφέα, στον οποίο και αποδιδόταν το ήμισυ του υπολοίπου της τιμής πωλήσεως μετά την αφαίρεση των εξόδων εκδόσεως. Βλ. Κώστας Παπαπάνου, *Χρονικό-Ιστορία της ανώτατης μας εκπαίδευσης*, Αμερικανικό Κολλέγιο Αθηνών, Αθήνα, 1970, σ. 205.

²⁰⁸ Το Φοιτητικό αναγνωστήριο της Εθνικής Βιβλιοθήκης έχει ένα δύο αντίτυπα από κάθε σύγγραμμα. Μια σάλα ψυχρή, κοιμισμένη. Το πρωί που ανοίγει προ πάντων στις εξετάσεις (Οκτώβρη και Μάη), γίνονται μάχες για την κατάληψη...των βιβλίων. Κι' αφού οι 150(!) περίπου θέσεις γεμίζουν, αρχίζουν οι φοιτητές να κάθονται στα μάρμαρα των παραθύρων, όρθιοι κλπ. Στο Κεντρικό Αναγνωστήριο η είσοδος απαγορεύεται χωρίς έγγραφη άδεια του διευθυντή. Για τους φοιτητές, ειδικά, δίνονται βιβλία ύστερα και από έγγραφη άδεια του καθηγητή και για τα βιβλία, που αυτός θα ορίσει. Και ο καθηγητής θα σημειώσει κείνον που θα διαβάσει στη βιβλιοθήκη κι' άρα δεν θ' αγοράσει το βιβλίο του, για να τον τσακίσει στις εξετάσεις. Βλ. Ζ. Δ., «Το Πανεπιστήμιο σε αναβρασμό...», 10/10/1927, ό.π. Σε άλλο άρθρο στην εφημερίδα αναφέρεται ότι στην Εθνική Βιβλιοθήκη τα κοινωνιολογικά έργα δεν δίνονται παρά μόνο σε γνωστούς του διευθυντή. Βλ. Ένας Φοιτητής, «[Ρουμ. Εργάται -Αγρόται ανταποκριταί] Τα αίτια της Πανεπιστημιακής Συγκλήτου», *Ριζοσπάστης*, 1/10/1927, σ. 2.

²⁰⁹ Για την χαμηλή ποιότητα των συγγραμμάτων γίνονται συνεχείς αναφορές. Βλ και Α. Φλούντζης, ό.π., σ. 135.

τους. Το φαινόμενο αυτό έπληττε κυρίως την Ιατρική σχολή, καθώς για την περάτωση των σπουδών τους οι φοιτητές χρειαζόνταν απαραίτητα επιστημονικά συγγράμματα, για τα μαθήματα λ.χ. της ανατομίας, της χειρουργικής, της ιατροδικαστικής. Στις υπόλοιπες σχολές, ιδίως εκείνες των θεωρητικών επιστημών, οι φοιτητές κρατούσαν σημειώσεις κατά την διάρκεια των παραδόσεων -έστω και υπό αντίξοες συνθήκες-,²¹⁰ βάσει των οποίων εξετάζονταν. Τον Μάιο του 1927 ο Ριζοσπάστης με άρθρο του δημοσιοποίησε το θέμα αναφερόμενος σε επερώτηση βουλευτή του Ενιαίου Μετώπου. Στην αρθρογραφία του έθιγε ζητήματα εκβιασμού συγκεκριμένων καθηγητών, κυρίως της Ιατρικής, αδιαφορίας των πρυτανικών αρχών και του Υπουργείου Παιδείας και της αδιέξοδης κατάστασης των φοιτητών.²¹¹ Η δυσχέρεια αγοράς των πανεπιστημιακών

²¹⁰ Στις δύο αίθουσες παρακολούθησης της Φιλοσοφικής ο καθηγητής Κακριδής για να ελέγχει έχει αριθμήσει τις θέσεις των καθημένων σε 126. Δεδομένου ότι σε κάθε αίθουσα αναλογούν 425 φοιτητές οι 299 στέκουν όρθιοι και κρατούν σημειώσεις. Ελλειψη συγγραμμάτων και κατά τον καθηγητή Πεζόπουλο ότι δεν υπάρχουν εκδοτικοί οίκοι περιωπής που να εκπονούν αξια έργα -σαν το δικό του λεξικό που το έχει 4 χρόνια έτοιμο. Ο Βορέας δεν προτίθεται να πουλήσει την προίκα της γυναίκας του για να εκδώσει βιβλίο, το 1926 εισέπραξε προκαταβολικά χρήματα από τους φοιτητές, γι' αυτόν τον λόγο και μέχρι τώρα τίποτα. Το άρθρο γράφτηκε αργότερα, αλλά θίγει διαχρονικά ζητήματα σπουδών. Βλ. Κ., «[Με τους απεργούς της Φιλοσοφικής Σχολής] Ποιά τα αίτια της απεργίας. - Οι αίθουσες, τα συγγράμματα, το χαράτσι των εγγραφών, η συμπεριφορά των καθηγητών κ.λ.π. Ειδική έρευνα του "Ριζοσπάστη"», *Ριζοσπάστης*, 15/4/1929, σ. 3.

²¹¹ Ο συντάκτης-φοιτητής αναφέρθηκε στην καταγγελία του Βουλευτή του Ενιαίου Μετώπου για το εμπόριο των καθηγητών Πανεπιστημίου και τον εξαναγκασμό αγοράς των συγγραμμάτων τους, τους οποίους κατονομάζει και φέρνει συγκεκριμένα παραδείγματα. Όπως σημείωνε ο Υπουργός [Παιδείας] Αργυρός προσπάθησε να σώσει το γόητρο του κτιρίου με τις κουκουβάγιες και η Βουλή ζήτησε αποδείξεις, καθώς δεν είχε ιδέα τι γίνεται πέντε στενά παρακάτω στο ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα, ενώ το Υπουργείο ασχολείται με τους δαιμόνους της κολάσεως που μεταμορφώθηκαν σε μαλλιανοκομμουνιστές. Στην συνέχεια ανέφερε ότι κάποιοι καθηγητές αρνούνταν να υπογράψουν το βιβλιόριο ακροάσεων και ασκήσεων των φοιτητών, αν δεν είχαν αγοράσει τα βιβλία. Οι εκατοντάδες φοιτητές αναγκάστηκαν να αναβάλλουν εξετάσεις για να βρουν τους πόρους. Κανένα ίχνος ντροπής στα σεβαστά υποκείμενα με τα γυαλιά και το γενάκι με τα Ιμαλαΐα της σοβαρότητας. Ότι σύμφωνα με τον οργανισμό του Πανεπιστημίου δεν είχαν δικαίωμα οι καθηγητές να μην υπογράψουν το βιβλιόριο φοιτητή που παρακολούθησε τις διδασκαλίες και ότι ο οργανισμός δεν περιείχε καμία διάταξη για αγορά συγγραμμάτων και αποτελούσε παράβαση νόμου για εκβιασμό φοιτητών. Π.χ. τα συγγράμματα ιατρικής κόστιζαν συνολικά 16.000 δρχ. Οι από τους Ζέγγελη και Μενάρδο, περσινό και φετινό Πρύτανη, πέρασαν από το πρυτανικό γραφείο τους φοιτητές και δήλωσαν παραπονούμενοι και οι Πρυτάνεις δήλωσαν ότι είναι αδύνατο να παρέμβουν, ενώ ο ανώτερος υπάλληλος του Πανεπιστημίου συνέστησε στους φοιτητές για τους καθηγητές της Ιατρικής Μελισσηνό και Ματθαίοπουλο να καταφύγουν στα δικαστήρια επί κοινώ εκβιασμό. Ότι απορρίπτονταν δεκάδες φοιτητές για τον λόγο αυτό και ότι τα φοιτητικά υπομνήματα δεν έβρισκαν αντίκρισμα και οι φοιτητές των γερμανικών πανεπιστημίων γελούσαν για τον μπακαλισμό αυτό. Ο Υπουργός έπρεπε να κάνει ανακρίσεις και να έβγαζε διαταγή, που να επέβαλε έλεγχο στα φροντιστηριακά βιβλία των καθηγητών, εκ μέρους του γραφείου των σχολών, σε περίπτωση που καθηγητής αρνιόταν να υπογράψει. Θα έπρεπε να πουλιούνται τα βιβλία τους όχι από τους ίδιους, αλλά από βιβλιοπωλεία. Έτσι αφαιρείτο η μέθοδος εκβιασμού. Έτσι θα απαλλασσόταν από την πρόστυχη φάρα που οχυρωμένη πίσω από τις καθηγητικές έδρες με το μολύβι της βαθμολογίας στο αυτί και το χέρι σφιγμένο στο λαιμό μας τρυγάει, αλλιώς θα το έκαναν οι φοιτητές. Βλ. Προλετάριος φοιτητής, «[Ρουμ. Επίκαιρα ζητήματα] Οι κάπηλοι της επιστήμης. Το επίσημο καθηγητικό εμπόριο», *Ριζοσπάστης*, 16/5/1927, σ. 2. Βλ. και Θ. Σ., «Η δίκη των 8 καθηγητών του Πανεπιστημίου. Οι άσπονδοι φίλοι και προστάτες των φοιτητών. Οι μανούβρες του

συγγραμμάτων, που μπορούσε να επιφέρει καθυστέρηση ή διακοπή σπουδών, συνοδευόταν με την δυσαρέσκεια για τις ελλιπείς παροχές σπουδών, για το κόστος των διδασκτρών²¹² και των εξετάστρων σε συνδυασμό με το προσωπικό κόστος διαβίωσης. Φαινόμενα που βάραιναν κυρίως την μερίδα των φοιτητών με χαμηλά εισοδήματα – κατά κύριο λόγο την πλειοψηφία, που βίωναν πιο άμεσα τις οικονομικές πιέσεις. Μέσα Μαΐου δημοσιεύθηκε στον Τύπο η αυτοκτονία φοιτητή λόγω οικονομικών δυσχερειών και αδυναμίας αγοράς των συγγραμμάτων.²¹³ Στα τέλη Μαΐου ο Ριζοσπάστης δημοσίευσε την είδηση ότι επιτροπή φοιτητών της Ιατρικής υπέβαλε μήνυση κατά του καθηγητή της Ιατρικής Κωνσταντίνου Σάββα.²¹⁴ Η διαδικασία επαναλήφθηκε και τον Οκτώβριο του 1927 από φοιτητές προς καθηγητές και εκδότες για αισχροκέρδεια κατά την πώληση επιστημονικών βιβλίων και η διαδικασία πήρε την δικαστική οδό.²¹⁵ Τον Μάρτιο του 1928 ξεκίνησαν οι ανακρίσεις κατά οκτώ καθηγητών του Πανεπιστημίου που κατηγορούνταν επί εκβιασμό.²¹⁶ Ο Ριζοσπάστης στην αρθρογραφία του υποστήριξε σθεναρά την μερίδα των φοιτητών που κινητοποίησαν την δίωξη.²¹⁷ Η διαδικασία ολοκληρώθηκε

Μελισσηνού», *Ριζοσπάστης*, 7/3/1928, σ.1-2, και Π. Ζ., «[Ο “Ριζοσπάστης” στο Πανεπιστήμιο] Τα σκάνδαλα του Πανεπιστημίου», *Ριζοσπάστης*, 9/3/1928, σ.1-2.

²¹² Η Ιατρική Σχολή πλήρωνε υψηλότερα διδάκτρα σε σχέση με άλλες σχολές. Βλ. εδώ υποσ. 197.

²¹³ Πρόκειται για την αυτοκτονία τελειόφοιτου φοιτητή της Ιατρικής Λουκά Μπινιάρη, 23 χρονών από την Σαμοθράκη, στο σπίτι του, στην οδό Φαβιέρου 31. Σύμφωνα με το άρθρο, ο φοιτητής υπέφερε οικονομικά, δεν είχε να φάει, είχε καταστεί νευρασθενικός. Για να δώσει τις πτυχιακές εξετάσεις είχε φτάσει σε απελπισία, γιατί δεν είχε να αγοράσει το σύγγραμμα του καθηγητή και φοβόταν την απόρριψη. Το καταμαρτυρούσαν άλλοι συνάδελφοί του, που δεν τολμούσαν να καταθέσουν λόγω εξεταστικής περιόδου και φόβου των καθηγητών. Βλ. «Τραγική αυτοκτονία φοιτητού. Αιτία η πείνα και ο εκβιασμός των καθηγητών», *Ριζοσπάστης*, 15/3/1928, σ. 4.

²¹⁴ Το άρθρο αναφέρει ότι 25μελής επιτροπή φοιτητών της Ιατρικής υπέβαλε και υπόμνημα στο Υπουργείο Παιδείας κατά του καθηγητή Υγιεινής και μικροβιολογίας, για την άρνησή του να υπογράψει στα βιβλιάρια ακροάσεων και ασκήσεων των φοιτητών, λόγω μη αγοράς του βιβλίου του αξίας 1.000 δραχμών και για την άγρια συμπεριφορά του εις βάρος τους. Το ίδιο άρθρο ανέφερε ότι ο Υπουργός Παιδείας Αργυρός αδιαφόρησε και την αδιαφορία του αυτή ο Ριζοσπάστης τη συνέδεσε με την πολιτική πεποίθηση του Σάββα, που ήταν βασιλόφρων. Βλ. «Καθηγητών άθλα», *Ριζοσπάστης*, 24/5/1927, σ. 4.

²¹⁵ Ο Εισαγγελέας παρέπεμψε την υπόθεση στην διεύθυνση αγορανομίας του Υπουργείου Εσωτερικών με την παράκληση να χαρακτηριστούν τα επιστημονικά βιβλία είδος πρώτης ανάγκης και να διωχθούν επί υπερβολικώ κέρδει οι υπεύθυνοι. Βλ. «Οι βιβλιοκάπηλοι καθηγηταί Πανεπιστημίου», *Ριζοσπάστης*, 19/10/1927, σ. 4.

²¹⁶ Πρόκειται για τους καθηγητές της Ιατρικής σχολής Κ. Σάββα, Υγιεινής και Μικροβιολογίας, Γεώργιο Σκλαβούνο, Περιγραφικής Ανατομικής, Αναστάσιο Αραβαντινό, Παθολογικής Κλινικής και Ειδικής Νοσολογίας, Κωνσταντίνο Μελισσηνό, Παθολογικής Ανατομικής, Γεράσιμο Φωκά, Χειρουργικής, Ιωάννη Γεωργιάδη, Ιατροδικαστικής και Τοξικολογίας, για τον καθηγητή Οργανικής Χημείας στην Φυσικομαθηματική Σχολή Γεώργιο Ματθαίοπουλο και τον καθηγητή του Οδοντιατρικού Σχολείου [Ν.] Παπαντωνόπουλο.

²¹⁷ Οι μανδάρινοι της επιστήμης αποδείχνονται εκβιαστές του αισχίστου είδους κερδίζοντας 400% στα βιβλία τους. Τα αίτια αυτά τόσο οι φτωχοί φοιτητές όσο και εμείς από τις στήλες μας είχαμε καταγγείλει με ονόματα και πράγματα. [...] Έχουμε την ακλόνητη πεποίθηση πως το Κράτος δεν πρόκειται ν' αλλάξει ταχτική και γι' αυτό τονίζουμε την ανάγκη της πάλης εκ μέρους των φτωχών φοιτητών κατά της αντίδρασης για όλες της άμεσες διεκδικήσεις τους. Βλ. «[Ρουμ. Από την άποψή μας] Οι αρχιλήσταρχοι», *Ριζοσπάστης*, 5/3/1928, σ. 2.

με απαλλακτικό βούλευμα για τους κατηγορούμενους, λόγω ανεπαρκών στοιχείων.²¹⁸ Σύμφωνα με τον Αντ. Φλούντζη, που κλήθηκε από τον ανακριτή ως μάρτυρας κατηγορίας, στην υπόθεση πολλοί φοιτητές φοβήθηκαν να παρουσιαστούν και να καταθέσουν στον ανακριτή εναντίον των καθηγητών τους.²¹⁹ Ο Ριζοσπάστης από τις στήλες του αμφισβήτησε την πιθανότητα επιβολής τιμωρίας από την αστική δικαιοσύνη και τόνισε την προσπάθεια συγκάλυψης από το ίδιο το Πανεπιστήμιο.²²⁰ Ο Υπουργός Δικαιοσύνης -παρά την απόσταση που θα όφειλε να τηρήσει κατά την διαδικασία έκδοσης βουλεύματος από το Συμβούλιο Πλημμελειοδικών-, έκανε δηλώσεις ευνοϊκές για τους διωκόμενους καθηγητές.²²¹

Δεν γνωρίζουμε με βεβαιότητα, αν η κινητοποίηση κατά των καθηγητών που άσκησαν εκβιαστικές μεθόδους προήλθε αποκλειστικά από τους κομμουνιστές φοιτητές. Στη μαρτυρία του ο Α. Φλούντζης, μέλος του Κομμουνιστικού Πυρήνα της Ιατρικής ανέφερε ότι «οι προκηρύξεις που συντάσσαμε και μοιράζαμε ή τοιχοκολλούσαμε στις Σχολές σχετικά με το ζήτημα αυτό γινόταν δεκτές με συμπάθεια και ενθουσιασμό από τους συναδέλφους μας».²²² Και ο Ριζοσπάστης δημοσίευσε επιστολή φοιτητή που τόνιζε ότι την ιστορία με τα συγγράμματα την ξεσκέπασαν οι κομμουνιστές φοιτητές.²²³ Ακόμα δεν μπορούμε με σιγουριά να αντιληφθούμε πόση αποδοχή είχε αυτή η κινητοποίηση. Υπήρξαν και οι αντίθετες φωνές, κατευθυνόμενες ή μη. Σύμφωνα με την αρθρογραφία

²¹⁸ Δεν γνωρίζουμε αρκετά για το βούλευμα. Σύμφωνα όμως με τον Ριζοσπάστη το Πειθαρχικό Συμβούλιο του Πανεπιστημίου, απαρτιζόμενο από την Ολομέλεια της Συγκλήτου και τέσσερεις Αρεοπαγίτες καταδίκασε τον καθηγητή του Οδοντιατρικού Σχολείου Ν. Παπαντωνόπουλο σε ενός μηνός απόλυση και στέρηση δικαιώματος εξέτασης φοιτητών βλ. «Κατεδικάσθη ο καθηγητής Παπαντωνόπουλος», *Ριζοσπάστης*, 25/5/1928, σ. 4.

²¹⁹ Βλ. Α. Φλούντζης, *ό.π.*, σ. 134-143. Όπως αναφέρει και ο Ριζοσπάστης, ο φόβος προς τους καθηγητές αναγκάζει τους φοιτητές να μην παρουσιάζονται στο δικαστήριο. Η Αστική δικαιοσύνη θα επιδιώξει την συγκάλυψη. [...] Παραμονές δίκης και οι καθηγητές εκβιάζουν και δεν υπογράφουν βιβλιάρια. [...] Η ανάκριση συνεχίζεται και οι φοιτητές πρέπει να καταθέσουν, να κινητοποιηθούν κατά κάθε προσπάθειας συγκάλυψης και των αυτών ζυμώσεων στο Πανεπιστήμιο. Να υπερασπιστούν [τον αγώνα τους] γιατί η αστική δικαιοσύνη μπορεί να αθώσει καθηγητές και μετά θα γίνουν ασύδοτοι. Βλ. «Η δίκη των 8 καθηγητών...», *ό.π.*

²²⁰ Ο Πρύτανης διαμαρτυρήθηκε για τον διασυρμό συναδέλφων του, ότι δεν υπήρξε εκβιασμός και ότι οι καθηγητές με παραπτώματα θα έπρεπε να παραπέμπονται σε Συμβούλιο Καθηγητών από το οποίο να κρίνονταν αποκλειστικά. Βλ. «[Ρουμ. Από την άποψή μας] Ο βόθρος του Πανεπιστημίου», *Ριζοσπάστης*, 9/3/1928, σ. 3.

²²¹ Ο κ. υπουργός εδήλωσεν ότι προσωπικώς ο ίδιος δεν φρονεί ότι ο τρόπος της πώλησεως των συγγραμμάτων υπό των κ.κ. Καθηγητών του Πανεπιστημίου αποτελεί εκβιασμόν, διότι οι συγγραφείς καθηγηταί, εκτός των πνευματικών των δαπανών, υποβάλλονται και εις τεραστίας υλικάς συνθήκας και είναι φυσικόν να καταβάλλουν προσπαθείας δια την ευρύτεραν πώλησιν των βιβλίων των. Το Κράτος ετοποθέτησεν αυτούς εις την ανωτάτην επιστημονικὴν βαθμίδαν και κατ' ανάγκην εκ τούτων οι φοιτηταί δέον ν' αρύωνται τα επιστημονικά των φώτα. Βλ. «Η δίωξις των Καθηγητών του Πανεπιστημίου. Αι ενέργειαι της Συγκλήτου», *Εμπρός*, 5/3/1928, σ. 4.

²²² Α. Φλούντζης, *ό.π.*, σ. 137.

²²³ «[Ρουμ.Εργάται -Αγρόται ανταποκριταί] Τα αίσιχη της Πανεπιστημιακῆς Συγκλήτου», *Ριζοσπάστης*, 1/10/1927, σ. 2.

ομάδα φοιτητών κινητοποιήθηκε από την αντίθετη πλευρά και υπέγραψε ανακοινωθέν υπέρ των καθηγητών· παράλληλα δέχθηκε επικρίσεις και η στάση της Ομοσπονδίας Φοιτητών.²²⁴

Η όλη κινητοποίηση εναντίον των καθηγητών φανέρωνε την οργή απέναντι σε μια διαδεδομένη, αλλά άδικη κατάσταση, κατάσταση που έθιγε τους φοιτητές και ιδιαίτερα το στρώμα των φτωχών φοιτητών. Ήταν επόμενο, σε μια αδικία με κοινωνικό περιεχόμενο μέσα στον μικρόκοσμο του Πανεπιστημίου, οι οργανώσεις των κομμουνιστών φοιτητών να προσεταιριστούν αυτόν τον αγώνα. Από την άλλη φανέρωνε και την ικανότητα μερίδας του φοιτητικού κόσμου να βάλει κατά του ίδιου του θεσμού και ιδιαίτερα κατά του καθηγητικού προσωπικού. Το εμπόριο των πανεπιστημιακών συγγραμμάτων δεν ήταν καινούριο φαινόμενο, απασχόλησε και προηγούμενες γενιές φοιτητών.²²⁵ Πιθανόν η αντίδραση που εμφανίστηκε εκείνη την συγκεκριμένη στιγμή απέναντι στην παλαιά τακτική να συνέβαλε σε μια περίοδο «ωρίμανσης» του φοιτητικού κινήματος και σε μια εμφάνιση δυναμικότερων διεκδικήσεων. Η προσπάθεια –πέρα από τις κοινωνικές διαστάσεις που είχε– συνδέθηκε και με την γενικότερη κίνηση βελτίωσης των συνθηκών των σπουδών και του επιπέδου διδασκαλίας στην ανώτατη εκπαίδευση.

²²⁴ Κάποιοι φοιτητές της Ιατρικής που έκαναν φροντιστήρι στον επιμελητή του ύστερα από εκβιασμό δημοσίευσαν στην Πρωΐα δήλωση ότι ο Μελισσηνός δεν εκβιάζει και ότι αγοράζεται το βιβλίο απ' όλους γιατί είναι πολύτιμο (ενώ είναι πιστή μετάφραση του βιβλίου γερμανού καθ/τη Α. Ασοφ) [...] Ενώ είχαν παραδεχτεί [τα μέλη της διοίκησης της Ομοσπονδίας Φοιτητών] τα αιτήματα των φοιτητών για τα βιβλία, τώρα που χρειάζεται να γίνει αγώνας δεν τολμούν να εμφανιστούν στους φοιτητές. Ύστερα οι ίδιοι που αποτελούν τα μέλη της Διοίκησης της Ομοσπονδίας και την «Συνταγματική Δράση» βγάλαν ανακοινωθέν που διαμαρτύρονται για τον θόρυβο εις βάρος των καθηγητών. «Η δίκη των 8 καθηγητών...», ό.π. Και σύμφωνα με το Φοιτητικό Βήμα: Είναι όμως «ανέντιμη» και «ραγιαδική» η στάση των φοιτητών της ιατρικής που υπέγραψαν το ανακοινωθέν υπέρ των καθηγητών. Απ' αυτούς μερικοί είναι εξ' επαγγέλματος προδότες των φοιτητικών συμφερόντων, για τους άλλους τους πολλούς και τους παρασυρμένους γι' αυτούς κάνουμε έκκληση να σταθούν στο ύψος και να πάρουν πίσω τις υπογραφές τους, γιατί αύριο θα βρεθούν στην ανάγκη να κάνουν και μετάνειες για να πάρουν δίπλωμα. «[Ρουμπρ. Οι Γνώμες μας] Η βιβλιοεμπορεία», Φοιτητικό Βήμα, φ. 6, 26/3/1928, σ. 2.

²²⁵ Στο Ριζοσπάστη δημοσιεύθηκε επιστολή του γιατρού Ν. Γιαβόπουλου που ανέφερε ότι η υπόθεση των εκβιασμών για την αγορά βιβλίων απασχολούσε τους φοιτητές τουλάχιστον 6 χρόνια, από την εποχή που ήταν ο ίδιος φοιτητής. Και αναφέρει συγκεκριμένο παράδειγμα για τον καθηγητή Μελισσηνό. Βλ. «[Ρουμ.Εργάται -Αγρόται ανταποκριταί] Τα αίση του Πανεπιστημίου», Ριζοσπάστης, 12/3/1928, σ.2.

3.5. Ο λόγος των κομμουνιστικών εντύπων για το Πανεπιστήμιο

Η μόρφωση, η οποία θα αποσκοπούσε στην μελέτη και την αντίληψη των κοινωνικών φαινομένων, αποτέλεσε ένα από τα σταθερά ιδεώδη της κομμουνιστικής νεολαίας σε όλο το Μεσοπόλεμο. Το επιθυμητό ήταν μια εκπαίδευση κοινωνικά ωφέλιμη, που θα επέφερε την διαμόρφωση της κοινωνικής συνείδησης και θα απέβλεπε στην μεταμόρφωση του κόσμου. Στην μόρφωση που θα βασιζόταν στην αφομοίωση των βασικών εννοιών της μαρξιστικής φιλοσοφίας, για την κοινωνική μεταβολή και την παγκόσμια οικοδόμηση του σοσιαλισμού. Η αντίθεση των κομμουνιστών στην αστική εκπαίδευση εδραζόταν σε κοινωνικούς παράγοντες και όχι σε παιδαγωγικούς. Σύμφωνα με αυτήν, η αγωγή στις καπιταλιστικές χώρες είχε ταξικό χαρακτήρα και η εκπαίδευση στα αστικά κράτη εξυπηρετούσε τα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης. *Η εκπαίδευση στα χέρια της μπουρζουαζίας γίνεται ένα αποτελεσματικό μέσο κυριαρχίας. [...] Το καπιταλιστικό σύστημα της δημόσιας παιδείας μας αποδειχνει τη μέγιστη σπουδαιότητα της εκπαίδευσης. Μέσω του σχολείου και του τύπου η μπουρζουαζία δηλητηριάζει και αποκοιμίζει τις μάζες.[...] Οι προλεταριακές παιδαγωγικές μέθοδοι επιτρέπουν στα παιδιά να γνωρίσουν το κοινωνικό περιβάλλον και τα μαθαίνουν ν' αλλάζουν το περιβάλλον αυτό σύμφωνα με τους πόθους της κοινωνικής ολότητας. Και το πρώτο και το δεύτερο σύστημα είναι ποτισμένα από ταξικό πνεύμα. Μα η αστική άποψη και η εργατική άποψη είναι αντίθετες.*²²⁶ Οι γενικευμένες αυτές αρχές αφορούσαν όλο το φάσμα της εκπαίδευσης και προέκυπταν από τις θεωρήσεις που είχε το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα και κατά συνέπεια και το ελληνικό. Ιδιαίτερα το Πανεπιστήμιο πρόβαλε ένα κύρος διαφορετικό και μια αίγλη που προερχόταν από την ιδεολογική του «παρέμβαση» στον κοινωνικό χώρο και από την φύσει ιδιότητά του, της παραγωγής επιστημονικής γνώσης και διανοουμένων. Η συντήρηση και η διάχυση των κυρίαρχων ιδεολογικών αρχών του κοινωνικού συστήματος αποτέλεσε κύριο στόχο του και βασική αιχμή της κριτικής της αριστεράς εναντίον του.

Σε όλη την περίοδο του Μεσοπολέμου η αριστερά και το Κ.Κ.Ε. άσκησε κριτική στο *τέμενος των Μουσών*. Πρώτο χαρακτηριστικό και κύριο της κριτικής της, η απαξίωση στον θεσμό και στην εκπαιδευτική του αποστολή, με την αιτιολογία του συντηρητισμού και της εμμονής του σε μια στείρα προγονολατρία. *Μας λέτε κ. Πρύτανη να μιμηθούμε τους προγόνους μας. Μα ποιους προγόνους μας να μιμηθούμε; Τους σοφιστές,*

²²⁶ Κρούπσκαγια, «Αστική και προλεταριακή αγωγή», *Η Νέα Αγωγή*, φ. 11-12, χρόνος Α', Νοέμβρης - Δεκέμβρης 1927, σ. 14-16.

τους Σωκρατικούς, τους Αριστοτελικούς, τους κυνικούς; Καθένας από τους προγόνους μας αυτούς διαφωνούσε με σας: ποδοπατούσε τα πατροπαράδοτα, δεν σεβότανε καθόλου τους δικούς του προγόνους, προχωρούσε μπροστά, σπρωγμένος από την δύναμη της κοινωνίας και της εποχής όπου ζούσε κι έφερνε την επιστήμη διαρκώς σε νέους δρόμους. Ποιούς προγόνους να μιμηθούμε. Το Σωκράτη ή τους δημίους του; Δεν μας είναι όλοι αυτοί πρόγονοι;²²⁷ Η προσήλωση στον κλασικισμό και στην διδασκαλία του, που εξαντλείτο στην κενόλογη μορφική ανατομία μερικών σελίδων από τους αρχαίους συγγραφείς σε συνδυασμό με το ότι η επίσημη διανόηση, το πανεπιστήμιο της νεώτερης Ελλάδας δεν γνώρισε άλλου είδους αντίληψη του αρχαίου κόσμου και άλλου είδους προσανατολισμό στις ανάγκες της σύγχρονης ζωής,²²⁸ ήταν κυρίαρχα επιχειρήματα στην κριτική που ασκούσαν τα αριστερά έντυπα. Είναι γεγονός ότι κατά την διάρκεια του Μεσοπολέμου η οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική καθυστέρηση που συνόδευε την ελληνική κοινωνία, είχε επιπτώσεις και στον θεσμό του Πανεπιστημίου. Η προσήλωση στο ένδοξο παρελθόν, η αδυναμία να αποβάλλει το Πανεπιστήμιο τον κλασικισμό του 19ου αιώνα, οι ανεπάρκειες ενδεχομένως μελών του διδακτικού προσωπικού να υιοθετήσουν τα νέα επιστημονικά ρεύματα, συνέβαλλαν στην αγκύλωση του Πανεπιστημίου κάτω από έναν επιστημονικό συντηρητισμό. Ο συντηρητισμός του, αλλά και οι δυσχέρειες της εκπαιδευτικής πολιτικής, είχαν και ένα άλλο αποτέλεσμα. Δεν ενίσχυαν και ως αποτέλεσμα έθεταν σε δεύτερη μοίρα την έρευνα και τη διδασκαλία των θετικών και των κοινωνικών επιστημών, σε μια εποχή που η διδασκαλία τους είχε εφαρμοστεί σε όλα τα πανεπιστήμια και της δυτικής Ευρώπης. Αυτά τα δύσκαμπτα «αντανακλαστικά», την οπισθοδρομικότητα και τα αναχρονιστικά στοιχεία των ακαδημαϊκών μελών του Πανεπιστημίου και των πολιτικών εκφραστών της εκπαίδευσης, κατάκρινε η αριστερά μέσα από τα έντυπά της.

Η εφημερίδα *Επανάσταση* του Κομμουνιστικού Πυρήνα της Φιλοσοφικής στην αρθρογραφία της ανέφερε: *θα χτυπήσουμε και θα ξεσκεπάσουμε μπρος στα μάτια των συναδέλφων μας κάθε διανοητική μούχλα κι' επιστημονική αντίδραση της επίσημης από καθέδρας σοφίας. Ο αγώνας μας δεν είναι αγώνας εναντίον ατόμων, γιατί τέτοιος αγώνας αντιβαίνει στις αρχές μας. Θάνατι αγώνας για την Πραγματική Επιστήμη, που τόσο επιτήδεια φροντίζουν να μας κρύψουν.*²²⁹ Το κατηγορώ των αριστερών φοιτητών στο έντυπό τους ξεκινούσε με την συντηρητική θεώρηση των καθηγητών τους, αλλά κατέληγε στην επιβολή της

²²⁷ «Το ελληνικό Πανεπιστήμιο για τη "σωτηρία της κοινωνίας"», *Η Νέα Αγωγή*, τ.11-12, Χρόνος Α', Νοέμβρης - Δεκέμβρης 1927, σ. 4-7. Πρόκειται για σχολιασμό της ομιλίας του Πρύτανη Ν. Αλιβιζάτου κατά την τελετή υποδοχής και ορκωμοσίας των φοιτητών. Βλ. εδώ σ. 24-25.

²²⁸ «Δημοκοπία, αντίδραση, παιδεία», *Αναγέννηση*, τ. 2, χρόνος Β', Οκτώβρης 1927, σ. 49-52.

²²⁹ «[Ρουμπρ. Οι γνώμες μας] Η αντίδραση», *Επανάσταση*, φ.1, 10/3/1927, σ. 2.

πραγματικής επιστήμης, που δεν ήταν άλλη από τον επιστημονικό υλισμό. Παρ' όλα αυτά, η προβολή του μαρξισμού και του ιστορικού υλισμού και η επιβολή της διδασκαλίας τους, ενώ είχε διαμορφώσει την ιδεολογία της αριστεράς, δεν αποτέλεσε κύριο αίτημα των αριστερών φοιτητών και αφορμή για εναντίωση με το Πανεπιστήμιο.²³⁰ Η κριτική τους επικεντρωνόταν στο αρνητικό πρόσημο του επιστημονικού συντηρητισμού και του αστικού ιδεαλισμού,²³¹ χωρίς όμως να προβάλλουν με έμφαση το αντίπαλο δέος, την μαρξιστική επιστήμη. Βέβαια, μιλούσαν συνεχώς για την ανάγκη διαμόρφωσης κοινωνικής συνείδησης και για την πάλη των τάξεων, περιορίζονταν όμως εκεί και η διδασκαλία του μαρξισμού, τουλάχιστον γι' αυτήν την περίοδο, περνούσε στο περιθώριο. Ενδεχομένως στις διεκδικήσεις τους –κάτω από τις επιταγές του Κ.Κ.Ε.- να υπήρχαν άλλες προτεραιότητες, όπως η κοινωνική αλλαγή, που θα επέφερε εξέλιξη και στο επιστημονικό πεδίο.

Η αρνητική αίσθηση για το Πανεπιστήμιο αποκτά την πιο ακραία της διάσταση, όταν ξεσπούν οι αντικομμουνιστικές εκδηλώσεις εντός του. Ο συντηρητισμός του μετατράπηκε αυτομάτως σε «Μεσαιωνισμό», «Ιερά Εξέταση», «μαύρη αντίδραση» και «κοινωνική σαπίλα». Θίχθηκαν τα *sine qua non* «δομικά» χαρακτηριστικά του, η ελευθερία της σκέψης και η διακίνηση ιδεών και κατακρίθηκε για την κατάλυσή τους· παράλληλα –εκτός από τον εκπαιδευτικό- αμφισβητήθηκε και ο παιδαγωγικός του χαρακτήρας. Τον Δεκέμβριο του 1927 η Αναγέννηση κριτικάροντας την αποβολή των έξι φοιτητών, γιατί προέβησαν εις κομμουνιστικές εκδηλώσεις, αναρωτιόταν είναι νοητός για «ηθικός κολασμός» το διώξιμο ενός παιδιού από ένα μορφωτικό ίδρυμα; Όχι. Γιατί αυτό σημαίνει αυτοκατάλυση της μορφωτικής και ηθοπλαστικής αποστολής του σχολείου. Τί έκαμαν οι κύριοι αυτοί για να προφυλάξουν τους νέους από ηθικές παρεκτροπές; Και γιατί δεν τιμωρούν με το ίδιο μέτρο τους μπράβους του συντηρητισμού; [...] Στο Πανεπιστήμιο λοιπόν της Αθήνας μεγαλώνει και μεστώνεται το πνεύμα της Ιεράς εξέτασης. Ιδεολογική μονοπώληση της

²³⁰ Στην αρθρογραφία των φοιτητικών εντύπων εντοπίζεται μια συγκεκριμένη αναφορά: Ο κ. Μ. Βολωνάκης [...] κάνει ιστορικό φροντιστήριο μια φορά την βδομάδα και φιλοδοξώντας να γίνει ο πρώτος εισηγητής του νεώτερου επιστημονικού πνεύματος στην αντίληψη της ιστορίας το κάνει σαλεπιτζίδικο. [...] Αλλά κ. Βολωνάκη, υπάρχει και κάτι άλλο, υπάρχει το γιατί σε κάθε ιστορικό γεγονός, στο οποίο σιωπάτε ή όταν επιχειρήσετε να πείτε τίποτε πνίγεστε στους βάλτους του πιο βρωμερού αστικού ιδεαλισμού. [...] Το «γιατί» αυτό το κανονίζει μέσα στην κοινωνία μόνο ο οικονομικός παράγοντας κι' όχι οι άλφα ή βήτα ιδέες μας για την δικαιοσύνη και για την ηθική που είναι εποικοδόμημα της κοινωνίας με πηγή τον οικονομικό παράγοντα. Η εξέταση της ιστορίας με τον φακό αυτό κ. Βολωνάκη λέγεται ιστορικός υλισμός και η τάξη σου σήμερα τον αποφεύγει όπως ο διάολος το θυμίαμα γιατί δείχνει πως το σύστημά σας είναι καταδικασμένο σε θάνατο. Βλ. «Πού; Πότε; Γιατί;», Επανάσταση, φ. 1, 10/3/1927, σ. 2.

²³¹ Η αστική παιδεία παραμορφώνει την επιστήμη που διαπνέεται από την έννοια της εξέλιξης, πνίγει τη σκέψη που δεν μπορεί να περιοριστεί μέσα σ' ένα φανλόβιο κύκλο ιδανικού και ιδεαλιστικού. «Οι πολιτικές αρχές μας», Φοιτητικό Βήμα, φ. 6, 26/3/1928, σ. 1-2.

επιστήμης. Να το χαίρεστε, κύριοι δημοκράτες, το Πανεπιστήμιό σας.²³² Για την αντιμετώπιση του αντικομμουνιστικού φαινομένου έχουμε ασχοληθεί εκτενώς και σε άλλο σημείο. Αυτό που αξίζει να αναφερθεί πάλι είναι ότι η εμφάνισή του οδήγησε στην όξυνση των τόνων και από τις δύο πλευρές και στην καθ' ολοκληρίαν απαξίωση του πανεπιστημιακού θεσμού από την Αριστερά. Με την εφαρμογή του αντικομμουνισμού στον χώρο του Πανεπιστημίου η κριτική των αριστερών εντύπων, εκτός από τον επιστημονικό συντηρητισμό, συμπεριέλαβε και τον πολιτικό. Προσωποποίησε κιόλας τις αντιθέσεις της, φέρνοντας συγκεκριμένα παραδείγματα, τα οποία άντλησε από τις πιο ακραίες περιπτώσεις καθηγητών. Η απαξίωση του θεσμού του ανώτατου εκπαιδευτικού ιδρύματος και η επίθεση κατά του πανεπιστημιακού προσωπικού ήταν ιδιαίτερη έντονη και κάποτε ακραία. Εκφράσεις όπως «διανοητική μούχλα», «σαλεπιτζίδικη» αντίληψη της ιστορίας [του Βολωνάκη], «βρωμερός αστικός ιδεαλισμός των καθηγητών», «αρλούμπες [του Πεζόπουλου]»,²³³ «γνωστός μασόνος [Αδαμαντίου]», «η ξεσκεπασμένη αντίδραση και τρομοκρατία της σεβαστής και στοργικής Συγκλήτου», «το οργανέτο της μπουρζουαζίας», «επιστημονικό σκότος», «οι ανασκολοπισμοί διαφωνούντων και οι επιστημονικές τους ηλιθιότητες», που εντοπίζονται στα φοιτητικά κομμουνιστικά έντυπα και στον Ριζοσπάστη, ξεπερνούν τα όρια της ειρωνείας, αγγίζουν την προσβολή. Το Πανεπιστήμιο εν γένει και οι άμεσα και έμμεσα θιγόμενοι αντέδρασαν σ' αυτήν την γλώσσα, όποια και αν ήταν η θέση τους, πόσο μάλλον τα πρόσωπα που πρωταγωνιστούσαν στην αντικομμουνιστική προπαγάνδα και βρίσκονταν συνεχώς στο στόχαστρο της αριστερής κριτικής.

Οι συντηρητικές αρχές του Πανεπιστημίου έβρισκαν τον κύριο εκφραστή τους στο «πρόσωπο» της Φιλοσοφικής Σχολής. Ήταν η σχολή και το προσωπικό της που φαίνεται ότι συνδιαλεγόταν περισσότερο από κάθε άλλη με την πολιτική εξουσία. Με φανερό και μόνιμο τρόπο παρενέβαινε στις μεταρρυθμιστικές απόπειρες για την εκπαίδευση με σκοπό να αναχαιτίσει τυχόν καινοτομίες. Όταν η αναφορά συσχετιζόταν με τον οπισθοδρομικό χαρακτήρα του Πανεπιστημίου, την καθαρολογία του, την προγονολατρία ή παραπομπή στην Φιλοσοφική γινόταν αυτοματοποιημένα.²³⁴ Ξεχνάμε, πως η φιλοσοφική σχολή, που έχει σήμερα

²³² «[Ρουμπ. Σχόλια] Αυτοκατάλυση της μορφωτικής αποστολής ή μονοπώληση της επιστήμης», *Αναγέννηση*, τ. 4, χρόνος Β', Δεκέμβρης 1927, σ. 189.

²³³ Επισημαίνουμε το απόσπασμα, ως χαρακτηριστικό της ακραίας γραφής που χρησιμοποιήθηκε μερικές φορές στα αριστερά έντυπα. Σχετικά με την διδασκαλία του καθηγητή και την «ηλιθία προγονολατρία» του: *Τα σπίτια σου να γίνουν σύμφωνα με τα πρότυπα των αθηναϊκών χαμόσπιτων [...] η φιλοσοφία σου να μην κάνει ούτε ρούπι από τους πλατωνικούς ναρκισσομούς και όλα τα δημιουργήματα της ιστορικής σου εξέλιξης ρίχτα στη θάλασσα, φόρεσε πέδιλα και χιτώνας και επιδώσου στην τεμπελιά και στην παιδεραστία – γιατί έτσι έκαμναν οι παλιοί και οι δόκιμοι.* «[Ρουμ. Οι Γνώμες μας] Προγονοπληξίες», *Επανάσταση*, φ. 1, 10/3/1927, σ. 3.

²³⁴ Στην διακήρυξή του, το 1927, ο Εκπαιδευτικός Όμιλος ξεκαθαρίζει: *Η φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου ούτε στον ψευτοκλασικισμό πιστεύει πραγματικά, ούτε ένα νεοκλασικισμό*

την ανήκουστη αναισχυντία να υψώνεται κατηγορος για το κατόντημα της ελληνικής παιδείας, αυτή, που από το 1880 αντιστέκεται πεισματικά σε κάθε εκπαιδευτική αναδιοργάνωση, αυτή, που έχει καταντήσει ένα ξεφτίδι και του ψευτοκλασικισμού ακόμη, ένας καστρόπυργος κατοχυρωμένων μέσα στην πρόληψη αφιλολόγητων φιλολόγων, ανιστόρητων ιστορικών και αφιλοσόφητων φιλοσόφων, αυτή και μόνο αυτή μορφώνει αδιάκοπα και ανενόχλητα ως τα σήμερα.²³⁵ Η ανάμειξή της στο πολιτικό προσκήνιο και οι πρωτοβουλίες καθηγητών της απέναντι στο φοιτητικό κίνημα, στοιχειοθέτησαν μια πολεμική, που δεν είχε όρια. Αξίζει να επισημάνουμε ότι άλλες σχολές με συντηρητικές αρχές, που συνεισέφεραν στην ενδυνάμωση του αξιακού κοινωνικού και πολιτικού συστήματος, όπως η Νομική και η Θεολογική σχολή, δεν ενοχοποιήθηκαν στα μάτια της αριστεράς, σε τέτοιο βαθμό όπως η Φιλοσοφική. Για την Νομική σχολή πιθανόν να υπήρχε μια «ανοχή», αφού στο διδακτικό προσωπικό της είχαν, την προηγούμενη δεκαετία κυρίως, ενταχθεί άτομα προερχόμενα από τον προοδευτικό χώρο του φιλελευθερισμού.

Το 1928 και κάτω από τις ιδιαίτερες συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί τους τελευταίους μήνες του ακαδημαϊκού έτους η εφημερίδα *Φοιτητικό Βήμα* ξεκίνησε μια έρευνα για το ελληνικό Πανεπιστήμιο στέλνοντας ένα συνταγμένο ερωτηματολόγιο και το υπέβαλλε σε όλους τους *libres penseurs* της παγκόσμιας επιστήμης και διανόησης γενικά ζητώντας τη γνώμη τους.²³⁶ Η εφημερίδα ζήτησε την συμμετοχή πολλών διανοουμένων και εκπροσώπων διεθνών οργανώσεων. Από την αναγραφή των ονομάτων συμπεραίνουμε ότι η φοιτητική εφημερίδα απευθύνθηκε σε εκπροσώπους της κομμουνιστικής και εν γένει προοδευτικής διανόησης.²³⁷ Η αδυναμία εντοπισμού των επόμενων

συγχρονισμένο καλλιέργει, ούτε από μια καθαρή επιστημονική αντίληψη του αρχαίου κόσμου έχει ιδέα. Ένα τυφλό επαγγελματικό πείσμα κρατά σήμερα κλειστά τα μάτια των κλασικιστών. Η ψυχή τους είναι άδεια, μα δε τολμούν ν' ανοίξουν τα μάτια τους και ν' αντικρίσουν την πραγματικότητα. Μα δεν είναι μικρότερη η ολιγοπιστία και η κενότητα μέσα στις ψυχές για το θρησκευτικό και το πατριωτικό ιδανικό, χωρίς στην θέση τους να έχει μη τίποτα άλλο. Και αυτό το ιδανικό της απλής πολυμάθειας ή της ακριβολογημένης γνώσης είναι ξεπερασμένο. Βλ. «Διακήρυξη της Διοικητικής Επιτροπής...», ό.π.

²³⁵ «Δημοκοπία, αντίδραση, παιδεία», ό.π.

²³⁶ Όλα αυτά [την πρωτόφανη στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων μέσα στον «ναό της έρευνας και της σκέψης», τις ανακρίσεις, τις αποβολές, την συνεργασία με την Ειδική Ασφάλεια κ.ά.] τα ξέρει ο φοιτητικός κόσμος της Αθήνας. Αλλά τα αγνοεί η πλατιά ελληνική διανόηση, τα αγνοεί η πλατιά εργατιά και αγροτιά της χώρας μας [...] Κι' ακόμα περισσότερο τα αγνοεί η παγκόσμια διανόηση, που εξακολουθεί ίσως να νομίζει πως η Ελλάδα είναι η χώρα της...λευτεριάς, της...ισότητας και της...δικαιοσύνης. «[Ένας μπάτσος στην αντίδραση που φωλιάζει στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας] Η διεθνής έρευνα του «Φοιτητικού Βήματος». Το ερωτηματολόγιο μας στους κορυφαίους της παγκόσμιας διανόησης», *Φοιτητικό Βήμα*, φ. 6, 26/3/1928, σ. 1.

²³⁷ Το ερωτηματολόγιο στάλθηκε σε 41 προσωπικότητες του διεθνούς πνευματικού και πολιτικού χώρου, καθηγητές πανεπιστημίων, καθώς και σε διεθνείς οργανώσεις. Ενδεικτικά αναφέρουμε τους Ενρί Μπαρμπύς, Ρομαίν Ρολλάν, Βικτόρ Μαργκερίτ, Κάρολ Ραπποπόρο, Τζον Ουέλλς, Μαξ Άντλερ, Άλμπερτ Αϊνστάιν, Φραντζέσκο Νίττι, Παναΐτ Ιστράτι, Μάξιμ Γκόρκυ, Ανατόλ Λουνατσάρσκι κ.ά, καθώς και στις οργανώσεις: Διεθνής των Εργατών της Παιδείας, αυστριακό,

φύλλων της εφημερίδας δεν μας επιτρέπει να μάθουμε τα αποτελέσματα της έρευνας. Στο άρθρο αυτό εξάλλου δεν δημοσιεύονται και οι ερωτήσεις που τέθηκαν, οι οποίες θα υποδήλωναν κάτι. Βάσει όμως των αναφορών, η έρευνα εστίαζε στις πολιτικές διώξεις και στην στέρηση της ελευθερίας μέσα στο ανώτατο πνευματικό ίδρυμα. Θα ήταν πραγματικά ενδιαφέρον να βλέπαμε ποιοί προθυμοποιήθηκαν να απαντήσουν και με ποιό τρόπο. Να αντιληφθούμε την αίσθηση που είχαν για την ελληνική πραγματικότητα τόσο την εκπαιδευτική όσο και την πολιτική, οι επιλεγμένοι εκπρόσωποι, κυρίως της διεθνούς διανόησης. Η προσπάθεια πάντως της συντακτικής επιτροπής μιας φοιτητικής εφημερίδας να κοινοποιήσει τα προβλήματα που βίωναν οι μετέχοντες στην ανώτατη εκπαίδευση, να της δώσει μια διεθνή διάσταση και τυχόν να κινητοποιήσει ανθρώπους, έχει από μόνη της μια σημασία· συντελεί στο να αντιληφθούμε το γεγονός, ότι η κατάσταση στο Πανεπιστήμιο είχε ξεπεράσει την όποια «συνήθη» ενόχληση που είχαν οι φοιτητές, τουλάχιστον οι αριστεροί, ενόχληση που δεν περιοριζόταν στην καταγγελία στο στενό πλαίσιο του ελληνικού χώρου και είχε αποκτήσει μια δυναμική αφύπνισης και του διεθνούς προοδευτικού κινήματος. Στόχευε να ανοίξει μια συζήτηση με την παγκόσμια αριστερή διανόηση, να συνδέσει το τοπικό κίνημα με το «γενικό» και να βρει ισχυρότερους συμμάχους στον αγώνα του. Η υποβολή του ερωτηματολογίου σε εννέα καθηγητές, κυρίως αυστριακών και γερμανικών πανεπιστημίων, αποσκοπούσε πιθανόν στο να «θίξει» με τις απαντήσεις τους, τους Έλληνες συναδέλφους τους.

Πρότυπο για την κομμουνιστική αριστερά, όπως ήταν φυσικό, ήταν η εκπαίδευση στην Σοβιετική Ένωση. Η σοσιαλιστική ανοικοδόμηση, η οποία περνούσε και μέσω της καταπολέμησης του αναλφαβητισμού, προκαλούσε τον θαυμασμό του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος και οι αναφορές σε αυτό ήταν συνεχείς στα έντυπά του.²³⁸ Η σύγκριση με τα ελληνικά δεδομένα για το κομμουνιστικό Κόμμα ήταν αναπόφευκτη. Αυτό που αξίζει να σημειωθεί είναι ότι στην αντιπαράβολή τους τα αριστερά έντυπα, για να τονίσουν τα προβλήματα του ελληνικού πανεπιστημίου, δεν έφεραν σαν παράδειγμα μόνο τα σοβιετικά

γαλλικό και γερμανικό τμήμα του Συνδέσμου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Επιτροπή Αμύνης των θυμάτων της Λευκής Τρομοκρατίας στα Βαλκάνια κ.ά. Από τον ελληνικό χώρο απευθύνθηκαν στους Κώστα Βάρναλη, Δ. Γληνό, Κ. Τριανταφυλλόπουλο, Ν. Καζαντζάκη, Γ. Γεωργιάδη, στην Διδασκαλική Ομοσπονδία, στην ΓΣΕΕ, στον Εκπαιδευτικό Όμιλο, στην Εργατική Βοήθεια Ελλάδος και στον Σύνδεσμο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Στο ίδιο.

²³⁸ Η αναφορές είναι αρκετές. Βλ. ενδεικτικά «Οι παιδαγωγικές ιδέες των μεγάλων σοσιαλιστών», *Νέα Αγωγή*, φ. 1, Ιανουάριος 1927, σ. 8 - 10, «Η παιδαγωγική προσπάθεια στη Ρωσία», *Σχολική πράξη*, φ. 2, Οκτώβρης 1927, σ. 32-36, «Η παιδεία στη Σοβιετική Ρωσία», *Νέα Αγωγή*, φ.11-12, Νοέμβρης - Δεκέμβρης 1927, σ. 16- 19.

πανεπιστήμια, αλλά επικαλούνταν και τα «αστικά», αυτά της Δυτικής Ευρώπης κυρίως για τις πνευματικές τους ελευθερίες.²³⁹

Το Πανεπιστήμιο Αθηνών βρέθηκε γενικά στο στόχαστρο της Αριστεράς. Εκπροσωπούσε το αστικό καθεστώς, όπως αναφέραμε, και αυτό αποτελούσε αφορμή για την αμφισβήτησή του. Το Κ.Κ.Ε βρέθηκε απέναντι σε κάθε προσπάθεια για τη δημιουργία ενός προοδευτικότερου θεσμικού πλαισίου για την εκπαίδευση. Πρόβαλλε αρνητική θέση. Η αιτιολογία ήταν ότι θεωρούσε το εγχείρημα ανέφικτο, αν δεν συνοδευόταν με την αλλαγή του καθεστώτος. Η έλλειψη διαλλακτικών κινήσεων, η άρνηση διαλόγου και η τυφλή υπακοή στις αρχές της Διεθνούς συνέτειναν στους εγκλωβισμούς του και δυσχέραιναν την ύπαρξη του σε ένα πολιτικό σύστημα αντίθετο από τις επιλογές του. Από εκεί και πέρα πρέπει να επισημάνουμε και την έμφυτη ιδεολογική αντιπάθεια κάθε επαναστατικού κινήματος απέναντι στους υπάρχοντες θεσμούς και κυρίως στους θεσμούς που μετέδιδαν την ιδεολογία.

Ο χαρακτηρισμός από την Αριστερά του Πανεπιστημίου ως «σκοτεινού κελιού της αμάθειας και της πρόληψης», δεν της επέτρεψε, πολλές φορές να δει και τις «άλλες» φωνές που υπήρχαν στο διδακτικό προσωπικό του Πανεπιστημίου. Η παρουσία τους σαφώς αποτελούσε μειοψηφία, αλλά δημιουργούσε μια δυναμική που αντιτίθετο -και μέσα από τον δημόσιο λόγο της- σ' ένα περιβάλλον συντηρητικό. Και μαζί με τους καθηγητές που, για δικούς τους λόγους, δεν εκδηλώνονταν εμφανώς υπέρ ή κατά της πολιτικής συγκυρίας αποτελούσαν έναν ισχυρό παράγοντα εντός του Αθήνησι. Το Κ.Κ.Ε. και τα έντυπά του με τις ρητές τους θέσεις κατέληγε στην απομόνωση, ομαδοποιούσε συμπεριφορές που κάθε άλλο από όμοιες θα μπορούσαν να θεωρηθούν και μέσα στην πανεπιστημιακή κοινότητα.

²³⁹ Έγινε μια απόπειρα αποτυχημένη για το δέσιμο της ελεύθερης σκέψης μέσα στον Οίκο της Σκέψης, της Έρευνας! Και σ' αυτές τις καπιταλιστικές χώρες της Ευρώπης, αν εξαιρέσουμε τη φασιστική Ιταλία [...] πουθενά στον κόσμο δεν στάθηκε τέτοιο γεγονός. Ο Ferrri, επαναστάτης παγκόσμιας φήμης ήταν καθηγητής της Εγκληματολογίας. Ο Einstein, γυρίζοντας από την Σοβιετική Ρωσία παραιτήθηκε απ' την Εκπαιδευτική Επιτροπή της ΚΤΕ, με τη δήλωση «μόνο η Ρωσσία δουλεύει για την εκπαίδευση» κι' όμως εξακολουθεί να ναι καθηγητής. Και καθηγητής στέκεται ακόμα ο Molitor, αν και εκδίδει τα άπαντα του Μαρξ, κι' ο Matiez στο Πανεπιστήμιο του Dijon αν κι είναι εκδότης του Ζωρές. Βλ. «Οι αυριανοί επιστήμονες στα νύχια της Ιερής Εξέτασης», Νέα Αγωγή, φ.11-12, Νοέμβρης – Δεκέμβρης 1927, σ. 19-21.

3.6. Η κομμουνιστική αριστερά και το φοιτητικό κίνημα

Η κομμουνιστική αριστερά πέρα από την απαξίωση που έδειχνε στο ελληνικό πανεπιστήμιο, υποτιμούσε μερικώς και το σώμα των φοιτητών. Αναπόσπαστο τμήμα του Πανεπιστημίου, ενός σημαντικού φορέα της κυρίαρχης ιδεολογίας, οι φοιτητές εντασσόταν σ' αυτόν τον ιδεολογικό χώρο, ως δυνάμει κληρονόμοι και διαχειριστές του. Προσανατολισμένο το κομμουνιστικό κίνημα στο προλεταριάτο και παλεύοντας γι' αυτό, θεωρούσε τους φοιτητές μικροαστούς,²⁴⁰ που πάλευαν για ένα χαρτί και μια θεσούλα, αποκομμένους από τους αγώνες του, ψευδοδιανοούμενους, χαρτογιακάδες, οριοθετημένους κάτω από την εθνική ιδεολογία.²⁴¹ Η εικόνα αυτή συνδεόταν με χαρακτηριστικά της φοιτητικής τους ιδιότητας. Η παρουσία τους στον χώρο του Πανεπιστημίου, αποτελούσε για τους φοιτητές «περίοδο χάριτος». Βίωναν μεγαλύτερη ελευθερία, συγκεκριμένες ευθύνες και λιγότερες πιέσεις, από αυτές που υφίστατο ένας νέος εργαζόμενος. Μέσα σ' ένα ακαδημαϊκό περιβάλλον, πέρα από τις γνώσεις που αποκόμιζαν, καλές ή κακές, είχαν την δυνατότητα συνδιαλλαγής, έστω και περιορισμένης, με νέα ρεύματα, κάτι λιγότερο εφικτό για την υπόλοιπη νεολαία. Το σώμα των φοιτητών είχε στοιχεία μαζικότητας, κάτι που του επέτρεπε να αυτοπροσδιορισθεί ως «κίνημα», είχε όμως και ιδιομορφίες. Οι φοιτητές αποτελούσαν μια ομάδα ετερογενή στην σύνθεσή της.²⁴² Η κοινωνική τους προέλευση ήταν διαφορετική και σε πολλές περιπτώσεις δεν υπήρχε κοινότητα αιτημάτων, γεγονός που ενέτεινε την διαφορετικότητα. Οι φοιτητική ταυτότητα αποτελούσε χαρακτηριστικό μεταβατικό και πεπερασμένο. Η συμπεριφορά κατά την διάρκεια της φοίτησης επηρεαζόταν και από τις κοινωνικές προοπτικές που θα τους άνοιγε. Πέρα από αυτά όμως, και μέσα από αυτές τις αντιθέσεις της, η κοινωνική κατηγορία των φοιτητών, ετερογενής και «κατεσπαρμένη», είχε αποδείξει και στο παρελθόν- και συνέχιζε- την ικανότητά της να δραστηριοποιείται και να κινητοποιεί αγώνες με απaráμιλλη δυναμική.

Το φοιτητικό κίνημα πια δεν ήταν τελείως αυθόρμητο, εμπειρείχε έντονα στοιχεία αμφισβήτησης και μια μερίδα του είχε ξεφύγει από το

²⁴⁰ «Όμως η καθοδήγηση που παίρναμε από την ΟΚΝΕ δεν ήταν πάντοτε σωστή [...] Υπήρχε πάντοτε η υποτίμηση του φοιτητικού κινήματος και των διανοούμενων γενικά από την καθοδήγηση του κόμματος και της ΟΚΝΕ. Θεωρούνταν όχι καλός κομμουνιστής αλλά μικροαστός ο φοιτητής που επεδίωκε να είναι καλός και να πάρει το πτυχίο του». Α. Φλουντζής, *ό.π.*, σ. 208.

²⁴¹ «Καμία φορά καταφεύγανε και στα φώτα μου να τους εξηγήσω (σαν τεχνικός) καμιά φράση ή κανένα όρο από κείνους που τέλειωναν σε -ισμός (λογουχάρι: οπορτουνισμός) και τότες ένιωθα ιδιαίτερη περηφάνεια για την προσφορά μου, γιατί ο διανοούμενος είταν τότε ύποπτο στοιχείο, κι έπρεπε να είσαι προλετάριος για να είσαι γνήσιος επαναστάτης». Α. Πανσέληνος, *ό.π.*, σ. 158.

²⁴² Για τον ορισμό της φοιτητική ομάδας βλ. Α. Ρήγος, *Πανεπιστήμιο ιδεολογικός ρόλος...*, *ό.π.*, σ. 189-206.

εθνοκεντρικό στοιχείο, όπως στην εποχή των Ευαγγελικών και ασκούσε κριτική όχι μόνο στον θεσμό του Πανεπιστημίου, αλλά στο ευρύτερο κοινωνικό σύστημα. Το κίνημα αυτό την δεκαετία του 1920, είχε αποκτήσει και μια άλλη διάσταση. Είχαν εισέλθει και σ' αυτόν τον χώρο ιδέες, που ζυμώθηκαν τις προηγούμενες δεκαετίες και συγκροτημένες πια μέσω και του επίσημου φορέα τους, του Κ.Κ.Ε., διαμόρφωναν μια άλλη, νέα παρουσία, στο Πανεπιστήμιο, την παρουσία της παράταξης των κομμουνιστών φοιτητών. Όπως αναφέρει και ο Άλκης Ρήγος, μετά την πτώση της δικτατορίας του Πάγκαλου, την βαθμιαία συντηρητικοποίηση των δημοκρατικών δυνάμεων, τη δυναμική εμφάνιση του κομμουνιστικού κινήματος και την αποτελμάτωση και συντηρητικοποίηση του εκπαιδευτικού συστήματος, το φοιτητικό κίνημα κάνει πάλι την εμφάνισή του με νέα μορφή, οργανωμένο για πρώτη φορά σε συλλόγους κατά σχολές. Ο όρος «φοιτητικός συνδικαλισμός» εμφανίζεται, ενώ οι σκοποί του νέου αυτού φοιτητικού κινήματος ξαναδέχονται τα άμεσα πανεπιστημιακά προβλήματα με τα ευρύτερα κοινωνικά, πολιτικά και εθνικά ζητήματα. Το νέο φοιτητικό κίνημα έρχεται αλληλέγγυο στους κοινωνικούς αγώνες της εποχής.²⁴³

Πώς συντελέστηκε, αν όντως συνέβη, η αλλαγή νοοτροπίας του Κ.Κ.Ε. απέναντι του, δεν είναι απολύτως προσδιορισμένο. Πιθανόν μέσα στα ευρύτερα κινήματα κοινωνικής κριτικής που δέσποζαν στον μεσοπόλεμο, το κομμουνιστικό κόμμα να εντόπισε και μια τέτοια συσσωμάτωση και στον χώρο του πανεπιστημίου. Στην συγκεκριμένη χρονική συγκυρία η αριστεροποίηση των δημοτικιστών του Εκπαιδευτικού Ομίλου, της Φοιτητικής Συντροφιάς -σώματος εξωπανεπιστημιακού, αλλά με ιδιαίτερη ιστορία στο φοιτητικό σώμα-, ο ριζοσπαστισμός των δασκάλων και της Ομοσπονδίας τους, η σύσταση της Διεθνούς των Εργατών της Παιδείας, η αυξανόμενη παρουσία διανοητών στον χώρο των γραμμάτων που προσέγγιζαν τις μαρξιστικές ιδέες, να συντέλεσαν στην αλλαγή της οπτικής απέναντι και στο φοιτητικό κίνημα. Στην περίοδο που μας απασχολεί οι αριστεροί επιστήμονες και οι διανοούμενοι μετονομάζονται σταδιακά, κάτω από τις επιταγές της Γ' Διεθνούς, «εργάτες του πνεύματος» και «επιστημονικό προλεταριάτο», φαινόμενο που θα αποκτήσει μεγαλύτερη εκδήλωση κατά την δεκαετία του '30.

Εν όψει του Συνεδρίου της Εργαζόμενης Νεολαίας,²⁴⁴ ο Κομμουνιστικός Πυρήνας της Νομικής οργάνωσε συγκέντρωση. Στην ομιλία του ο φοιτητής Μίνως Μουντράκης κάλεσε τους φοιτητές να

²⁴³ Άλκης Ρήγος, «Το φοιτητικό κίνημα», στο: *Ελλάδα: Ιστορία και Πολιτισμός*, Μαλλιάρης - Παιδεία, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 1982, σ. 311.

²⁴⁴ Το Α' Συνέδριο Εργαζόμενης Νεολαίας πραγματοποιήθηκε στις 15 Απριλίου 1927, διοργανωμένο από το Κ.Κ.Ε. και την Ο.Κ.Ν.Ε.

ταχθούν δίπλα στους εργάτες.²⁴⁵ Δύο μέρες αργότερα, για τον ίδιο λόγο η Φοιτητική Αχτίδα της Κομμουνιστική Νεολαίας Αθηνών διοργάνωσε συγκέντρωση στο θέατρο Απόλλων, σε μια προσπάθεια της διανοούμενης νεολαίας να πλησιάσει τον προλεταριακό αγώνα.²⁴⁶ Στο χαιρετιστήριο της αντιπροσωπείας των «φτωχών» φοιτητών για το ίδιο Συνέδριο τονίστηκε ότι οι φοιτητικοί αγώνες συνδέονται με την εργατική τάξη, την μόνη σύμμαχό του.²⁴⁷ Είμαστε φοιτητές κι' αγωνιζόμαστε για τους φοιτητές για τα σημερινά τους συμφέροντα και για τα γενικά συμφέροντα της τάξης τους, της τάξης των μισθοδούλων, των προλετάρων. Αγωνιζόμαστε για την απελευθέρωση όλων των καταπιεζομένων.²⁴⁸ Τον Μάιο του 1928, στο Δ' Συνέδριο της Γ.Σ.Ε.Ε., πήρε μέρος και αντιπροσωπεία φοιτητών. Μέλος της αντιπροσωπείας αυτής, ο φοιτητής της Νομικής Ν. Ανδρουλιδάκης χαιρέτισε το Συνέδριο, μίλησε για τα ζητήματα των φοιτητών και ζήτησε την συμπαράσταση των εργαζομένων.²⁴⁹ Η ομιλία του φοιτητή, όπως προβλήθηκε στην εφημερίδα, αποτελεί την πιο ολοκληρωμένη καταγραφή των φοιτητικών αιτημάτων της περιόδου, των αιτημάτων από την πλευρά των αριστερών φοιτητών.²⁵⁰

Ο λόγος που άρθρωναν οι αριστεροί φοιτητές ξεκινούσε από την εκπαιδευτική διαδικασία. Εμπεριείχε όμως και κοινωνικές προεκτάσεις. Το Πανεπιστήμιο και η λειτουργία του εξαρτιόνταν άμεσα από τις κοινωνικές σχέσεις, την ιδεολογία που κυριαρχούσε, αλλά και από τις οικονομικές συνθήκες. Η αριστερά αποπειράθηκε στην περίοδο του μεσοπολέμου να καταστήσει το φοιτητικό κίνημα ως ένα ακόμα πεδίο έκφρασης γενικότερων αιτημάτων. Γι' αυτό το συνέδεσε και με το

²⁴⁵ Βλ. «Η συμμετοχή των φοιτητών στο Συνέδριο των νέων εργατών», *Ριζοσπάστης*, 9/4/1927, σ. 4.

²⁴⁶ Βλ. «Οι Έλληνες φοιτηταί και σπουδασταί μαζί με τους νέους εργάτες κατεβαίνουν στην πάλη. Η χθεσινή των συγκέντρωση στον "Απόλλωνα"», *Ριζοσπάστης*, 11/4/1927, σ. 1.

²⁴⁷ «[Ρουμπρ. Ενιάιον Μέτωπον εργατών αγροτών και προσφύγων] Οι φοιτητές μας χαιρετίζουν το αγωνιζόμενο προλεταριάτο. Οι δεσμοί της φοιτητικής νεολαίας με την εργατική τάξη γίνονται ολοένα και πιο σφιχτοί.», *Ριζοσπάστης*, 16/4/1927, σ. 3.

²⁴⁸ Η Γραμματεία, «Μπρός», *Επανάσταση*, φ. 1, 10/3/1927, σ. 1.

²⁴⁹ Βλ. «Η τρίτη μέρα του Δ' Πανελλαδικού Συνεδρίου. Ο πραξικοπηματικός αποκλεισμός των πραγματικών αντιπροσώπων. Ο σοσιαλφασισμός κηρύσσεται κατά του εργατικού τύπου. Οι φτωχοί φοιτητές αλληλέγγυοι με τον αγώνα των εργατών», *Ριζοσπάστης*, 11/5/1928, σ. 3-4.

²⁵⁰ Τα αιτήματα αφορούσαν την δωρεάν εγγραφή και τα εξέταστρα, δωρεάν στέγη, τροφή και βιβλία για τους φτωχούς σπουδαστές, φτηνά συγγράμματα από το Εθνικό Τυπογραφείο και ελάττωση εισιτηρίων για όλους, την λειτουργία πραγματικής Φοιτητικής Λέσχης, την συμπλήρωση των κενών εδρών του Πανεπιστημίου, τον πλουτισμό και τον εκσυγχρονισμό των εργαστηρίων, την τροποποίηση του καταστατικού του Πανεπιστημίου και την συμμετοχή των φοιτητών στην Σύγκλητο και στις διοικήσεις Σχολών, την εκλαϊκευση των επιστημών, τη δυνατότητα εξετάσεων των τελειόφοιτων τον Ιούνιο, τον συστηματικό και πραγματικό καταμερισμό επισιτισμού, την άρση εγγυήσεων και προστίμων για τους φτωχούς φοιτητές κατά την παρακολούθηση στα εργαστήρια, την τροποποίηση του κανονισμού των Πειθαρχικών Συμβουλίων, την επαναφορά των έξι αποβληθέντων φοιτητών στο Πανεπιστήμιο, την άρση της απόφασης της Συγκλήτου εναντίον των πρωτοπόρων του φοιτητικού αγώνα, την απόλυση των κρατουμένων στις φυλακές φοιτητών για πολιτικά φρονήματα, το χτύπημα της αντίδρασης του χαφιεδισμού και της τρομοκρατίας στο Πανεπιστήμιο και τέλος την αναγνώριση των συνδικαλιστικών και πολιτικών ελευθεριών των φοιτητών. Στο ίδιο.

εργατικό κίνημα. Πρόθεσή του Κ.Κ.Ε ήταν οι φοιτητές να βρίσκονται δίπλα στην εργατική τάξη και να αγωνίζονται κάτω από τα προτάγματα του προλεταριάτου. Η προσπάθεια του αποσκοπούσε στο να εμφυσήσει την συνείδηση του κοινωνικού τους ρόλου και να τους συνδέσει με το εργατικό κίνημα. Και στην λογική αυτή το Κομμουνιστικό Κόμμα, όπως φαίνεται μέσα από τα έντυπά του, επέλεξε να ορίσει το σώμα των φοιτητών βάσει κοινωνικής διαστρωμάτωσης, να διαμορφώσει κοινωνική συνείδηση, να το διαχωρίσει σε «πλούσιους» και «φτωχούς» φοιτητές και με τους τελευταίους να πορευτεί προς την επίτευξη της κοινωνικής επανάστασης. Η επιθυμία να συστρατευθεί η φοιτητική νεολαία με το προλεταριάτο ήταν εμφανής σε όλο τον κομμουνιστικό τύπο. Ο λόγος του *Ριζοσπάστη* για τους φοιτητές απευθυνόταν κυρίως με τον προσδιορισμό «φτωχοί», θέλοντας να ορίσει ποιούς στόχευε. Αλλά και τα υπόλοιπα κομμουνιστικά έντυπα, φοιτητικά ή μη, θέλοντας να εξειδικεύσουν το πεδίο στο οποίο απευθύνονταν, τόνιζαν την κοινωνική διαφορά μέσα στην φοιτητική κοινότητα.²⁵¹

Από την άλλη πλευρά, οι σκληροί διεκδικητικοί αγώνες των εργατών συνέπαιρναν και τους φοιτητές. Πέρα από την ορμή της νεανικής τους ηλικίας, το μαχητικό τους κίνημα καθόριζε και το γεγονός ότι ένα μεγάλο ποσοστό ήταν παιδιά που προέρχονταν από λαϊκά κοινωνικά στρώματα.²⁵² Πιθανόν μετά την συνδιάσκεψη της Ο.Κ.Ν.Ε. το 1927, δίπλα στο «εργάτες- αγρότες» αρχίζει να μπαίνει και ως σύνθημα στην κομμουνιστική ιδεολογία και το «φοιτητές». Πιθανόν το Κ.Κ.Ε. άρχισε να συνειδητοποιεί την αξία μιας νέας κοινωνικής δύναμης, που μέχρι τότε δεν είχε κατά το δυνατόν αξιοποιήσει. Σύμφωνα με τον Αντ. Φλούντζη το φοιτητικό κίνημα έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στην ανάπτυξη του κινήματος της κομμουνιστικής Νεολαίας.²⁵³ Οι αριστεροί φοιτητές εξ' άλλου, λόγω του ανώτερου πνευματικού επιπέδου και της μεγαλύτερης επάρκειάς τους στο να αντιλαμβάνονται θεωρίες και να συλλέγουν γνώσεις, σε σχέση με την εργατική τάξη, ανέλαβαν σε ένα βαθμό και τον

²⁵¹ Το Φ.Β. θα βοηθήσει όλους όσους αληθινά θέλουν [...] να κρατήσουν ψηλά το σύμβολό της στενής και πραγματικής εργασίας των δυνάμεων του χεριού και του μυαλού, για την ολοκληρωμένη νίκη των εργαζομένων. [...] Κι' αυτά, τονίζουμε πάλι, δεν είναι δυνατό να ξεχωρίσουν ούτε κατά κεραία από τα συμφέροντα των εργαζομένων μαζών, απ' τις οποίες βγήκαμε και στις οποίες έχουμε καθήκο να στραφούμε, αποφασιστικά! Κ., «Το Φοιτητικό Βήμα», *Φοιτητικό Βήμα*, φ. 6, 26/3/1928, σ. 1.

²⁵² Γενικότερα για την σύνθεση του φοιτητικού πληθυσμού βλ. Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830 – 1922)*, μετφ. Ιωάννα Πετροπούλου, Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, πρόλ. Νίκος Σβορώνος, στ' έκδ., Θεμέλιο, Αθήνα, 1992, σ. 430- 448 και Παντελής Κυπριανός, «Φοιτητικός πληθυσμός και ζήτηση σπουδών στην Ελλάδα (1891-1936)», *Τα Ιστορικά* 24-25, Ιούνιος, Δεκέμβριος 1996, σ. 225-252.

²⁵³ Βλ. Α. Φλούντζης, *ό.π.*, σ. 208.

ρόλο του «καθοδηγητή» στην μύηση των εργατών στις μαρξιστικές ιδέες.²⁵⁴

Η επιδίωξη της αριστεράς να εντάξει το φοιτητικό κίνημα στον ίδιο χώρο με το εργατικό διαφαίνεται και από ένα άλλο στοιχείο. Την ύπαρξη και μιας άλλης οργάνωσης στην οποία καλούνταν να πάρουν μέρος οι κομμουνιστές φοιτητές, στο Φοιτητικό Τμήμα της Εργατικής Βοήθειας Ελλάδος. Η Ε.Β.Ε., νόμιμο σωματείο και μετωπική οργάνωση του Κ.Κ.Ε., λειτούργησε σαν επικουρική ομάδα για να στηρίξει τα άτομα που είχαν υποστεί διώξεις από την λευκή τρομοκρατία, κυρίως αγωνιστές του εργατικού κινήματος, προσφέροντας νομική και υλική βοήθεια στους κρατούμενους. Το Φοιτητικό Τμήμα της φαίνεται ότι αντλούσε μέλη από τους Κομμουνιστικούς Πυρήνες, ενώ στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων της ενεργούσε και αυτόνομα στα θέματα που αφορούσαν στο Πανεπιστήμιο.²⁵⁵ Σε περιπτώσεις διώξεων των φοιτητών, ενεργοποιούνταν όλο το σώμα της Ε.Β.Ε. για να στηρίξει τις ανάλογες ενέργειες.²⁵⁶

Συμπεράσματα

Η ιστορία του Πανεπιστημίου Αθηνών είναι μια ιστορία συνεχειών αλλά και ρήξεων. Την περίοδο που μας αφορά, αλλά γενικότερα στον Μεσοπόλεμο, ο συγκεκριμένος θεσμός είχε δείξει φαινόμενα συντηρητικής αναδίπλωσης. Σε πολύ μεγάλο βαθμό, από το ελπιδοφόρο ίδρυμα του 19ου αιώνα, αντιμετώπιστηκε τη δεύτερη δεκαετία του 20ού

²⁵⁴ Σύμφωνα με την Αύρα Παρτσαλίδου, κάθε φοιτητής μέλος της Ο.Κ.Ν.Ε. ήταν ενταγμένος σε έναν Φοιτητικό Πυρήνα, αλλά παράλληλα ήταν αποσπασμένος και σ' έναν συνοικιακό ή εργοστασιακό πυρήνα με σκοπό να κάνει μαθήματα μαρξιστικής θεωρίας. Βλ. Αύρα Παρτσαλίδου, *Αναμνήσεις από τη ζωή της ΟΚΝΕ*, δ' εκδ., Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1983, σ. 21.

²⁵⁵ Επιτροπή Φοιτητικού Τμήματος της Εργατικής Βοήθειας παρουσιάστηκε στις 3 Μαΐου στον καθηγητή Πανεπιστημίου και Συγκλητικό Στυλιανό Σεφεριάδη, για να διαμαρτυρηθεί για τις μελετώμενες αποβολές και τις διώξεις για τα πολιτικά φρονήματα. Ο Σεφεριάδης απάντησε ότι δεν πάροθηκε καμία απόφαση από την Σύγκλητο. Η Επιτροπή στην συνέχεια επισκέφθηκε τους καθηγητές Θρ. Πετιμεζά και Κ. Τριανταφυλλόπουλο για να διαμαρτυρηθεί κατά των μέτρων της Συγκλήτου για την ελευθερία της σκέψης. Οι καθηγητές αναγνώρισαν την μεσαιωνικότητα των μέτρων και δήλωσαν ότι θα υποστηρίξουν τον αγώνα των φοιτητών. Η Επιτροπή υπέβαλλε διαμαρτυρία και στο Συνέδριο της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας, στην Φοιτητική Συντροφιά, στον Εκπαιδευτικό Όμιλο κ.ά. οργανώσεις. Η Επιτροπή έστειλε και επιστολή διαμαρτυρίας σε οργανώσεις του εξωτερικού (Εταιρία Προστασίας Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτου, Επιτροπή Αμύνης των Θυμάτων της Λευκής Τρομοκρατίας στα Βαλκάνια) και στον διεθνή τύπο. Βλ. «Έντονος διαμαρτυρία των φοιτητών κατά της Συγκλήτ. Αποφάσεως», *Ριζοσπάστης*, 4/5/1928, σ. 4.

²⁵⁶ Στην περίπτωση της σύλληψης και κακοποίησης στην Ειδική Ασφάλεια του φοιτητή Αντώνη Φλούντζη για το «εθνικό» η Ε.Β.Ε. κινητοποιήθηκε με υποβολή μήνυσης και επίστευσης της ακροαματικής διαδικασίας. Βλ. «[Ρουμ. Από την αποψη μας] Συνέχεια καναβαλισμών», *«Ριζοσπάστης»*, 17/5/1928, σ. 2.

αιώνα, ως αντιδραστικό. Βρέθηκε να απεμπολεί ένα από τα δομικά στοιχεία του ρόλου του μέσα στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο: τη διαμόρφωση και την εισαγωγή «νέων ιδεών». Ως βασικές αιτίες της αναδίπλωσής του θα μπορούσαν να θεωρηθούν το κίνημα του δημοτικισμού και η παρουσία των κομμουνιστικών ιδεών, φαινόμενα που στα μάτια των αντιπάλων τους συνδέονταν άρρηκτα και διαδέχονταν το ένα το άλλο σε μια ευθεία γραμμή, ιδίως μετά την καθοριστική διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου.

Η Φιλοσοφική Σχολή παρέμεινε και κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου ο ουσιαστικός φορέας δράσης στο Πανεπιστήμιο. Ήταν μια σχολή που διέθετε υψηλή κοινωνική αναγνώριση, ένα θεσμικό κύρος, καθώς τα γνωστικά αντικείμενα της άπτονταν σε ζητήματα γλώσσας, ιστορίας και εθνικής ιδεολογίας. Ήταν η σχολή που ο λόγος της επηρέαζε καθοριστικά το κοινωνικό σύνολο. Πολλά μέλη του καθηγητικού προσωπικού της πρέσβευαν συντηρητικές αρχές και την συγκεκριμένη περίοδο πρόβαλλαν μια αντικομμουνιστική συμπεριφορά και ένα πρωταγωνιστικό ρόλο στον χειρισμό των κινήσεων αυτών.

Βέβαια, όπως έχει αναφερθεί, οι συμπεριφορές αυτές δεν ήταν πάγιες μέσα στον χώρο του Πανεπιστημίου. Εκτός από τους καθηγητές που με τις ενέργειές τους προσπαθούσαν να κατοχυρώσουν «πιστοποιητικά εθνικοφροσύνης», υπήρχαν και οι άλλες φωνές, οι φωνές που είχαν ενταχθεί και από την προηγούμενη δεκαετία στον μηχανισμό της ανώτατης εκπαίδευσης και αποτελούσαν το ανανεωτικό δυναμικό του Πανεπιστημίου. Πολλές φορές όμως, ο κοινωνικός ρόλος και λόγος τους καταπνιγόταν μέσα στην γενικότερη συντηρητική βούληση και συμπεριφορά του πανεπιστημιακού μορφώματος. Η εικόνα που πρόβαλλε το Πανεπιστήμιο προς τα έξω ήταν αυτή του συντηρητισμού και της οπισθοδρομικής συμπεριφοράς και αυτήν την εικόνα αποτύπωνε και η κομμουνιστική αριστερά με την δική της πολεμική.

Την περίοδο αυτή ο φοιτητικός πληθυσμός γνώρισε την πιο έντονη έως τότε διεύρυνσή του, ενώ παράλληλα για πρώτη φορά το φοιτητικό κίνημα εμφανίστηκε τόσο έντονα πολιτικοποιημένο, με παρατάξεις όλων των πολιτικών αποχρώσεων που γίνονται σιγά-σιγά διακριτές εντός του. Η φοιτητική κοινότητα οργανώθηκε σε μια συστράτευση άλλης διάστασης, αμφισβήτησε, και σε μερικές εκδηλώσεις της εναντιώθηκε στο Πανεπιστήμιο και στους καθηγητές. Οι επίγονοι των φοιτητών του 19ου αιώνα και των Ευαγγελικών και Ορεστιακών στράφηκαν ιδεολογικά και προς άλλες κατευθύνσεις. Η συμμαχία νεολαίας και καθηγητών φαίνεται ότι είχε περάσει. Οι φοιτητές στον Μεσοπόλεμο αντιλήφθηκαν την ειδική κατηγορία τους και την ηλικία τους και «μίλησαν» με διαφορετική γλώσσα.

Η κορύφωση της αμφισβήτησης συντελέστηκε με την εισαγωγή των κομμουνιστικών ιδεών στο φοιτητικό σώμα. Το ποσοστό των

στρατευμένων φοιτητών στην Αριστερά, απ' ότι αναδεικνύεται, ήταν μικρό. Φαίνεται όμως ότι η δυναμική και η κινητοποίησή τους είχε αντανακλάσεις στο ευρύτερο φοιτητικό σώμα και αυτό αποτέλεσε πόλο αντίθεσης με τις πρυτανικές αρχές και την συντηρητική μερίδα του Πανεπιστημίου. Οι αντικομμουνιστικές εκδηλώσεις απέναντι στους φοιτητές είχαν πρόθεση περισσότερο να αναχαιτίσουν, συρρικνώσουν την αύξηση επιρροής, παρά να καθυποτάξουν τους φοιτητές – μέλη της κομμουνιστικής Νεολαίας. Δεν ξέρουμε τελικά αν οι κομμουνιστές φοιτητές είχαν τόση επίδραση στον φοιτητικό χώρο, όσο προβάλλεται από τα αριστερά έντυπα, κυρίως τον *Ριζοσπάστη* την περίοδο εκείνη. Η παρουσία τους όμως, στον χώρο του Πανεπιστημίου και οι αντιτιθέμενες φωνές τους ενοχλούσαν. Κρίνοντας και από την επίθεση που δέχονταν από τις πρυτανικές αρχές και τους συντηρητικούς συναδέλφους τους φαίνεται, ότι η παρουσία τους πιθανόν και να επηρέαζε.

Στην εισαγωγή των κομμουνιστικών ιδεών στο Πανεπιστήμιο συντέλεσε και ένας άλλος παράγοντας· η «στροφή» του Κ.Κ.Ε. προς την φοιτητική κοινότητα. Μετά την δικτατορία του Παγκάλου και ουσιαστικά με την συνδιάσκεψη της Ο.Κ.Ν.Ε. το 1927, η Αριστερά διαμόρφωσε μια άλλη οπτική απέναντι στο φοιτητικό σώμα, συνειδητοποίησε το κινηματικό στοιχείο του χαρακτήρα του και την ικανότητα παρέμβασης στον δημόσιο βίο και στράφηκε πιο συστηματικά προς αυτό. Με κύριο άξονα, σ' όλη την πορεία του κομμουνιστικού κόμματος, το προλεταριάτο, συνέδεσε το εργατικό κίνημα με το φοιτητικό, προβάλλοντας την ταξική διαφορά των «φτωχών φοιτητών» και στόχευσε σ' αυτούς. Η οργανωτική ανάπτυξη των αριστερών παρατάξεων μέσα στο Πανεπιστήμιο (οι Κομμουνιστικοί Πυρήνες ανά Σχολή και η Φοιτητική Αχτίδα) και η κυκλοφορία των φοιτητικών τους εντύπων καταδείκνυαν αυτή την στροφή. Το ενδιαφέρον αυτό το επιβεβαιώνουν και οι καταγραφές στον *Ριζοσπάστη*, που αυξάνουν, φαινόμενο, που μπορεί να θεωρηθεί και συγκυριακό, λόγω των κινητοποιήσεων των φοιτητών, αλλά υποδηλώνει παράλληλα την πρόθεση της εφημερίδας να παρακολουθήσει και να «φιλοξενήσει» στις στήλες της -με δυναμική γραφή-,²⁵⁷ ειδήσεις από το φοιτητικό κίνημα και τα τεκταινόμενα του Πανεπιστημίου.

²⁵⁷ Αξιοσημείωτη είναι και η χρήση της γλώσσας στον *Ριζοσπάστη*. Στα άρθρα του σχετικά με το Πανεπιστήμιο και τους φοιτητές διατήρησε μια «διγλωσσία». Στις ανακοινώσεις του σχετικά με ζητήματα λειτουργίας του Πανεπιστημίου και γενικότερα σε ενημερωτικά άρθρα για το Πανεπιστήμιο και τους φοιτητές χρησιμοποιούσε στρωτή καθαρεύουσα, κάτι το οποίο μας κάνει να υποθέσουμε ότι τα κείμενα μεταγράφονταν, διατηρώντας την γλώσσα του φορέα (πρυτανικές αρχές, Υπουργείο Παιδείας, φοιτητικοί σύλλογοι κ.ά.). Στα άρθρα επικαιρότητας η γραφή του ήταν στην δημοτική και σε πολλές περιπτώσεις σε ακραία δημοτική με σκληρή και επιθετική χροιά. Στα ίδια άρθρα πολλές φορές παρατηρείται ένας σκληρός λόγος στην δημοτική μέσα στο κείμενο, ενώ ο τίτλος αποδίδονταν στην καθαρεύουσα. Για την γλώσσα γενικά της εφημερίδας βλ. Σταύρος Ζορμπαλάς, *Σημαία του λαού. (Σελίδες από την ιστορία του «Ριζοσπάστη») 1917- 1936*, β' εκδ., Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1978, σ. 132-133.

Μιλήσαμε για τις «παρουσίες» του Ριζοσπάστη και των αριστερών εντύπων απέναντι στο φοιτητικό κίνημα και το Πανεπιστήμιο Αθηνών. Αξίζει να επισημάνουμε και τις «απουσίες», τις σιωπές τους. Πρώτη και σημαντική η έλλειψη ουσιαστικών αναφορών για το νεοϊδρυθέν «αντίπαλο δέος» του Αθήνησι, το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Για το νέο αυτό ανώτατο ίδρυμα, περιορίζονταν σε μια λιγοστή παράθεση ενημερωτικών ειδήσεων.²⁵⁸ Το γεγονός αυτό μπορεί να αιτιολογηθεί με την εμφάνιση και την συγκρότηση του νέου πανεπιστημίου, ακριβώς εκείνη την εποχή. Το νέο Πανεπιστήμιο δεν είχε δημιουργήσει μια «παράδοση», ούτε μια εκπαιδευτική και κοινωνική παρουσία όπως αυτό της Αθήνας, δεν είχε γίνει ακόμα σημείο αναφοράς. Από την άλλη πλευρά η «αποσιώπηση» ενός νέου εκπαιδευτικού θεσμού, που απ' ότι αποδείχθηκε στην πορεία του φιλοξένησε πιο προοδευτικά πνεύματα απ' αυτά της Αθήνας,²⁵⁹ υποκρύπτει και μία αδιαφορία. Σύμφωνα με τον Σπ. Μαρκέτο το Κ.Κ.Ε. δεν έδειξε την απαιτούμενη διορατικότητα στο θέμα του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης - αντίθετα παρουσιάστηκε από χυδαία υβριστικό έως απλά αδιάφορο.²⁶⁰

Η δεύτερη απουσία αφορά στην Φοιτητική Συντροφιά. Σωματείο δημοτικιστικό από το 1910, οργάνωση εκτός Πανεπιστημίου αλλά αποτελούμενη από φοιτητές, την περίοδο που μας αφορά απόκτησε πολιτική διάσταση και αριστεροποιήθηκε.²⁶¹ Οι αναφορές των αριστερών εντύπων είναι ελάχιστες,²⁶² ακόμα και το 1928, όπου η Φοιτητική

²⁵⁸ Από τις 360 συνολικά αποδελιτώσεις, οι αναφορές για το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, την περίοδο αυτή, περιορίζονται σε λιγότερες από 10. Πρόκειται για πληροφορίες σχετικά με την λειτουργία, τον οργανισμό και την στελέχωσή του, οι οποίες δημοσιεύονται σε μορφή ανακοινώσεων, κυρίως το 1926. Βλ. ενδεικτικά «[Ρουμπρ. Μικρά Χρονικά] Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης», *Αναγέννηση*, τ. 3, Νοέμβριος 1926, σ. 176, «Το Πανεπιστήμιον της Θεσσαλονίκης», *Ριζοσπάστης*, 15/9/1926, σ. 4.

²⁵⁹ Τον Οκτώβριο 1926 το Υπουργείο Παιδείας στελέχωσε τη Φιλοσοφική Σχολή Θεσσαλονίκης διορίζοντας καθηγητές και άτομα από τον κύκλο των δημοτικιστών όπως οι Μανώλης Τριανταφυλλίδης, Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, Ιωάννης Αποστολάκης. Γενικότερα το διδακτικό προσωπικό αποτελείτο από καθηγητές που δεν άνηκαν στον συντηρητικό χώρο όπως, οι Γεώργιος Σωτηριάδης, Χρήστος Τσουντας, Ιωάννης Βογιατζίδης, Μιχαήλ Λάσκαρης κ.ά. Για τον διορισμό των καθηγητών βλ. «Οι καθηγηταί του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης», *Ριζοσπάστης*, 26/10/1926, σ. 4

²⁶⁰ Σπύρος Μαρκέτος, «Η ίδρυση του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης: κριτική στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας», στο: *Πανεπιστήμιο: ιδεολογία και παιδεία...* ό.π., τ. 2, σ. 418- 419. Για τις πολιτικές διεργασίες και τις αντιδράσεις στην ίδρυση του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης βλ. και Προκόπης Παπαστράτης, *Πολιτική εξουσία και Πανεπιστήμιο στην Ελλάδα*, (υπό έκδ.) σ. 184 - 201.

²⁶¹ Σύμφωνα με τον Κ. Τσικνάκη από το 1927 διεκδικήθηκε από τις αριστερές φοιτητικές παρατάξεις, το 1928 την πλειοψηφία κέρδισε η Ο.Κ.Ν.Ε. και τον επόμενο χρόνο επικράτησαν οι Αρχαιοτροποκιστές, βλ. ό.π., σ. 291. Γενικά για την Φοιτητική Συντροφιά βλ. Ρένα Σταυρίδη – Πατρικίου, *Γλώσσα εκπαίδευση και πολιτική*, Ολκός, Αθήνα, 1999, σ. 99-111 και Γ. Γιάνναρης, ό.π., σ. 353 – 380.

²⁶² Το περιοδικό *Αναγέννηση* σε άρθρο του μιλώντας για την διάσταση απόψεων μέσα στην Φοιτητική Συντροφιά σχετικά με τον δημοτικισμό και αναφέροντας ότι στην Συνέλευσή της επικράτησαν οι αριστερές απόψεις, κάνει έμμεσα έναν παραλληλισμό με την διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Βλ. «[Ρουμπρ. Μικρά Χρονικά] Φοιτητική Συντροφιά», τ. 10, Ιούνιος 1928, σ. 460.

Συντροφιά εξελίχθηκε σε σωματείο κάτω από την επιρροή του Κ.Κ.Ε. Ενδεχομένως τα αριστερά έντυπα να την παρέβλεπαν θεωρώντας την μια οργάνωση διανοουμένων που έκανε μόνο διαλέξεις,²⁶³ χωρίς να έχει μαχητικότερη δράση. Σε μια θεωρητική σύνδεση με το φοιτητικό κίνημα και όχι ενεργό μέλος της πανεπιστημιακής κοινότητας, η Φοιτητική Συντροφιά πέρασε στο πλάι, δίνοντας ιδίως ο Ριζοσπάστης βάρος όχι στην «θεωρία» των φοιτητών, αλλά στην πράξη.

Απέναντι σ' όλες αυτές τις εξελίξεις το Αθήνησι πρόβαλε μια αδιάλλακτη και αμυντική συμπεριφορά, οχυρώνοντας τον εαυτό του, προβάλλοντας προς τα έξω τον γλωσσικό συντηρητισμό και υιοθετώντας την αντικομμουνιστική ιδεολογία και πρακτική. Η στάση αυτή συνδέεται, βέβαια, και με τις στενές σχέσεις του ιδρύματος με τις κρατικές αρχές. Πρυτανικές αρχές και μέλη του καθηγητικού προσωπικού μετείχαν σε κρατικά συμβούλια, κυρίως για θέματα εκπαίδευσης και εθνικής ιδεολογίας. Παρενέβαιναν με το κύρος που τους προσέδιδε η θέση τους και στοιχειοθετούσαν έναν λόγο σύμφωνο με τις κυρίαρχες αντιλήψεις. Στο ίδιο πλαίσιο και η μέριμνα του Υπουργείου Παιδείας για τον έλεγχο των φορέων της εκπαίδευσης και της παραγωγής ιδεολογικού λόγου εντός της. Αντανάκλαση της διάχυτης «φοβίας» στο κοινωνικό σύνολο και της πολιτικής βούλησης, ο αντικομμουνισμός, εισχώρησε και στο Πανεπιστήμιο σε μια μορφή συστηματικής πολεμικής. Ο πολιτικός παράγοντας ενυπήρχε στον ακαδημαϊκό αυτό χώρο από την στιγμή της ίδρυσής του. Θα μπορούσαμε όμως, να πούμε ότι, η περίοδος αυτή αποτέλεσε την απαρχή για τα πανεπιστημιακά δεδομένα στοχοποίησης μιας πολιτικής ιδεολογίας και σύνδεσής της με τόσο αρνητικό πρόσημο. Τα γεγονότα του Οκτωβρίου – Νοεμβρίου 1927, με την κινητοποίηση των φοιτητών και την πολυήμερη απεργία τους και οι χειρισμοί των πανεπιστημιακών αρχών, που απέβλεπαν στην αποδυνάμωση των κομμουνιστών, στοιχειοθετούν την αρχή ενός νέου κεφαλαίου για τη ζωή του ιδρύματος.

²⁶³ Σήμερα απλώς, συσταίνει στους φοιτητές να παρακολουθούν τις διαλέξεις που η Φοιτητική Συντροφιά οργανώνει κάθε Παρασκευή στην αίθουσα των Πολιτικών Επιστημών. Και τούτο γιατί κατόπι ακολουθεί διεξοδική συζήτηση μια παλιά συνήθεια – η μόνη καλή- από την οποία μπορεί όποιος θέλει και συμπεράσματα να βγάλει και να οδηγηθεί στην ατονική κατατόπισή του. «[Ρουμπ. Οι γνώμες μας] Η Φοιτητική Συντροφιά», Φοιτητικό Βήμα, φ. 6, 26/3/1928, σ. 2.

Πηγές

Ημερήσιος τύπος

Ριζοσπάστης, Όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος (Ε. Τ. Κ. Δ.), Περίοδος Γ', Χρόνος Η' - Ι', 1926 – 1928, Αθήνα.
Εμπρός, Ημερησία εθνική εφημερίς, Χρόνος 30^{ος} – 33^{ος}, 1926 – 1928, Αθήνα.

Περιοδικός τύπος

Αναγέννηση, Μηνιαίο περιοδικό, Χρόνος Α', τεύχη 1- 12, Σεπτέμβριος 1926 – Αύγουστος 1927, Χρόνος Β', τεύχη 1 – 10, Σεπτέμβριος 1927 – Μάιος 1928, Αθήνα.
Σχολική Πράξη, Παράρτημα του περιοδικού Αναγέννηση, Χρόνος Α', τεύχη 1- 2, Ιανουάριος 1927, Χρόνος Β', τεύχη 2 – 10, Οκτώβριος 1927 – Ιούνιος 1928, Αθήνα.
Επανάσταση, Όργανο του Κομμουνιστικού Πυρήνα της Φιλοσοφικής Σχολής, Χρόνος Α', φύλλο 1, 10/3/1927, Αθήνα.
Κομμουνιστική Επιθεώρηση (Παράρτημα), «Εισηγητική έκθεση για το προλεταριακό κίνημα των νέων στην χώρα μας», χ.χ., χ.τ.ε.
Λογοτεχνική Επιθεώρηση, Μηνιαίο φύλλο κριτικής και τέχνης, τεύχη 1-4, Φεβρουάριος – Ιούνιος 1927, Αθήνα.
Νέα Αγωγή (Η), Μηνιαίο παιδαγωγικό δελτίο, Χρόνος Α', τεύχη 1-8, 11-12, Ιανουάριος – Δεκέμβριος 1927, Χρόνος Β', τεύχη 1- 4, Ιανουάριος – Απρίλιος 1928, Αθήνα.
Νέος Δρόμος (Ο), Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου, φύλλο 1 – 3, Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1928, Αθήνα.

Νέα Επιθεώρηση, Μηνιαία έκδοση μελέτης, κριτικής και τέχνης, τεύχη 1, 6, 9, Ιανουάριος 1928, Ιούνιος 1928, Σεπτέμβριος 1928, Αθήνα.

Νέος Λενινιστής, Μηνιαίο δελτίο της Ομοσπονδίας Κομμουνιστικών Νεολαιών, Χρόνος Α', φύλλο 8, 25/6/1928, Αθήνα.

Φοιτητικό Βήμα, Όργανο πάλης των σπουδαστών, Χρόνος Β', φύλλο 6, 26/3/1928, Αθήνα.

Πρυτανικοί λόγοι - απολογισμοί

Πανεπιστήμιον Αθηνών, Σίμου Μενάρδου, τακτικού καθηγητού της Ελληνικής Φιλολογίας. Έκθεσις των επί της πρυτανείας αυτού κατά το έτος 1925 – 1926 πεπραγμένων, Αθήνα, 1930.

Το Πανεπιστήμιον Αθηνών, Βασιλείου Αιγινήτου, τακτικού καθηγητού της Θεωρητικής και Μαθηματικής Φυσικής, Γερουσιαστού. Έκθεσις των επί της πρυτανείας αυτού κατά το πανεπιστημιακόν έτος 1926 – 1927 πεπραγμένων, τυπ. «Εστία», Αθήνα, 1930.

Το Αθήνησι Πανεπιστήμιον, Νικολάου Σ. Αλιβιζάτου, τακτικού καθηγητού της Χειρουργικής Κλινικής. Έκθεσις των επί της πρυτανείας αυτού κατά το πανεπιστημιακόν έτος 1927 – 1928 πεπραγμένων, Αθήνα, 1930.

Πανεπιστήμιον Αθηνών, Γεωργίου Θ. Ματθαιοπούλου, τακτικού καθηγητού της Οργανικής Χημείας. Έκθεσις των επί της πρυτανείας αυτού κατά το πανεπιστημιακόν έτος 1927 – 1928 πεπραγμένων, αναγνωσθείσα εν τη αιθούση των τελετών του Πανεπιστημίου τη 9 Φεβρουαρίου 1930, Αθήνα, 1931.

Βιβλιογραφία

Άγρας Τέλλος, «Ο Διχασμός του Εκπαιδευτικού Ομίλου», Ελληνικά Γράμματα 1, 15 Ιουνίου 1927, σ. 6-7.

Αθανασιάδης Χάρης (επιμ.), Ελληνικά παιδαγωγικά περιοδικά 1831 – 1991, Βιβλιογραφία 1831 – 1974, Α' Φάση, εποπτεία Αλέξης Δημαράς, Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας, Αθήνα, 2004.

Αλιβιζάτος Νίκος, Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922- 1974). Όψεις της ελληνικής εμπειρίας, προλ. Αριστόβουλος Μάνεσης, μτφ. Βενετία Σταυροπούλου, γ' έκδ., Θεμέλιο, Αθήνα, 1995.

Βρυχεία Άννη - Γαβρόγλου Κώστας, Απόπειρες μεταρρύθμισης της Ανώτατης Εκπαίδευσης 1911-1981, Σύγχρονα Θέματα, Θεσσαλονίκη, 1982.

Γιάνναρης Γιώργος, Φοιτητικά κινήματα και ελληνική παιδεία. τομ. Α': «Από τον Ρήγα Φεραίο στην Κατοχή», Το Ποντίκι, Αθήνα, 1993.

Δάγκας Αλέξανδρος, «Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος, ελληνικό τμήμα της Κομμουνιστικής Διεθνούς», στο: Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.) Ιστορία της

- Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922 – 1940, τομ. Β', 2, Βιβλιόγραμμα, Αθήνα, 2003, σ. 155 – 201.
- Δημαράς Αλέξης (επιμ.), *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια Ιστορίας)*, τομ. Β' 1895-1967, Ερμής-Νεοελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1987.
- Δημαράς Αλέξης, *Εκπαιδευτικός Όμιλος, Κατάλογος μελών 1910 – 1927: Σύνοψη – περιγραφή – εκτιμήσεις*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, 1994.
- Δημαράς Κ. Θ. *Εν Αθήναις τη 3η Μαΐου 1837. Μελέτη ιστορική και φιλολογική*, Αθήνα, 1987.
- Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών, *Επετηρίς του πανεπιστημιακού έτους 1926 – 1927*, Αθήνα, 1926.
- Εθνικός Παμφοιτητικός Σύλλογος, *Το Εθνικόν Μανιφέστον. Αι εθνικαί – φιλοσοφικαί και κοινωνικαί αρχαί του Εθνικού Παμφοιτητικού Συλλόγου*, τυπ. Γ. & Α. Υφαντίδη, Πειραιάς, 1932.
- Ελεφάντης Άγγελος Γ., *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης. Κ.Κ.Ε. και αστισμός στον μεσοπόλεμο*, Ολκός – Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία, Αθήνα, 1976.
- Ζορμπαλάς Σταύρος, *Σημαία του λαού. (Σελίδες από την ιστορία του «Ριζοσπάστη») 1927 – 1936*, β' έκδ., Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1978.
- Η εκπαίδευσις και ο κομμουνισμός, υπόμνημα των Συνεργαζομένων Σωματείων*, Αθήνα, 1933.
- Θεοτοκάς Γιώργος, *Αργώ, Μυθιστόρημα*, δ' έκδ., Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» - Νεοελληνική Λογοτεχνία 4- 4β, Αθήνα, χ.χ.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τομ. ΙΕ': «Νεώτερος Ελληνισμός από το 1913 ως το 1941», Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1978.
- Καραμανωλάκης Βαγγέλης, *Η συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης και η διδασκαλία της ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1837 – 1932)*, Ι.Α.Ε.Ν. Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς – Ινστιτούτο Νεοελληνικών ερευνών Ε.Ι.Ε. 42, Αθήνα, 2006.
- Κατηφόρης Γιώργος, *Η νομοθεσία των βαρβάρων, (δοκίμια)*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1975.
- Κ.Κ.Ε., *Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας, Επίσημα Κείμενα*, τομ. Β': 1925 – 1928, β' έκδ., Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1974.
- Κ.Κ.Ε. Ιστορικό Τμήμα της ΚΕ του ΚΚΕ, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ*, τομ. Α' 1918 – 1949, β' έκδ., Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1996.
- Κούνδουρος Ρούσος Σ., *Η ασφάλεια του καθεστώτος. Πολιτικοί κρατούμενοι, Εκτοπίσεις και Τάξεις στην Ελλάδα 1924 – 1974*, εισ. Αριστόβουλος Ι. Μάνεσης, Καστανιώτης, Αθήνα, 1978.
- Κυπριανός Παντελής, «Φοιτητικός πληθυσμός και ζήτηση σπουδών στην Ελλάδα (1891-1936)», *Τα Ιστορικά* 24-25, Ιούνιος, Δεκέμβριος 1996, σ. 225-252.
- Λάζος Χρήστος, *Ελληνικό φοιτητικό κίνημα 1821 – 1973. Κοινωνικοί και πολιτικοί αγώνες*, Γνώση, Αθήνα, 1987.

- Λάμπας Κώστας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα*, Ι.Α.Ε.Ν. Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς - Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε. 39, Αθήνα, 2004.
- Λευκοπαρίδης Ξ. (επιμ.), *Αλέξανδρος Παπαναστασίου. Μελέτες, λόγοι, άρθρα*, προλ. Κωνσταντίνος Τριανταφυλλόπουλος, Αθήνα, 1957.
- Λιάκος Αντώνης, «Σκέψεις για την ιστορία του φοιτητικού κινήματος», στο: *Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Παιδεία. Ιστορική διάσταση και προοπτικές*, Αθήνα 21- 25 Σεπτεμβρίου 1987, Ι.Α.Ε.Ν. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 19, Αθήνα, 1989, том. Α', σ. 327 – 333.
- Λιβιεράτος Δημήτρης, *Παντελής Πουλιόπουλος. Ένας διανοούμενος επαναστάτης*, προλ. Μιχάλης Ν. Ράπτης (Πάμπλο), επίμετρο Γαβριήλ Λαμπάτος, Γλάρος, Αθήνα, 1992.
- Μάγιερ Κώστας, *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου*, том. Β', Αθήνα, 1959.
- Μαρκέτος Σπύρος, «Η ίδρυση του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης: Κριτική στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας», στο: *Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Παιδεία. Ιστορική διάσταση και προοπτικές*, Αθήνα 21- 25 Σεπτεμβρίου 1987, Ι.Α.Ε.Ν. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 19, Αθήνα, 1989, том. Β', σ. 397 – 420.
- Μαρκέτος Σπύρος, «Η ελληνική Αριστερά», στο: Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.) *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922 – 1940*, том. Β', 2, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2003, σ. 125 – 153.
- Μοσκόβης Βασίλης, *Γενεά έρχεται, Μυθιστόρημα*, β' έκδ., Βιβλιοπωλείο της «Εστίας» - Νεοελληνική Λογοτεχνία 302, Αθήνα, 1990.
- Μπουρνάζος Στρατής, «Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος», στο: Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Οι απαρχές 1900-1922*, том. Α', 2, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2001, σ. 189-281.
- Μπουρνάζος Στρατής, «Το ελληνικό αντικομμουνιστικό έντυπο (1925 – 1967): μια πρώτη προσέγγιση», *Αρχειοτάξιο* 5, 2003, σ. 52 – 63.
- Νούτσος Παναγιώτης, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974*, том. Γ': «Η εδραίωση του “μαρξισμού - λενινισμού” και οι αποκλίνουσες ή οι ετερογενείς επεξεργασίες (1926 – 1955)», Γνώση, Αθήνα, 1993.
- Ντουνιά Χριστίνα, *Λογοτεχνία και πολιτική. Τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο*, β' έκδ., Καστανιώτης, Αθήνα, 1999.
- Ο Αντίχριστος, το προσκύνημα των αντιχρίστων μαλλιαροκομμουνιστών και τινών διδασκάλων, καθηγητών και κληρικών δολοφόνων του Ελληνισμού*, Παράρτημα της «Εφημερίδος των Ζηλωτών του Χριστού», τυπ. Ευθ. Ι. Προυκάκι, Πειραιάς, 1928.
- Πανσέληνος Α., *Τότε που ζούσαμε*, επιμ. Γιώργος Βακιρτζής, δ' έκδ., Κέδρος, Αθήνα, 1976.
- Πανταζίδης Ιωάννης, *Χρονικόν της πρώτης πεντηκονταετίας του Ελληνικού Πανεπιστημίου*, Αθήνα 1889, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, *Κατάλογος Έκθεσης Ενθυμημάτων*, Μουσείο Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα, 1987.

- Παπαπάνου Κώστας, *Χρονικό – Ιστορία της Ανωτάτης μας Εκπαιδεύσεως, Αμερικανικό Κολλέγιο Θηλέων (Pierce College), Αθήνα, 1970.*
- Παπαστράτης Προκόπης, *Πολιτική εξουσία και Πανεπιστήμιο στην Ελλάδα 1890 – 1932, (υπό έκδ.).*
- Παρτσαλίδου Αύρα, *Αναμνήσεις από τη ζωή της ΟΚΝΕ, δ' έκδ., Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1983.*
- Ρήγος Άλκης, «Το φοιτητικό κίνημα», στο: *Ελλάδα: Ιστορία και Πολιτισμός, Μαλλιάρης – Παιδεία, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 1982, σ. 304 – 320.*
- Ρήγος Άλκης, *Προσεγγίσεις νεοελληνικής πολιτικής, Παπαζήση, Αθήνα, 1990.*
- Ρήγος Άλκης, *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924 – 1935. Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνης, πρόλ. Νίκος Σβορώνος, γ' έκδ., Θεμέλιο, Αθήνα, 1999.*
- Ρήγος Άλκης, *Πανεπιστήμιο ιδεολογικός ρόλος και λόγος. Από το Μεσαίωνα στη Νεωτερικότητα, Παπαζήση, Αθήνα, 2000.*
- Ρούσος Πέτρος, *Της πρώτης νιότης, αφηγήματα, Οδηγητής, Αθήνα, 1976.*
- Σβορώνος Νίκος Γ., *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας, μετφ. Αικατερίνη Ασδραχά, βιβλιογραφικός οδηγός Σπύρος Ι. Ασδραχάς, ιγ' έκδ., Θεμέλιο, Αθήνα, 1994.*
- Σταυρίδη – Πατρικίου Ρένα, «Οι ενδοπανεπιστημιακές ισορροπίες και η ανατροπή τους (1910 – 1926)», στο: *Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Παιδεία. Ιστορική διάσταση και προοπτικές, Αθήνα 21- 25 Σεπτεμβρίου 1987, Ι.Α.Ε.Ν. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 19, Αθήνα, 1989, τομ. Α', σ. 215 – 222.*
- Σταυρίδη – Πατρικίου Ρένα, *Γλώσσα, εκπαίδευση και πολιτική, Ολκός, Αθήνα, 1999.*
- Συφάκις Νικόλαος Ι., *Ο δολοφόνος μου το σχολείον, (Κριτική μελέτη), έκδ. «Πατρίδος των Γραμμάτων», Αθήνα, 1927.*
- Σωμερίτης Στρατής, *Η Μεγάλη καμπή. Μαρτυρίες αναμνήσεις 1924 – 1974, μέρος πρώτο: «Από τη δημοκρατία στο φασισμό 1924 – 1941», Ολκός, Αθήνα, 1975.*
- Τσικνάκης Κώστας Γ., *Ελληνικός νεανικός τύπος (1915 – 1936), Καταγραφή, Ι.Α.Ε.Ν. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 5, Αθήνα, 1986.*
- Τσιντζιλώνης Χρήστος Ν., *ΟΚΝΕ 1922 – 1943, Λενινιστικό, Μαχητικό Σχολείο των Νέων, Σύγχρονη Εποχή – Οδηγητής, Αθήνα, 1989.*
- Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830 – 1922), μετφ. Ιωάννα Πετροπούλου, Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, στ' έκδ., Θεμέλιο, Αθήνα, 1992.*
- Φλούντζης Αντώνης, *Το φοιτητικό κίνημα 1923 – 1928, Κέδρος, Αθήνα, 1983.*
- Φραγκουδάκη Άννα, *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι. Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο, Κέδρος, Αθήνα, 1977.*
- Χατζηωσήφ Χρήστος, «Κοινοβούλιο και δικτατορία», στο: *Χρήστος Χατζηωσήφ (επιμ.) Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922 – 1940, τομ. Β', 2, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2003, σ. 37 – 123.*

Χριστοφιλόπουλος Αναστάσιος Π., *Από τη ζωή μου. Αυτοβιογραφικά κείμενα*,
Αθήνα, 1998.